

Styrket indsats i undervisningen af traumatiserede flygtninge og indvandrere

Evaluering af udviklingsprojekt 2003-2005

August 2005

Styrket indsats i undervisningen af traumatiserede flygtninge og indvandrere

Evaluering af udviklingsprojekt 2003-2005

August 2005

Rambøll Management
Olof Palmes Allé 20
DK-8200 Århus N
Denmark

Tlf: 8944 7800
www.ramboll-management.dk

Indholdsfortegnelse

1.	Indledning - Evalueringens baggrund	1
1.1	Udviklingsprojektets formål og rammer	1
1.1.1	Udviklingsprojektets organisering	2
1.1.2	Delprojekternes udvælgelse	2
1.2	Evalueringens formål	2
1.3	Evalueringens metode	3
1.3.1	Evalueringens forløb	3
1.3.2	Datakilder	4
1.4	Rapportens indhold	4
2.	Konklusioner og anbefalinger	5
2.1	Overordnede konklusioner og anbefalinger	5
2.2	Målgruppen	7
2.3	Visitation	8
2.4	Undervisning	9
2.5	Kompetenceudvikling	11
2.6	Sammenhæng mellem undervisning og behandling	12
2.7	Samarbejde på tværs af sektorer	14
2.8	Udslusning	16
2.9	Effekt på målgruppen	17
3.	Projektets målgruppe	18
3.1	Projektets forventede målgruppe	18
3.2	Målgruppen i praksis	18
3.2.1	Køn og alder	18
3.2.2	Nationalitet	19
3.2.3	Tid i projektet	19
3.2.4	Uddannelse	20
3.2.5	Erhvervs erfaring	21
3.2.6	Kompetencer	23
3.2.7	Traumatiseringsgrad	25
3.3	Samlet vurdering	25
4.	Erfaringer vedrørende visitation	27
4.1	Henvisninger til undervisningstilbud for traumatiserede kursister	27
4.1.1	Kendskab til og erfaring med undervisningstilbuddet	27
4.1.2	Økonomiske og politiske prioriteringer i kommunen	27
4.2	Visitationssamtalen	28
4.2.1	Kursistens behov for tryghed	28
4.2.2	Undervisningstilbuddets behov for information	29
4.3	Effekter og best practise	29
5.	Undervisning	31
5.1	Undervisningens rammer	31
5.1.1	Fysiske rammer	31
5.1.2	Organisatoriske rammer	31

5.2	Tilrettelæggelsen af undervisningen	32
5.2.1	Struktur og forudsigelighed	32
5.2.2	Fleksibilitet i undervisningen den enkelte dag	33
5.2.3	Pragmatisk holdinddeling – dansksprogligt niveau ikke (så) styrende	33
5.3	Indhold og metoder	33
5.3.1	Fokus på kropslige og psykiske symptomer, reaktioner og tilstand	33
5.3.2	Hukommelsestræning	34
5.3.3	Koncentrationstræning	34
5.3.4	Udvikling af personlige kompetencer og selvtillid	34
5.4	Effekter og best practice	35
6.	Kompetenceudvikling af undervisere og projektledere	37
6.1	Faglig kompetenceudvikling	37
6.1.1	Indhold	37
6.1.2	Perspektivering af den faglige kompetenceudvikling	38
6.2	Organisatorisk kompetenceudvikling	39
6.2.1	Ejerskab blandt deltagere og samarbejdspartnere	39
6.2.2	Løbende fremdrift og udvikling	40
6.3	Effekter og best practice	40
7.	Sammenhæng mellem undervisning og behandling	42
7.1	Den praktiske sammenhæng mellem undervisning og behandling	42
7.2	Den substantielle sammenhæng mellem undervisning og behandling.	42
7.2.1	Den traumatiserede bliver "kursist" i stedet for patient	42
7.2.2	Deltagelse i undervisning giver en normaliseret hverdag	42
7.2.3	Synergi mellem undervisning og behandling	42
7.3	Effekter og best practice	43
8.	Samarbejde på tværs af sektorer	44
8.1	Samarbejde med sagsbehandlere	44
8.1.1	Tæt, direkte kontakt til sagsbehandleren	45
8.1.2	Faste kontaktpersoner og klar rollefordeling	45
8.1.3	Udarbejdelse af dokumentation til sagsbehandleren	45
8.1.4	Dialog med en større sagsbehandlerkreds	45
8.1.5	Fokus på fælles forståelse og mål	45
8.2	Samarbejde med behandlere	46
8.3	Samarbejde med andre	46
8.3.1	Samarbejde med andre undervisningsmiljøer	46
8.3.2	Samarbejde med familien og det sociale netværk omkring den traumatiserede	46
8.4	Effekter og best practice	47
9.	Udslusning	49
9.1	Forberedelse til udslusning	49
9.1.1	Løbende forberedelse til udslusning	49
9.1.2	Identifikation af kursister som er klar til udslusning	49
9.1.3	Forberedelse umiddelbart før udslusning	50
9.2	Udslusningsmodeller	50
9.2.1	Brobygning (overgang på deltid)	50
9.2.2	Direkte overgang	50

9.3	Effekter og best practice	51
10.	Effekter på målgruppen	52
10.1	Målgruppens kompetenceudvikling	52
10.1.1	Progression i dansksproglige kompetencer	52
10.1.2	Progression i læringspotentiale	53
10.1.3	Progression i sociale kompetencer	53
10.1.4	Progression i interkulturelle kompetencer	54
10.2	Sammenhængen mellem kursisternes tid i projektet og deres kompetenceudvikling	55
10.3	Udslusning	58
10.4	Kursisternes egen vurdering	58
10.5	Samlet vurdering	59
11.	Bilag: Delprojekternes profil	61
11.1	Aalborg	61
11.2	Ishøj	72
11.3	Herning - SYNerGAIA	80
11.4	Hillerød	91
11.5	Sønderborg	102

1. Indledning - Evalueringens baggrund

Denne rapport indeholder en sammenfattende analyse samt konklusioner og anbefalinger fra en evaluering af udviklingsprojektet "Styrket indsats i undervisningen af traumatiserede flygtninge og indvandrere", som Rambøll Management har gennemført for uc2 og Integrationsministeriet i foråret 2005.

Rapporten er skrevet af manager Lotte Grünbaum og konsulent Camilla Winther Kragelund. Projektassistent Anders Thams har desuden deltaget i evalueringen.

1.1 Udviklingsprojektets formål og rammer

De flygtninge og indvandrere, der kommer til Danmark er i stigende grad traumatiserede. Der findes ingen opgørelse over antallet af flygtninge i Danmark, som lider under følgerne af traumatiske oplevelser, og der er ingen opgørelse over, hvor mange traumatiserede flygtninge/indvandrere, der er i behandling eller i beskæftigelse.

Sundhedsstyrelsen har dog anslået, at mellem 20-30 % af de flygtninge, der kommer til Danmark, er mærkede af at have oplevet traumatiske begivenheder. Det kan være som resultat af fængselsophold og tortur, indespærring i koncentrationslejr, etniske udrensninger eller som resultat af at have levet i et samfund præget af organiseret vold, hvor almindelig lov og orden har været sat ud af funktion.

Flygtninge og indvandrere med traumer er en gruppe, der har brug for særlig støtte, når de skal genopbygge en tilværelse i Danmark. Viden om traumer er vigtig, så sproglærere, sagsbehandlere og andre, der beskæftiger sig med flygtninge/indvandrere, kan målrette deres undervisning/tilbud så de tager hensyn til de traumatiseredes fysiske og psykiske ressourcer.

Udviklingsprojektet "Styrket indsats i undervisningen af traumatiserede flygtninge og indvandrere" er finansieret af Integrationsministeriet som led i at implementere den del af regeringens handlingsplan fra 2003 "På vej mod en ny integrationspolitik", der fastslog, at særligt udsatte grupper som traumatiserede flygtninge og indvandrere har behov for forbedrede behandlings- og undervisningstilbud.

Projektets formål var at styrke traumatiserede flygtninge og indvandreres deltagelse i danskundervisning og anden uddannelse med henblik på at forbedre deres forudsætninger for integration på arbejdsmarkedet og i samfundet.

Ifølge projektbeskrivelsen skulle projektet bidrage til:

- At udvikle organisationsformer, medarbejderkvalifikationer og metoder i danskundervisningen af traumatiserede flygtninge og indvandrere
- Skabe udvikling af og erfaringer med et øget samarbejde og sammenhæng mellem danskundervisning, erhvervsafklarende og erhvervsforberedende forløb samt specialtilbud og behandling
- Udvikle samarbejdet mellem sprogcentre, kommuner og specialinstitutioner

- Styrke kursisternes indflydelse på egen situation og muligheder for at deltage i uddannelse og integration på arbejdsmarkedet
- Opsamle og formidle erfaringerne fra projektet med henblik på en generel kvalitetsudvikling af praksis.

1.1.1 *Udviklingsprojektets organisering*

Der var således tale om et udviklingsprojekt, hvor gennemførelsen af fem delprojekter på fem forskellige sprogcentre skulle bidrage til at skabe udvikling og ny læring på området uddannelse for traumatiserede flygtninge og indvandrere.

Til projektet har været knyttet en styregruppe bestående af repræsentanter fra Integrationsministeriet, behandlingsinstitutioner, KL, Københavns kommune, uc2 og Dansk Flygtningehjælp.

Styregruppens rolle har været at være faglige sparringspartnere samt at medvirke ved beslutninger vedrørende delprojekternes fremdrift, økonomi, organisering etc.

1.1.2 *Delprojekternes udvælgelse*

Projekterne er udvalgt efter en grundig research blandt relevante sprogcentre. Udvælgelsen skete efter disse kriterier:

Samlet set ønkedes en spredning ifht.:

- Geografi
- Sprogcenterstørrelse
- Graden af tidligere erfaringer med tilbud til traumatiserede

1.2 **Evalueringens formål**

Evalueringen af udviklingsprojektet skal overordnet set sikre:

- Dokumentation af erfaringerne i udviklingsprojektet og de enkelte projekter, der er blevet støttet,
- Analyse af projekternes implementering, anvendte og udviklede metoder og redskaber samt resultater,
- Anvendelsesorienteret fokus på læring, styrker og svagheder og gode praksis erfaringer, der egner sig til spredning,
- Handlingsrettet formidling af god praksis, gode ideer og anbefalinger.

I forhold til hvert enkelt af de fem delprojekter har der skullet foretages en vurdering af:

- Indhold, organisering, effekt og kvalitet af de iværksatte undervisningsforløb
- Medarbejderkompetencebehov
- De i projektet indlagte kompetenceudviklingsforløb
- Organisering og indhold af det institutionelle samarbejde
- Projektets styring, koordinering og løbende formidling
- Kursisternes udbytte

Den samlede evaluering af projekterne skal fokusere på generelle

erfaringer og dermed på tendenser og konklusioner, der kan udledes på tværs af de fem delprojekter.

Evalueringen skal resultere i udarbejdelsen af generelle anbefalinger for en styrket undervisningsindsats for traumatiserede flygtninge og indvandrere.

1.3 Evalueringens metode

1.3.1 Evalueringens forløb

Det har været en præmis for evalueringen, at der skulle foregå en løbende samt en afsluttende evaluering af de erfaringer, som de enkelte delprojekter genererede. Der skulle desuden foretages en samlet evaluering på tværs af de fem projekter.

Der blev ved udarbejdelsen af evalueringsdesignet lagt vægt på at udarbejde et dynamisk design, hvor evaluator for det første bidrog til løbende opsamling af erfaringer, men hvor evaluator også løbende spillede de opsamlede erfaringerne tilbage til projektet i form af rådgivning og sparring, og dermed allerede undervejs påvirkede projektets forløb.

Konkret har evalueringen derfor for det første foregået løbende ved at delprojekterne tre gange undervejs i projektperioden har udfyldt et selvevalueringmateriale, der forudsatte refleksion og stadevurdering blandt de involverede parter i projektet. Evaluator har gennemlæst materialet og har sparret med projektledelsen for det samlede projekt, som herefter har sparret direkte med de enkelte delprojekter.

Formålet med at gennemføre denne løbende procesevaluering har været at den eksterne evaluering allerede undervejs i projektet skulle bidrage til en vellykket implementering af projekterne og til projektets overordnede mål om at styrke kvaliteten i undervisningsindsatsen for traumatiserede flygtninge og indvandrere.

For det andet er der blevet gennemført en slutevaluering, der er en tværgående analyse af læring, best practise og effekter af det samlede udviklingsprojekt.

Delprojekterne har til brug for slutevalueringen løbende skulle indsamle en række kvantitative data vedrørende deres kursister, herunder vurdere kursisternes progression på en kvantitativ skala ved kursistens start og ophør i projektets aktiviteter. Formålet har været at gøre slutevalueringen i stand til at dokumentere i hvilken grad projekterne har bidraget til effekter hos målgruppen. Med andre ord at etablere et grundlag for dokumentation af om de udviklede metoder har virket på målgruppen.

Metoden med indrapportering af kvantitative data har af flere grunde ikke været en helt uproblematisk metode. F.eks. er det fra evaluators og uc2 side ikke blevet gjort tilstrækkeligt klart, hvordan projekterne skulle vurdere især de dansksproglige kompetencer. Kursisterne har ved start og slut skulle indplacere i henhold til det ordinære danskuddannelsessystems uddannelser og moduler. Nogle delprojekter har testet kursisterne, mens andre har foretaget en subjektiv vurdering på baggrund af deres kendskab til kursisternes niveau.

Metoden har desuden givet anledning til en del diskussioner undervejs, idet projekterne ikke har været udelt begejstrede for det første den administrative byrde som metoden har pålagt dem. For det andet har projekterne stillet spørgsmålstegn ved, om man ville få noget validt billede ud af at vurdere

kursisternes kompetencer på en kvantitativ skala. Det er dog fortsat evaluators vurdering at metoden sammen med projekternes kvalitative vurderinger har været et godt grundlag for at kunne vurdere effekten af projekternes aktiviteter.

1.3.2 *Datakilder*

Evalueringen er gennemført ved hjælp af 8 typer af datakilder:

1. Projektdokument/aftale mellem uc2 og Integrationsministeriet vedrørende det samlede udviklingsprojekt
2. Projektaftaler mellem uc2 og de 5 delprojekter
3. 3 runder med selvevalueringskemaer fra delprojekterne
4. Kvantitative data fra delprojekterne vedrørende kursisternes baggrundsdata, start og slut i projekterne og deres progression på diverse kompetencer
5. Besøg hos delprojekterne med interview og gruppeinterview med projektledere, undervisere, kursister og samarbejdspartnere
6. Telefoninterview med samarbejdspartnere
7. Interview med projektleder og medarbejder på det samlede udviklingsprojekt
8. Skriftlig dokumentation som delprojekterne selv har ønsket at videbringe. F.eks. evalueringsrapporter, notater vedr. metoder i undervisningen etc.

1.4 **Rapportens indhold**

Rapporten er inddelt i 11 kapitler.

Første kapitel er en indledning om baggrunden for udviklingsprojektet og om evalueringens indhold og metode.

Andet kapitel gennemgår evalueringens hovedkonklusioner og redegør for identificeret best practice og de anbefalinger til den fremtidige indsats overfor traumatiserede flygtninge og indvandrere, som Rambøll Management har udarbejdet i forlængelse af evalueringens konklusioner.

Tredje kapitel handler om udviklingsprojektets målgruppe. Der bliver givet en beskrivelse af henholdsvis den forventede og faktiske målgruppe.

Kapitel 4, 5, 6, 7, 8 og 9 indeholder analyser på tværs af delprojekterne af læring, effekter og best practice inden for temaerne visitation, undervisning, kompetenceudvikling, sammenhæng mellem undervisning og behandling, samarbejde på tværs af sektorer og udslusning.

Endelig indeholder kapitel 10 en analyse af udviklingsprojektets effekter på målgruppen af traumatiserede flygtninge og indvandrere.

Bagerst i rapportens kapitel 11 findes en profil for hvert af de 5 delprojekter, der er finansieret af udviklingsprojektet. Profilerne indeholder en beskrivelse af projekternes organisering og aktiviteter og en vurdering af de opnåede resultater.

2. Konklusioner og anbefalinger

Evalueringen har haft to overordnede formål:

1. At undersøge hvorvidt forsøgsprojektets målsætninger er opfyldt.
2. At opsamle læring og formidle best practice.

Evalueringen skal på den baggrund resultere i udarbejdelsen af generelle anbefalinger for en styrket undervisningsindsats for traumatiserede flygtninge og indvandrere.

Dette kapitel indeholder en sammenfatning af de konklusioner og anbefalinger, som evalueringen har givet anledning til.

Vi redegør først for nogle konklusioner og anbefalinger som er overordnede og går på tværs af evalueringstemaerne. Derefter gennemgår vi konklusioner og anbefalinger for de specifikke evalueringstemaer som f.eks. metoder til visitation, danskundervisning, samarbejde osv.

2.1 Overordnede konklusioner og anbefalinger

Evalueringens overordnede konklusion er, at det er lykkedes at skabe og forankre læring omkring, hvordan man kan styrke traumatiseredes deltagelse i danskundervisning. Hermed er der etableret et forbedret grundlag for at skabe bedre forudsætninger for traumatiserede flygtninge og indvandreres deltagelse på arbejdsmarkedet og i samfundet.

Det er dog også en overordnet konklusion, at det, for de konkrete kursister, der har været omfattet af projektets aktiviteter, kun i meget begrænset omfang er lykkedes at forbedre forudsætningerne for deltagelse i anden uddannelse og integration på arbejdsmarkedet. Det er dog lykkedes i nogen grad at skabe forbedrede forudsætninger for deltagelse i samfundet forstået som det at mestre en hverdag i familien, med indkøb etc.

Gruppen af traumatiserede har store problemer med at fremvise den type af sproglig progression, der forventes blandt andre kursister i det ordinære danskuddannelsessystem. Det er derfor også svært at måle og påvise de traumatiseredes progression med de traditionelle værktøjer, herunder mundtest.

Hensyntagen til behovet for tryghed er en forudsætning for stort set alt, når man beskæftiger sig med målgruppen af traumatiserede flygtninge. Målgruppen har en meget høj sensibilitet overfor især ustabilitet og forandringer. Det er derfor af altafgørende betydning at tænke over, hvordan der i enhver given situation kan skabes stabilitet og så meget ro og langsomhed i de nødvendige forandringer og så få umotiverede og unødvendige forandringer som muligt. Det er i det hele taget vigtigt, at de myndigheder og undervisere, der beskæftiger sig med traumatiserede, har et indgående kendskab til, hvad det vil sige at være traumatiseret, og hvilke konsekvenser dette har for personens muligheder for at deltage i uddannelse, på arbejdsmarkedet, i familien etc.

Projektets delprojekter blev udvalgt enten fordi de allerede havde store erfaringer med at arbejde med traumatiserede, eller fordi de gerne ville deltage i metodeudvikling på feltet. Der var derfor som udgangspunkt en stor variation i delprojekternes erfaring med at yde relevant støtte og give relevante

tilbud til traumatiserede. Da denne variation med stor sandsynlighed afspejler forholdene på landsplan, er der tale om en situation, hvor traumatiserede er mere eller mindre overladt til tilfældigheder i fht, om der findes et tilbud, der er relevant og af høj kvalitet i fht deres særlige behov. Denne variation betyder, at der er et stort behov for at få formidlet de erfaringer om at etablere tilbud til traumatiserede som pt findes. Det er desuden vigtigt at sikre en målrettet kompetenceudvikling af relevante grupper.

I forhold til målgruppen peger evalueringens resultater på, at der er behov for at differentiere i målgruppen og målrette tilbud både efter personernes traumatiseringsgrad, deres personlige ressourcer og i fht hvilken uddannelsesmæssig og erhvervsmæssig baggrund de har. En del af de kursister, der har været omfattet af dette projekt har haft et meget begrænset dansksprogligt udbytte, fordi de først har skullet genetablere et fundament for at være læringsparate. Og stort set alle kursisterne har været så langt fra at være arbejdsmarkedsparate, at der ikke har fundet udslusningsforløb sted. Spørgsmålet er derfor, hvorvidt de burde have været tilbudt en helt anden type af tilbud udenfor eller indenfor sprogcenterregi.

Det er vigtigt, at der fra politisk og administrativ side er realistiske forventninger til de traumatiserede flygtninge og indvandreres integrationsproces. De traumatiserede flygtnings problemer med at indgå i et normalt dansk-uddannelses/integrations/jobtrænings forløb må dog ikke automatisk føre til en tidlig pensionering af den enkelte. Erfaringerne fra projektet peger på, at flere traumatiserede vil kunne blive i stand til at indgå i en mere vellykket integrationsproces, hvis de får mulighed for at deltage i særligt tilrettelagte forløb, der tager hensyn til de posttraumatiske stresssymptomer. Det bør heller ikke glemmes at det i ligeså høj grad er vigtigt for at sikre, at børnene til de traumatiserede får et godt liv og en ordentlig integration. Det er der stor fare for at de ikke gør, hvis deres forældre ikke får den fagligt korrekte støtte, som de har behov for.

1. *Det er evaluators anbefaling, at der på nationalt niveau **bør fastsættes nogle normer for, hvornår det er hensigtsmæssigt, at traumatiserede gennemfører forløb i sprogcenterregi, og hvornår det giver mere mening at tilbyde andre typer af forløb.** Herunder om der er behov for at institutionalisere en ny type af tilbud med henblik på rehabilitering af traumatiserede.*
2. *Det er evaluators anbefaling, at **der bør arbejdes målrettet på at sikre, at der ikke er vilkårlighed i behandlingen af traumatiserede flygtninge og indvandrere.** Der bør derfor inden for en rimelig afstand være relevante tilbud tilgængelige for traumatiserede over hele landet såvel i og udenfor sprogcenterregi. Der vil nok her være fordele forbundet med at koncentrere indsatsen på udvalgte sprogcentre og andre institutioner frem for at sigte mod at tilbuddene skal være bredt tilgængelige.*
3. *Det er evaluators anbefaling, at **viden om hvor de relevante tilbud er, bør gøres let tilgængelige** på f.eks. Integrationsministeriets og uc2s hjemmeside, via KL, Socialrådgiverforeningen eller andre kanaler.*
4. *Det er evaluators anbefaling, at der på nationalt plan **fortsat og løbende bør indsamles og formidles viden om arbejdet med de traumatiserede, herunder om hvad der virker for målgruppen.** Det kunne f.eks. være relevant at udarbejde en række performance indikatorer, der formår at dokumentere relevant progression for gruppen. Det kunne og-*

så være relevant at udarbejde inspirationspjecer f.eks. med forslag til, hvordan man kan skabe tryghed og reducere ustabilitet og forandringer omkring de traumatiserede til de faggrupper, der beskæftiger sig med traumatiserede flygtninge og indvandrere.

5. *Endelig er det evaluators anbefaling, at der på nationalt plan **bør afsættes midler til et kompetenceløft blandt de faggrupper, der beskæftiger sig med traumatiserede**, så fagligheden på feltet ikke er afhængig af f.eks. sprogcentrenes økonomiske situation.*

2.2 Målgruppen

Udviklingsprojektets faktiske målgruppe viste sig at adskille sig fra den forventede. Kursisterne var mere traumatiserede, havde mindre erhvervs erfaring, relativt dårlige dansksproglige, sociale og interkulturelle kompetencer og et lavere læringspotentiale end forventet ved projektstart. Hertil kom en meget ringe tilknytning til arbejdsmarkedet, både i hjemlandet og især i Danmark.

Udviklingsprojektets samlede faktiske målgruppe har bestået af ca. 60 % mænd og 40 % kvinder med en majoritet af personer i den erhvervsaktive alder. Således er kun 10 % over 50 år.

Kursisterne kommer fra en lang række af oprindelseslande, dog med tre markante grupper fra henholdsvis Irak (30 %), det tidligere Jugoslavien (19 %) og Afghanistan (16 %).

Uddannelsesmæssigt fordeler kursisterne sig rimeligt jævnt fra slet ikke at have en uddannelse (9 %) til at have uddannelser svarende til gymnasie- eller erhvervsuddannelsesniveau, dog med en overvægt af kursister med 7-9 års skolegang. En lille del (12 %) har forskellige former for videregående uddannelser. Fordelt på køn er kvinderne betydeligt dårligere uddannede end mændene. Samlet set må langt den overvejende del af målgruppen dog formodes at have været alfabetiseret på deres modersmål, samt at have erfaring med skolegang fra deres hjemland.

Målgruppens tilknytning til arbejdsmarkedet var i udgangspunktet meget lav. I oprindelseslandene har kursisterne en begrænset erhvervs erfaring. Således havde 41 % af gruppen ingen erhvervs erfaring fra deres hjemlande, 37 % havde mellem 0-6 års erfaring og kun 18 % havde mere end 6 års erfaring. Den svageste gruppe var på dette punkt særligt de kvindelige kursister, hvor hele 66 % ingen erhvervs erfaring havde fra deres hjemland. Kursisternes tilknytning til arbejdsmarkedet i Danmark var praktisk talt ikke eksisterende. Således havde 93 % ingen erfaringer fra det danske arbejdsmarked.

Gruppens dansksproglige niveau var ved deres start i projekterne lavt; kursisterne befandt sig for 83 % vedkommende på modul 1 eller 2, og deres læringspotentiale har ikke indbudt til de store forandringer mht. dette, da det ifølge undervisernes vurdering for den samlede gruppe lå væsentligt under middel.

Ligeledes var kursisternes sociale og interkulturelle kompetencer svage ved start i projektet. I begge tilfælde gennemsnitligt også under middel.

Hertil kommer, at en del af projekterne vurderer, at deres kursister var mere traumatiserede – og dermed stærkt prægede af både psykiske og fysiske symptomer - end forventet, hvilket vurderes at have påvirket deres lærings- og udslusningsmuligheder i negativ retning.

Det udpræget lave dansksproglige niveau og det primært begrænsede læringspotentiale samt det generelt lave niveau for både sociale og interkulturelle kompetencer, har i kombination med både den begrænsede erhvervs erfaring og den relativt korte tid i projekterne, som de fleste kursister har haft, således været væsentlige udfordringer for projekternes muligheder for at løfte kursisternes kompetenceniveau til et niveau, der understøtter udslusning til almindelig undervisning eller arbejdsmarkedet.

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet muligvis har været aftager af nogle af de flygtninge og indvandrere, som kommunerne har haft sværest ved at hjælpe i allerede eksisterende tilbud, og at målgruppen derfor kan have været tungere end en gennemsnitlig gruppe af traumatiserede.

1. *Det er evaluators anbefaling, at **de generelle forventninger i arbejdet med traumatiserede bør afstemmes målgruppen og i sidste ende den enkeltes reelle kompetencer, personlige ressourcer og traumatiseringsgrad, fx i forbindelse med udslusning til arbejdsmarkedet. Det gælder både på sprogcenterniveau og nationalt niveau.***
2. *Det er evaluators anbefaling, at **baggrunden for henvisninger og visitationer til denne slags tilbud bør afstemmes med tilbuddets formål.***
3. *Det anbefales, at **der bør udarbejdes retningslinier for, i hvilket omfang traumatiserede henvises til sprogcentertilbud.***

2.3 Visitation

Det er evaluators vurdering, at det er lykkedes at opnå en effekt i forhold til at få udviklet fælles læring omkring de særlige forhold og behov, der er forbundet med visitation af traumatiserede flygtninge og indvandrere til et undervisningstilbud.

Hvor visitationssamtaler i det almindelige danskuddannelsestilbud har fokus på det dansksproglige og krav til kursisten, handler visitation af de traumatiserede kursister først og fremmest om at være angstreducerende for kursisten, og om at sikre at undervisningstilbuddet får en viden om personen, der er tilstrækkelig i forhold til at varetage en kvalificeret undervisning af den pågældende i lyset af hans eller hendes traumatisering.

Vi har identificeret følgende best practice for visitationssamtalen med midelsvært traumatiserede kursister.

Best practice – Visitationssamtalen

I visitationssamtaler med traumatiserede kursister bør man være opmærksom på:

- **Fysiske rammer.** Omgivelserne skal være imødekomende og visitator skal være opmærksom på kursistens ønsker om placering i rummet.
- **Sagsbehandler deltager i visitationssamtalen.** Sagsbehandleren er en "kendt person" for kursister, og hans/hendes tilstedeværelse ved samtalen er derfor med til at gøre situationen mere tryk for kursisten.
- **Rigelig tid.** Det er vigtigt at holde pauser i visitationen og at afsætte god tid til visitationen.
- **Tolk.** En tolk giver kursisten sikkerhed for at han/hun bliver forstået og er med til at skabe tryghed.

- **Positivt samvær og rummelighed.** Visitator skal aktivt og bevidst indbyde til et positivt samvær og give kursisten oplevelsen af kunne rummes.
- **Forventninger.** Der skal ske en rolleafklaring, så det står klart for kursisten, at der er tale om en situation, hvor det i samarbejde skal afdækkes, i hvilket omfang vedkommende kan deltage i undervisning. Det skal også gøres klart hvilke krav der stilles i tilbudet – og hvilke der ikke stilles.
- **Oplysninger og samtykke.** Via samtalen bør der indhentes oplysninger om kursistens personlige forhold (fx medicinering, familieforhold, helbredstilstand, behandling) og samtykkeerklæring om udveksling af oplysninger mellem sagsbehandler, behandlere, undervisere, m.fl.

1. *Det anbefales, at der i tilbud til traumatiserede **prioriteres tid og ressourcer til arbejdet med særlige behov i visitationen.** Det gælder både selve visitationen af den enkelte kursist, samt den løbende kvalitetssikring gennem kompetenceudvikling, kollegial sparring og løbende evaluering.*
2. *Det anbefales, at **der bør tages højde for den enkelte kursists særlige situation** med udgangspunkt i den beskrevne best practice.*
3. *Det anbefales, at **sprogcentre og sagsbehandlere bør være opmærksomme på det øgede behov for samarbejde om visitationen** i denne form for tilbud.*
4. *Det anbefales i denne henseende, som det også fremhæves i best practice, at **sagsbehandleren bør deltage i selve visitationen.** Både pga. den tryghedsskabende effekt for den kommende kursist og pga. den videndeling, der finder sted mellem sagsbehandler og sprogcenteret i samarbejdet om visitationen.*

2.4 Undervisning

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet i forhold til undervisning har opnået effekter med hensyn til at få udviklet fælles læring omkring, hvad der er hensigtsmæssige rammer, og hvad der udover det rent dansksproglige er et fornuftigt indhold i undervisningstilbud for traumatiserede flygtninge og indvandrere.

Hvor fokus i undervisningen i det almindelige sprogcentertilbud er på at sikre en dansksproglig progression, har undervisningen i delprojekterne på en mere indirekte måde haft dette sigte.

Når man ser på tværs af undervisningens rammer, tilrettelæggelse og metoder, er der således nogle gennemgående hensyn, som har været det primært styrende for undervisningen. Det drejer sig om:

- Kursisternes behov for tryghed og forudsigelighed
- Kursisternes behov for accept og tillid
- Kursisternes behov for at blive parate til at lære

Disse hensyn afspejler det betydelige element af rehabilitering, der ligger i undervisningen af de traumatiserede kursister. Erfaringerne fra projekterne viser med andre ord, at det i undervisningen af de traumatiserede kursister er nødvendigt at arbejde med at skabe det fundament for læring, der tages for givet i den ordinære sprogcenterundervisning.

Herudover har det vist sig, at brugen af ordinære modultest ikke har kunnet indfange den dansksproglige kompetenceudvikling kursisterne har oplevet. Ikke mindst da det i projektet er tydeligt, at man ikke kan forvente en dansksproglig progression i stil med den, der ses i den 'almindelige' sprogcenterundervisning.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practice for undervisningen af middelsvært traumatiserede kursister:

Best practice – Undervisning

Vi har identificeret følgende best practices omkring undervisningen af traumatiserede kursister.

- Fast (og mindre) lærerstab
- Fast (og mindre) kursistgruppe/hold
- Fysiske rammer, der indbyder til social interaktion og rummelighed (Fleksible læringsrum)
- Forudsigelighed og struktur i opgavetyper, arbejdsformer og skema fra dag til dag og uge til uge
- Brug af tilbagevendende ritualer for at støtte forudsigelighed
- Brug af metoder til at støtte og træne hukommelse og koncentration
- Brug af metoder til at øge kropbevidsthed og indsigt i egne fysiske symptomer
- Brug af metoder til at støtte selvopfattelse og udvikling af personlige kompetencer
- Brug af metoder til at opøve kursistens evne til at træffe valg
- Test former bør være tilpasset de traumatiserede

1. *Det er evaluators anbefaling, at **undervisning bør tilpasses målgruppens særlige behov**. Det drejer sig om fysiske og organisatoriske rammer for undervisningen, tilrettelæggelsen af undervisningen, samt det specifikke indhold og brugen af diverse metoder i undervisningen.*
2. *Det anbefales, at **der i særlig grad bør arbejdes helhedsorienteret med undervisningen** i tilbud af en denne karakter, og at der i lige så høj grad arbejdes med at skabe forudsætninger for læring, som der arbejdes med den dansksprogligt fokuserede læring i sig selv.*
3. *I forlængelse heraf anbefales en særlig **kompetenceudvikling koncentreret om traumatologi og undervisning af traumatiserede** på sprogcentre, der ønsker at udbyde tilbud på dette område.*
4. *Ligesom det anbefales, at der sker en **løbende erfaringsopsamling og -bearbejdning** af den naturlige vidensudvikling i et sådant tilbud. Disse to sidstnævnte punkter berøres nedenfor under 'kompetenceudvikling'.*
5. *Herudover er det evaluators anbefaling, at **der bør udvikles testformer og -metoder, som er tilpasset denne gruppe kursister**, såfremt det er ønsket at måle deres dansksproglige progression. Det betyder en tilpasning af form og indhold, således at fremtidige tests både kan håndtere denne gruppes specielle barrierer i forhold til 'almindelige' tests, samt kan afspejle fremgang i de forskellige dele af kursisternes dansksproglige kompetenceniveau mere nuanceret, end det er tilfældet med de nuværende modultests. Det være sig i talesprog, skriftsprog, læsning mv.*
6. *Det anbefales samtidig, at **det bør overvejes, om opdelingen i hold bør foretages udelukkende på baggrund af modul og niveau, når***

det gælder tilbud til traumatiserede. Opdelingen synes at være en ulempe i disse tilbud, da det skaber en løbende udskiftning på holdet efterhånden som medkursisterne består. Dette giver en (for) stor udskiftning i personkredsen og resulterer dermed i utrygge rammer for de traumatiserede kursister. Samtidig er flere forhold, end blot kursisternes dansksproglige niveau, centrale for de enkelte kursisters læringsmuligheder. Det har fx vist sig, at sociale og personlige forhold er afgørende, hvorfor disse ligeledes bør afspejles i holdopdelingen af denne målgruppe.

7. *Som et led i arbejdet med at skabe læringsplatforme for denne gruppe kursister anbefales det ligeledes, at **der bør arbejdes videre med udvikling af performanceindikatorer** også i forhold til andre kompetencer end de dansksproglige. Det drejer sig blandt andet om sociale kompetencer, interkulturelle kompetencer, læringspotentiale og andre centrale forhold omhandlende kursisternes forudsætninger for integration på arbejdsmarkedet og i samfundet.*

2.5 Kompetenceudvikling

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet i forhold til kompetenceudvikling af undervisere og projektledere *for det første* har opnået effekter i form af konkret kompetenceudvikling hos deltagerne i projektet i kraft af, at de har opnået mere viden om og erfaring med at arbejde med traumatiserede.

For det andet i form af identifikation af hvilke kompetencer en underviser for traumatiserede bør have og dermed også, hvilke behov for kompetenceudvikling en underviser fra den ordinære danskundervisning har, hvis vedkommende skal overgå til en funktion som kvalificeret underviser for traumatiserede.

Endelig har arbejdet med løbende evaluering skabt en øget opmærksomhed omkring behovet for at arbejde med dokumentation af resultater og om vigtigheden af løbende at reflektere over, om de gennemførte aktiviteter bidrager til at nå de fastsatte mål. I bedste fald er der skabt en øget styringskompetence, som også vil påvirke det øvrige (ikke-projektrelaterede) arbejde positivt. Projekternes erfaringer viser tydeligt, at en vellykket organisering, styring og løbende erfaringsopsamling af undervisningen kan være med til at understøtte den faglige kompetenceudvikling og derigennem sikre forankringen af erfaringer og kompetenceudviklingstiltag. Selvom der har været betydelige variationer i projekternes evne til at sikre kompetenceudvikling, skabe fremdrift og opnå resultater, er der ingen tvivl om, at projekterne samlet set har høstet vigtige erfaringer på disse felter.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practice vedr. kompetenceudvikling:

Best practice - Kompetenceudvikling

- Det er vigtigt, at viden om traumatologi og undervisningsformer knyttet hertil er centrale kompetenceudviklingsområder
- Den tilegnede viden og erfaring bør forankres i form af en løbende erfaringsopsamling
- Dokumentering og evaluering af projektaktiviteternes resultater sikrer en grundig erfaringsopsamling
- Regelmæssig kollegial supervision, evt. med deltagelse af en psykolog, bør tilstræbes for at understøtte kompetenceudvikling og erfaringsopsamling
- Lærere, der arbejder med traumatiserede, bør have følgende kompeten-

cer:

- o De skal besidde danskundervisningskompetence
- o De skal have indsigt i de særlige udfordringer, som traumatiserede kursister har både i læringsituationer og i hverdagen
- o De skal på én gang kunne være rummelige og professionelle overfor de traumatiserede kursister
- o De skal være villige til at arbejde med sig selv, da arbejdet med traumatiserede kursister stiller store krav om personlig udvikling

1. *Det står ved projektets afslutning klart, at undervisning af traumatiserede flygtninge/indvandrere kræver særlige faglige kompetencer. Det er derfor evaluators anbefaling, at **sprogcentre, der fremtidigt ønsker at udbyde denne form for tilbud bør lægge vægt på, at der blandt centerets undervisere udvikles kompetencer omkring traumatologi og tilrettelæggelse af form og indhold i undervisning af traumatiserede.***

Dette kan bl.a. ske gennem:

- *Kursusaktiviteter,*
- *Intern sparring og videndeling i faste lærerteams,*
- *Supervision,*
- *Faglige netværk (evt. med deltagelse af sagsbehandlere),*
- *Samarbejde på tværs af sektorer (fx i baggrundsgrupper for tilbuddet).*

2. *Det er evaluators anbefaling, at **en række organisatoriske tiltag, der understøtter kompetenceudvikling forhold bør holdes for øje** for at opnå den størst mulige kompetenceudvikling og erfaringsopsamling i særligt tilrettelagte tilbud af denne karakter.*

- *Det anbefales derfor, at **der bør sikres stabile strukturelle forhold**, ved at tilbuddet eksempelvis bygges op om et fast lærerteam, og at der opbygges formelle strukturer for en fast tæt kontakt mellem de forskellige deltagere i tilbuddet, fx sagsbehandlere og undervisere.*
- *Det anbefales, at **der bør arbejdes systematisk med dokumentation og læring**. Dette indebærer en kontinuerlig dataindsamling om kursisternes udvikling i, og evaluering af undervisningen, kollegial evaluering, evalueringsmøder med kursister og samarbejdspartnere mv. Dette skaber udover en løbende kompetenceudvikling også en stadig fremdrift og erfaringsopsamling/-bearbejdning og dermed mulighed for at finde ud af, hvad der virker og hvad der ikke virker af de indsatser, der sættes i gang.*

2.6 Sammenhæng mellem undervisning og behandling

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet har bidraget med viden om sammenhæng mellem undervisning og behandling.

Udviklingsprojektet har påvist, at det er muligt at skabe en positiv synergi mellem det at være i behandlingstilbud og undervisningstilbud på én gang. Undervisningens temaer – herunder psykoedukation – kan bidrage til kursisternes indsigt i egne symptomer og reaktioner, og derigennem også understøtte helingsprocessen. Samtidig kan behandlingen også være med til at skabe forudsætningerne for læring, fordi behandlingen afhjælper traumatiseringen og gør kursisten mere læringsparat. Det betyder, at der er en cirkula-

ritet mellem undervisning og behandling, hvor undervisningen understøtter behandlingen og omvendt.

Derudover lægger kursisterne selv vægt på, at deltagelsen i undervisningstilbuddet gør, at de får en struktureret hverdag, hvor alting ikke er centreret omkring sygdom eller behandling. I undervisningssituationen skifter kursisters selvopfattelse – og perspektivet på dem – fra patient til kursist, og derigennem får de en mere normaliseret hverdag. Det forhold, at undervisningssituationen giver kursisterne et forum til at være ikke-patienter, implikerer at der er fordele forbundet ved at opretholde et skel mellem undervisning og behandling. *Sammenhængen* mellem undervisningen og behandling bør altså ikke blive til et *sammenfald*.

På det praktiske niveau viser erfaringerne desuden, at undervisningen skal være fleksibel for at kunne rumme de kursister, som modtager behandling sideløbende med undervisningen. Behandlingen ligger normalt indenfor undervisningstiden, og det betyder at kursister, der modtager behandling, vil have en del fravær. Undervisningen skal derfor kunne rumme, at nogle kursister har et regelmæssigt fravær.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practice vedr. sammenhæng mellem undervisning og behandling.

Best practice – Sammenhæng mellem undervisning og behandling

- Det er vigtigt, at de strukturelle rammer for undervisningen kan rumme kursister der er i behandling samtidig ved f.eks.
 - at udvise større tolerance overfor fravær
 - at tilpasse undervisningstidspunkter individuelt i fht den enkelte kursists behandlingstilbud
- Indhold i undervisningen bør være tilpasset traumatiserede, jf. best practice vedrørende dette.
- Der kan med dette udgangspunkt skabes positiv synergi mellem undervisningstilbud og behandling således at begge dele kan få en positivt afsmittende effekt på hinanden:
 - Deltagelse i undervisningen giver en normaliseret hverdag, hvor den traumatiserede bliver til "kursist" i stedet for "patient", hvilket hjælper til at reducere traumatiseringen. Desuden kan der med fordel inddrages temaer i undervisningen, som øger kursisters indsigt i egne reaktioner og symptomer.
 - Deltagelse i behandling afhjælper traumatiseringen, hvilket gør kursisten mere læringsparat

1. *Det er evaluators anbefaling, at **undervisningen bør inddrage temaer, der øger kursisters indsigt i egne symptomer og reaktioner**. Det kan fx være ved forløb omkring psykoedukation eller eventuelt læringsedukation.*
2. *Det er evaluators anbefaling, at **undervisningen bør tilrettelægges således, at kursister, der er regelmæssigt fraværende på grund af behandling, også kan deltage i – og få udbytte af – undervisningen**.*
3. *Det er evaluators anbefaling, at **undervisningstilbuddene bør arbejde videre med at finde den rette balance mellem undervisning og behandling**. Der er fortsat et behov for at dokumentere grænserne for et positivt samspil mellem undervisning og behandling.*

2.7 Samarbejde på tværs af sektorer

Erfaringerne fra projekterne viser, at der er et stort potentiale i samarbejde på tværs af sektorer omkring de traumatiserede kursister – også for sprogcentret. Set fra sprogcentrets vinkel ligger potentialet i, at det er sprogcenteret, der via den daglige kontakt til kursisterne, har føling med kursisternes psykiske tilstand, familiemæssige forhold og sociale situation. Ændringer eller konflikter i kursistens personlige forhold – fx konflikt med børn eller et anspændt forhold til børnenes institutioner – kan stå i vejen for motivation og evne til læring. Det er derfor i sprogcenterens interesse at bidrage til at løse disse konflikter. På denne baggrund vurderer evaluators, at sprogcenteret både kan og bør være en vigtig part i det tværfaglige samarbejde omkring traumatiserede.

Imidlertid rummer det tværsektorielle samarbejde nogle grundlæggende præmisser, som vanskeliggør samarbejdet.

Mange forskellige faggrupper

De forskellige faggrupper har forskellige faglige udgangspunkter for arbejdet med de traumatiserede, forskellige relationer til de traumatiserede og forskellige handlemuligheder, som tilsammen betyder, at det er vanskeligt at etablere en fælles forståelse for og fastsættelse af målene for kursisterne og desuden for hvordan målene skal nås.

Få gengangere i gruppen af samarbejdspartnere

Det er en grundlæggende præmis, at sprogcenterets samarbejdspartnere – sagsbehandlere, psykologer, fysioterapeuter, psykiatere, m.m. – vil være forskellige fra kursist til kursist. Tilgangen til samarbejdet bør tage højde for denne præmis.

Begrænsede forpligtelser til tværsektorielt samarbejde

En del af det, det vanskeliggør samarbejdet på tværs af sektorer, er, at parterne typisk ikke er forpligtede til at samarbejde. Det er derfor vigtigt, at sprogcenteret i sin tilgang til samarbejdspartnere lægger vægt på at motivere samarbejdet.

Mere ressourcekrævende end i det ordinære undervisningstilbud

Det tværsektorielle samarbejde er ressourcekrævende – også mere ressourcekrævende end det tværsektorielle samarbejde i ordinære undervisningstilbud. For hver kursist skal sprogcenteret *som minimum* samarbejde med kursistens sagsbehandler og ofte også en eller flere behandlere. Dertil kommer, at kredsen af sagsbehandlere vil være langt bredere end i de ordinære undervisningstilbud, fordi de traumatiserede kursister stammer fra et større opland – og derfor flere kommuner og flere sagsbehandlere.

Det er evaluators vurdering, at der via udviklingsprojektet er kommet yderligere fokus på, hvorfor og hvornår det er relevant at arbejde på tværs af sektorer og faggrupper. Der er skabt læring om hvilke barrierer der typisk er for et tværsektorielt samarbejde, og der er med forskellige grader af succes afprøvet forskellige samarbejdsmodeller. Særligt i forhold til sagsbehandlere er det lykkedes projekterne at etablere god samarbejdspraksis.

Best practice - Samarbejde på tværs af sektorer

I samarbejdet på tværs af sektorer generelt bør sprogcenterne:

- Motivere til samarbejde
- Benytte formidlingsmetoder, der passer til en bred kreds af samarbejdspartnere
- Søge at etablere fælles forståelse med andre faggrupper

I samarbejdet med behandlere, bør sprogcentrene:

- Være opsøgende i forhold til kursisternes behandlere
- Skabe dialog med behandlere i området.
- Etablere fast kontaktperson hos sprogcenteret

I samarbejdet med sagsbehandlere, bør sprogcentrene:

- **Afholde trekantsmøder med fast interval.** Sagsbehandler, kursist og sprogcentermedarbejder holder et fælles møde med fast interval. For nogle af projekterne har det været hver tredje måned, for andre hver sjette måned). På mødet holdes status over kursistens sproglige progression og kursisten sociale, fysiske og psykiske situation.
- **Tag ansvar for løbende kontakt.** Løbende kontakt via mail eller telefon
- **Udarbejde dokumentation til sagsbehandlere.** Skriftlig dokumentation af kursistens progression og indgående aftaler til sagsbehandleren
- **Etablere en fast kontaktperson hos sprogcenteret**
- **Skabe dialog og varetage formidling til alle sagsbehandlere**
- **Afklare roller for kursisten.** Af hensyn til sammenhængen for kursisten, er det vigtigt at forklare eksplicit hvilken rolle og kompetence sprogcenteret har (og ikke har) i forhold til kommunen.

1. *Det er evaluators anbefaling, at undervisningstilbud til traumatiserede kursister bør afsætte særskilte ressourcer til det tværsektorielle samarbejde.*

2. *Det er evaluators anbefaling, at sprogcentrene bør tage udgangspunkt i samarbejdspartners behov i det tværsektorielle samarbejde – for derigennem at få skabt sig en plads på tværs af sektorerne. Det betyder konkret, at sprogcentrene bør tage ansvar for at levere den kommunikation og dokumentation, som de andre faggrupper har behov for – det kan fx være:*

- **Levering af den dokumentation til sagsbehandlere, som gør, at sagsbehandleren i fra et forvaltningsperspektiv kan forsvare at bruge ressourcer på det relativt dyrere undervisningstilbud til traumatiserede frem for det ordinære undervisningstilbud.**
- **Afholdelse af informationsmøder for behandlere eller sagsbehandlere i oplandet, således at samarbejdspartners viden om undervisningstilbuddet øges.**
- **Etablering af faste aftaler med sagsbehandlere om samarbejdets indhold og struktur.** Fx afholdelse af trekantsmøder med fast interval og udarbejdelse af skriftlige referater.
- **Etablere en kommunikationsstruktur, hvor det er nemt for eksterne samarbejdspartnere (sagsbehandlere og behandlere) at finde ud af hvem de skal kontakte.**

3. *Det er evaluators anbefaling, at – i det omfang det ressourcemæssigt er forsvareligt i forhold til antallet af kursister i det enkelte tilbud – at der ansættes en fast socialrådgiver (evt på deltid) til undervisningstilbud med traumatiserede kursister. Socialrådgiveren bør være ansvarlig for al kontakt med kursisternes sagsbehandlere og i øvrigt være den person, der vejleder kursisterne om hvilke muligheder sagsbehandleren har. På denne måde skabes dels en fælles faglighed med kursister-*

nes sagsbehandler og dels opnås der bedre forudsætninger for en øget sammenhæng overfor kursisten.

2.8 Udslusning

Det er evaluators vurdering, at projekterne kun i meget begrænset omfang har udviklet og forankret ny viden om udslusning af traumatiserede flygtninge og indvandrere.

På trods af at det overordnede formål med udviklingsprojektet er, "at styrke traumatiseredes deltagelse i danskundervisning og anden uddannelse *med henblik på at give øgede forudsætninger for integration på arbejdsmarkedet og i samfundet*", har udslusning kun fyldt en meget lille del i delprojekterne. Det gælder både i forhold til at arbejde med udslusning på det mere teoretiske/strukturelle plan og med hensyn til at afprøve og gennemføre konkret udslusning til enten arbejdsmarkedet eller andet danskuddannelsesstilbud.

Der har således ikke været arbejdet mere systematisk med at forberede kursisterne på udslusning, med at etablere procedurer for identifikation af kursister, der er klar til udslusning eller med at opbygge samarbejdsrelationer med jobformidlere. Der er heller ikke i et betydeligt omfang afprøvet modeller for udslusning og opfølgning.

Imidlertid er det samtidig evaluators vurdering, at den manglende systematik (og fokus) omkring udslusning bør ses i lyset af traumatiseringsgraden i projekternes reelle målgruppe. For flere af projekterne har målgruppen vist sig at være "tungere" end forventet. Det har betydet, at det har taget længere tid at skabe forudsætninger for praktikforløb. Konsekvensen for omfanget af udslusningen er at kun meget få kursister er blevet udsluset.

Vi har dog identificeret følgende best practice vedr. udslusning.

Best practice – Udslusning

- Brobygningsforløb er hensigtsmæssige for traumatiserede, fordi de skaber mulighed for at skabe en forsigtig og tryk overgang til arbejdsmarkedet

1. *Det er evaluators anbefaling, at **der bør benyttes tryghedsskabende metoder i udslusningen**. Tryghedsskabende metoder - fx en fast personkreds og struktur – har derfor været et gennemgående træk i visitation og undervisning af traumatiserede kursister. På samme måde bør tryghedsskabende metoder også anvendes i udslusningen. Det kunne indbefatte følgende:*

- **Kursisterne forberedes på udslusning over længere tid.** Kursisterne bør forberedes på udslusningen over længere tid, evt ved at afholde vejledning i mindre grupper for de kursister, som sprogcentret vurderer er klar til udslusning. Forberedelserne bør ligge udover de arbejdsmarkedstemaer, der ligger i undervisningen i forvejen for alle kursister.
- **Udslusningen foregår i tæt samspil – evt overlap - med undervisningstilbuddet.** Flere af projekterne har gode erfaringer med brobygningsordninger, hvor kursisterne deltager i undervisningstilbuddet 2 dage om ugen og i et praktikophold 3 dage om ugen. På denne måde bliver overgangen til arbejdsmarkedet mere tryk. Et andet alternativ er tilbyde kursisterne et praktik-ophold "på prøve" hvorefter de kommer tilbage til undervisningstilbuddet. Det

kan også overvejes at forberede den modtagende virksomhed på den traumatiserede kursists baggrund.

2.9 Effekt på målgruppen

Samlet set viser de kvantitative målinger ikke nogen markant progression i kursisternes kompetencer. Progressionen i kursisternes henholdsvis dansksproglige kompetencer, læringspotentiale, sociale og interkulturelle kompetencer er således meget beskedent.

Set i forhold til den tid kursisterne har brugt i projektet, tegner der sig et billede af, at kursister ophørt efter ca. 1-2 år i projektet har haft det største udbytte. Udbyttet for kursister, som har været i projektet i mere end 2 år, falder betydeligt, hvilket kan tyde på, at denne gruppe er kraftigere traumatiserede end den øvrige målgruppe, og derfor ikke i væsentlig grad profiterer af tilbuddet.

Delprojekterne vurderer på trods af de kvantitative data, at projektet har haft en betydelig effekt for målgruppen. Udviklingen har dog været begrænset af en svagere målgruppe end forventet. Det fremhæves, at der er tale om en langsom og kompliceret proces, hvorfor de kvantitative data kan give indtryk af en meget lille udvikling i kursisternes kompetencer. Projekterne lægger desuden vægt på, at deres kursister i løbet af projektperioden har øget deres kompetencer på en række områder, der ikke umiddelbart indfanges af de kvantitative målinger. Det drejer sig særligt om en styrkelse af kursisternes sociale kompetencer, som samtidig vurderes som den altafgørende forudsætning for at skabe mulighed for læring.

Også kursisterne selv vurderer, at de særligt tilrettelagte tilbud i høj grad er kommet dem til gode.

Det er evaluators vurdering, at kursisternes begrænsede kompetencemæssige progression i projektet har været påvirket af flere forhold.

For det første har der som fremhævet tidligere været tale om en målgruppe, der i udgangspunktet var svag, og som det kræver stor indsigt og mange ressourcer at flytte.

Derudover har de benyttede testformer muligvis sløret en eventuel dansksproglig fremgang. Således vil testmetoder, der i højere grad tilgodeser traumatiserede og deres særlige behov i testsituationen muligvis i højere grad kunne påvise en dansksproglig progression.

Også udslusningsmulighederne har i høj grad været påvirket af målgruppens karakter. Det er derfor evaluators vurdering, at en mindre inkluderende visitations- og henvisningspraksis kunne have forbedret mulighederne for udslusning i et projekt som dette.

- 1) *Det er evaluators anbefaling, at **der bør udvikles og benyttes test- og målemetoder for dansksproglig progression, der er særligt tilpasset de traumatiserede flygtninge og indvandrere, der vil kunne bruges til mere præcist at kunne dokumentere hvilken type af indsats, der virker overfor gruppen ved f.eks. i højere grad at kunne opfange og afspejle de ofte små men vigtige fremskridt i såvel kursisternes dansksproglige niveau som deres øvrige kompetencer.***
- 2) *Det er evaluators anbefaling, at man **ved fastsættelse af mål for en indsats for de traumatiserede bør være opmærksom på målgruppens karakter, og hvilken effekt det vil være realistisk at opnå.***

3. Projektets målgruppe

Formålet med dette kapitel er at beskrive udviklingsprojektets målgruppe.

3.1 Projektets forventede målgruppe

Målgruppen er i projektbeskrivelsen for det samlede udviklingsprojekt ikke nærmere beskrevet, end at der er tale om traumatiserede flygtninge og indvandrere.

De 5 delprojekter har haft delvist forskellige forventninger til målgruppens karakter på grund af variationer i indholdet i deres projekt. Ét sprogcenter havde på forhånd et tilbud til traumatiserede og ønskede at bygge videre på dette, hvorfor målgruppen her allerede var givet. Mht. til de øvrige projekter, gjorde deres manglende erfaringer på området det mindre klart, hvad de kunne forvente.

Generelt må det siges, at det på tværs af projektet har været gennemgående, at målgruppen kun i mindre grad har været ekspliciteret i fx projektaftaler mellem uc2 og de forskellige sprogcentre. I det omfang det er sket, har forventningen været, at kursisterne ville være lettere til middelsvært traumatiserede flygtninge/indvandrere, dog uden en nærmere afklaring af den præcise betydning af dette for projektets gennemførelse. Herudover har der hverken været opstillet eksplicite forventninger til uddannelsesniveau, erhvervs erfaring, læringspotentiale mv.

Omvendt har der i alle projekter været en forholdsvis klar implicit forventning om målgruppens karakter. Specielt på sprogcentre med en klar fokusering på udslusning har der været en forventning om et danskuddannelsesniveau og en erhvervs erfaring, der ville gøre det muligt at gøre kursisterne klar til udslusning indenfor en overskuelig fremtid. Alle projekter har ligeledes forventet at modtage kursister, der igennem den særligt tilrettelagte undervisning ville kunne opnå en vis progression på både dansksproglige, sociale og interkulturelle kompetencer samt i deres læringspotentiale - på trods af deres traume. Herudover havde flere projekter en forestilling om at kunne fastholde projekternes kursister over længere tid, end det var tilfældet med 'almindelige' kursister på sprogcenteret.

3.2 Målgruppen i praksis

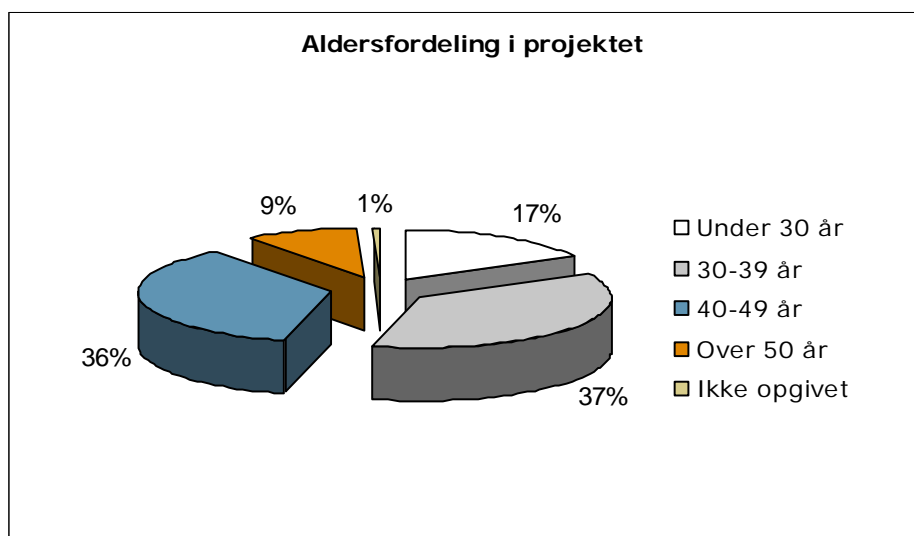
Den konkrete målgruppe har bestået af 169 kursister.

3.2.1 *Køn og alder*

Kønsmæssigt fordeler den samlede målgruppe sig med 59 % mænd og 40 % kvinder.¹

Gennemsnitsalderen har været 38 år, og den største gruppe kursister har været mellem 30 og 50 år gamle, som det fremgår af figur 3.1. Deres aldersmæssige fordeling bør altså ikke have været en potentiel barriere for udslusning til det almindelige eller rummelige arbejdsmarked.

¹ 1 % er ikke opgivet.

Figur 3.1

3.2.2 *Nationalitet*

Kursisterne kommer for størstedelens vedkommende fra krigszoner og undertrykkende regimer, og de 3 største grupper kursister kommer fra henholdsvis Irak, det tidligere Jugoslavien og Afghanistan, med gruppen af irakere som langt den største.

Tabel 3.1 National oprindelse		
Land	Antal kursister	Procentvis fordeling
Irak	50	30 %
Tidligere Jugoslavien	32	19 %
Afghanistan	27	16 %
Iran	10	6 %
Pakistan	5	3 %
Somalia	5	3 %
Øvrig Asien	5	3 %
Sri Lanka	4	2 %
Statsløs palæstinenser	3	2 %
Syrien	3	2 %
Tyrkiet	3	2 %
Østeuropa	3	2 %
Libanon	3	2 %
Kina	2	1 %
Andet land	14	8 %
I alt	169	101 %²

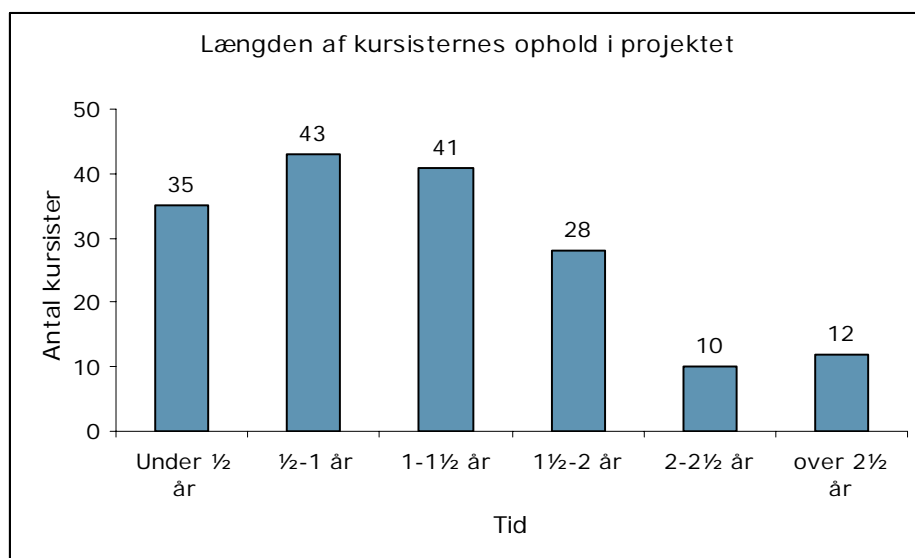
3.2.3 *Tid i projektet*

Ved projektets begyndelse havde flere af de deltagende sprogcentre en forestilling om, at gennemstrømningen i projektet ville blive forholdsvis beskedne.

Som det fremgår af figur 3.2, har den dog været forholdsvis stor. 46 % har opholdt sig i projektet i mindre end 1 år og hele 70 % har opholdt sig mindre end 1½ år i projektet. Mulighederne for at forbedre kursisternes kompeten-

² Da tallene er afrundede, kan det samlede tal afvige fra 100.

ceniveau med henblik på eventuel udslusning har altså været begrænset af deres forholdsvist korte ophold i projektet, hvilket vi vil berøre yderligere nedenfor.

Figur 3.2

3.2.4 Uddannelse

Uddannelsesmæssigt har det været en blandet gruppe, projektet har arbejdet med. Tabel 3.2 viser den forholdsvist store spredning i kursisternes uddannelsesmæssige baggrund.

Tabel 3.2 Uddannelsesmæssig baggrund		
	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen formel skolegang	15	9 %
1-3 års skolegang	13	8 %
4-6 års skolegang	18	11 %
7-9 års skolegang	53	31 %
Svarende til erhvervsuddannelse	19	11 %
Svarende til gymnasial ungdomsuddannelse	19	11 %
Kort videregående uddannelse, dvs. af 1-2 års varighed udover en teknisk eller gymnasial uddannelse	10	6 %
Mellemlang videregående uddannelse, dvs. 3-4 år ud over en teknisk eller gymnasial uddannelse	15	9 %
Lang videregående uddannelse, dvs. 5-7 år udover en teknisk eller gymnasial uddannelse	5	3 %
Ikke opgivet	2	1 %
I alt	169	100 %

Kursisterne fordeler sig rimeligt jævnt fra slet ikke at have en uddannelse til at have uddannelser svarende til gymnasie- eller erhvervsuddannelsesniveau, dog med en overvægt af kursister med 7-9 års skolegang. En lille del (12 %) har forskellige former for videregående uddannelser.

Fordelt på køn ses det af tabel 3.3, at den mandlige del af kursisterne er noget bedre uddannet en den kvindelige del, hvilket må forventes med den nationale sammensætning, der tegner gruppen. Således tegner kvinderne sig for langt den største del af gruppen uden formel skolegang.

	Kvinder		Mænd	
	Antal kursister	Procentvis fordeling	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen formel skolegang	12	18 %	2	2 %
1-3 års skolegang	7	10 %	6	6 %
4-6 års skolegang	7	10 %	11	11 %
7-9 års skolegang	24	35 %	29	29 %
Svarende til erhvervsuddannelse	0	0 %	19	19 %
Svarende til gymnasial ungdomsuddannelse	7	10 %	12	12 %
Kort videregående uddannelse, dvs af 1-2 års varighed udover en teknisk eller gymnasial uddannelse	4	6 %	6	6 %
Mellemlang videregående uddannelse, dvs 3-4 år ud over en teknisk eller gymnasial uddannelse	5	7 %	10	10 %
Lang videregående uddannelse, dvs 5-7 år udover en teknisk eller gymnasial uddannelse	0	0 %	5	5 %
Ikke opgivet	2	3 %	0	0 %
I alt	68	100 %	100	100 %

Alt i alt må den største del af gruppen formodes at have været alfabetiseret på deres modersmål, samt have erfaring med skolegang fra deres hjemland. Under almindelige forhold burde dette give kursisterne en fordel, når de skal lære dansk. Kursisternes traumatiseringsgrad viste sig dog hurtigt at være en væsentlig barriere for deres læring, på trods af deres uddannelsesniveau fra hjemlandet.

3.2.5 Erhvervs erfaring

Målgruppen har begrænset erhvervs erfaring både i deres hjemlande og i særdeleshed i Danmark.

41 % af gruppen har ingen erhvervs erfaring fra deres hjemlande, 37 % har mellem 0-6 års erfaring og kun 18 % har mere end 6 års erfaring. Når det gælder erhvervs erfaring i Danmark har hele 93 % ikke stiftet bekendtskab med det danske arbejdsmarked, og kun 5 % eller 9 personer har i varierende omfang haft arbejde i Danmark.

Tabel 3.4 Erhvervs erfaring				
	I hjemlandet		I Danmark	
	Antal kursister	Procentvis fordeling	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen	69	41 %	158	93 %
0-1 år	12	7 %	5	3 %
1-3 år	13	8 %	2	1 %
3-6 år	37	22 %	2	1 %
6-20 år	30	18 %	0	0 %
Mere end 20 år	0	0 %	0	0 %
Ikke opgivet	8	5 %	2	1 %
I alt	169	101 %	169	99 %

Fordelt på køn tegner der sig et tydeligt billede af forskellen på de deltagende mænds og kvinders erhvervs erfaring særligt fra hjemlandet. Her har 66 % af kvinderne ingen erhvervs erfaring, mens kun 23 % af mændene er i samme situation. 56 % af mændene har mere end 3 års erhvervs erfaring, hvorfor kun 16 % af kvinderne i projektet. Kursisternes nationaliteter taget i betragtning må det antages at være forventeligt, at de deltagende kvinder ingen eller ringe erhvervs erfaring har.

Tabel 3.5 Erhvervs erfaring i hjemlandet				
	Kvinder		Mænd	
	Antal kursister	Procentvis fordeling	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen	45	66 %	23	23 %
0-1 år	4	6 %	8	8 %
1-3 år	4	6 %	9	9 %
3-6 år	7	10 %	30	30 %
6-20 år	4	6 %	26	26 %
Mere end 20 år	0	0 %	0	0 %
Ikke opgivet	4	6 %	4	4 %
I alt	68	100 %	100	100 %

Med hensyn til erhvervs erfaring fra Danmark, viser tabel 3.6 et noget mere homogent billede. Mændene har dog stadig en højere grad af tilknytning til det danske arbejdsmarked end kvinderne, selv om den generelle tilknytning må karakteriseres som meget ringe.

Tabel 3.6 Erhvervs erfaring i Danmark				
	Kvinder		Mænd	
	Antal kursister	Procentvis fordeling	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen	65	96 %	92	92 %
0-1 år	1	1 %	4	4 %
1-3 år	0	0 %	2	2 %
3-6 år	0	0 %	2	2 %
6-20 år	0	0 %	0	0 %
Mere end 20 år	0	0 %	0	0 %
Ikke opgivet	2	3 %	0	0 %
I alt	68	100 %	100	100 %

Med projektets overordnede formål om forberedelse til udslusning til arbejdsmarkedet, må dette anses for at være en alvorlig udfordring. Især kvinderne har, med deres ringe erhvervs erfaring, været dårligt stillet i forhold til arbejdsmarkedsudslusning. Kursisternes lave grad af tilknytning til

arbejdsmarkedet har - uanset deres traumatiseringsgrad - generelt stillet dem dårligt med hensyn til at kunne udsluses til det danske arbejdsmarked, hvad enten det drejer sig om det almindelige eller det rummelige arbejdsmarked.

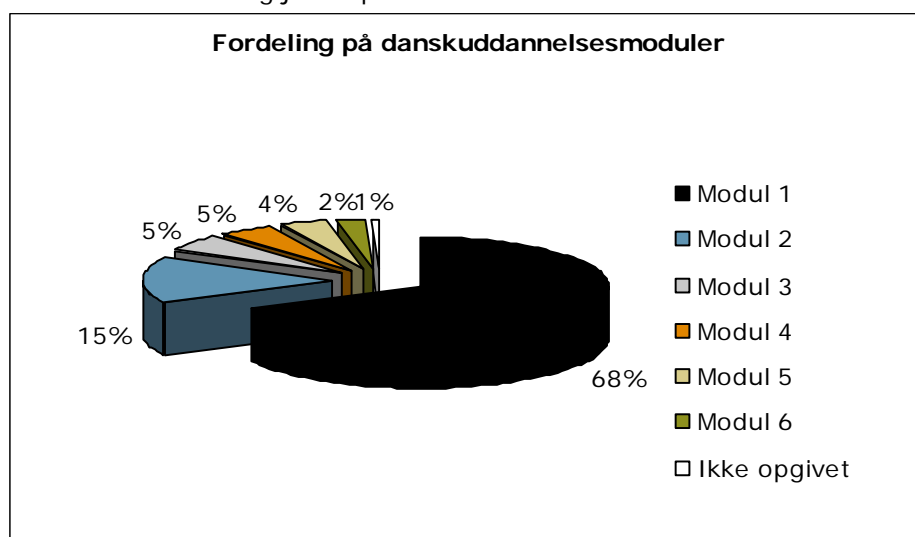
3.2.6 Kompetencer

I forbindelse med projektgennemførslen er der blevet indsamlet kvantitative data om kursisternes kompetencer på 4 områder. Det drejer sig om deres dansksproglige kompetencer, læringspotentiale, sociale og interkulturelle kompetencer.

Kursisternes dansksproglige kompetencer er blevet vurderet ud fra deres indplacering på danskuddannelsesniveau og modul. På de øvrige 3 parametre er projekterne blevet bedt om at vurdere deres kursister på en skala fra 1 til 5, hvor 5 placerer dem i toppen af skalaen og 1 i bunden.

Dansksproglige kompetencer

Generelt må kursisterne siges i udgangspunktet at have besiddet et forholdsvist lavt dansksprogligt niveau. På tværs af deres danskuddannelsesniveau har 114 (68 %), af de 169 deltagende kursister, haft et niveau svarende til modul 1, mens 26 (15 %) har haft et niveau svarende til modul 2. De resterende fordelte sig jævnt på de sidste 4 moduler.

Figur 3.3

Opdelt på danskuddannelsesniveau har kursisterne været fordelt som illustreret i tabel 3.7. 30 % af kursisterne er blevet indplaceret på danskuddannelse 1, 57 % på danskuddannelse 2 og de sidste 13 % på danskuddannelse 3. Dette passer udmærket overens med det kursisternes uddannelsesniveau.

Tabel 3.7 Procentvisfordeling på danskuddannelse		
Danskuddannelse	Antal kursister	Procentvis fordeling
1	51	30 %
2	96	57 %
3	21	13 %
Ikke opgivet	1	1 %
I alt	169	101 %

Læringspotentiale

Kursisternes læringspotentiale betegner i hvilken udstrækning de vurderes i stand til at udvikle deres faglige kompetencer. Det handler altså ikke om de aktuelle faglige kompetencer, men om evnen til at udvikle dem. Læringspotentialet kan være påvirket af flere forskellige faktorer fx intellektuel kapacitet, psykisk tilstand (dybden i deres traumer) eller personlige og sociale forhold.

Tabel 3.8 Kursisternes læringspotentiale

	Antal kursister	Procentvis fordeling
1. Meget lille	35	21 %
2. Lille	55	33 %
3. Middel	50	30 %
4. Stort	16	9 %
5. Meget stort	8	5 %
Ikke opgivet	5	3 %
I alt	169	101 %

Det er ved kursisternes start i projektet blevet vurderet, at de havde et forholdsvis lavt læringspotentiale. På en skala fra 1-5 blev det gennemsnitligt anslået til at være 2,3. Målgruppens læringspotentiale blev dermed i udgangspunktet samlet set vurderet som værende et stykke under middel. I yderpunkterne af skalaen tyngden klart i bunden med hele 21% vurderet som med meget lille læringspotentiale og 33% med et lille potentiale. I den anden ende af skalaen biefinder der sig dog en lille gruppe, der blev vurderet til at have et stort (9%) eller meget stort (5%) læringspotentiale.

Sociale kompetencer

Kursisternes sociale kompetencer er vurderet ud fra deres evne til at kunne indgå i gensidigt givende og konstruktive relationer med andre mennesker. Det handler om at kunne udtrykke egne og aflæse andres følelser. Social kompetence kommer eksempelvis i spil i samarbejds- og konfliktløsningssituationer. Det er således et spørgsmål bl.a. om, hvorvidt man begår sig godt i sammenhænge med andre mennesker, viser respekt for sine medmennesker, herunder lærere og andre kursister, markerer når man ønsker at sige noget, indser sit personlige ansvar osv.

Tabel 3.9 Kursisternes sociale kompetencer

	Antal kursister	Procentvis fordeling
1. Svage	23	14 %
2. Under middel	56	33 %
3. Middel	57	34 %
4. Gode	28	17 %
5. Stærke	1	1 %
Ikke opgivet	4	2 %
I alt	169	101 %

Kursisternes sociale kompetencer blev ved projekternes start gennemsnitligt vurderet til at være 2,6. Det er en smule højere end vurderingen af deres læringspotentiale, men målgruppen må også på dette punkt anses som en svag, med hhv. 14% og 33%, der vurderes som havende svage eller under middel sociale kompetencer, mens det i den anden ende af skalaen kun er 1% der vurderes til at have stærke kompetencer. Dog er der en lille gruppe (18 %) der vurderes til at have gode kompetencer over middel.

Interkulturelle kompetencer

Det sidste kompetenceområde der i udgangspunktet blev vurderet, er kursisters interkulturelle kompetencer. Kursisterne er blevet vurderet ud fra deres evne til at forstå kulturer og kommunikere på tværs af kulturelle skel, herunder respektere andre menneskers erfaringer som ligeværdige, selv om de strider mod eget syn på virkeligheden. Det

handler bl.a. om, hvorvidt man har forståelse for det omgivende samfund, herunder krav og forpligtelser, samt at uddannelse i Danmark er midlet til målet. Herudover omhandler det, hvorvidt man kan forholde sig konstruktivt til sin oprindelige og nuværende kulturelle sammenhæng mv.

Tabel 3.10 Kursisters interkulturelle kompetencer

	Antal kursister	Procentvis fordeling
1. Svage	24	14 %
2. Under middel	48	28 %
3. Middel	61	36 %
4. Gode	25	15 %
5. Stærke	7	4 %
Ikke opgivet	4	2 %
I alt	169	99 %

På deres interkulturelle kompetencer blev kursisterne vurderet til at have det højeste niveau, dog stadig under middel. Målgruppen lå her på et gennemsnit på 2,7, dog med en gruppe på 19 %, der blev vurderet til at have kompetencer over middel, men stadig med langt større tyngde i den anden ende af skalaen.

3.2.7 Traumatiseringsgrad

Der er ikke foretaget en kvantitativ vurdering af kursisters traumer og dybden af disse, men det er en klar vurdering i projekterne, at det generelt lave kompetenceniveau hænger sammen med kursisters traumatiseringsgrad. Således er det f.eks. vurderingen, at kursisters traumer i høj grad afspejles i deres læringspotentiale, uden at det dog er en fuld afdækning af traumatiseringsgraden. Under almindelige forhold burde kursisters relative høje uddannelsesniveau fra hjemlandet give kursisterne en fordel, når de skulle lære dansk. Kursisters viste sig dog hurtigt at have meget svært ved at forbedre deres dansk sproglige kompetencer. Flere projekter påpeger desuden, at deres kursister har været mere påvirkede af deres traumer, end de havde forventet ved projektets begyndelse. Således har mange af kursisterne været stærkt påvirket af såvel fysiske som psykiske gener som hukommelsessvigt, uro, sorg og angst.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Jeg bliver væk pga. transporttiden i de perioder, hvor jeg har det dårligt."

Udover at have haft betydning for projekternes muligheder for at skabe læring og for at udsluse til ordinær uddannelse eller beskæftigelse, viste den høje traumatiseringsgrad sig også at være en barriere for kursisters fremmøde til undervisningen. Traumatiserede kan have problemer med fx transport med offentlige transportmidler, og i nogle projekter har flere kursister haft lang vej til sprogcenteret. Disse kursister nævner selv transporttiden som en væsentlig årsag til fravær.

3.3 Samlet vurdering

Den samlede målgruppe består af ca. 60 % mænd og 40 % kvinder med en majoritet af personer i den erhvervsaktive alder. Således er kun 10 % over 50 år.

Kursisterne kommer fra en lang række af oprindelseslande, dog med tre markante grupper fra henholdsvis Irak (30 %), det tidligere Jugoslavien (19 %) og Afghanistan (16 %).

Uddannelsesmæssigt fordeler kursisterne sig rimeligt jævnt fra slet ikke at have en uddannelse (9 %) til at have uddannelser svarende til gymnasie- eller erhvervsuddannelsesniveau, dog med en overvægt af kursister med 7-9 års skolegang. En lille del (12 %) har forskellige former for videregående uddannelser. Fordelt på køn er kvinderne betydeligt dårligere uddannede end mændene. Samlet set må langt den overvejende del af målgruppen dog formodes at have været alfabetiseret på deres modersmål, samt at have erfaring med skolegang fra deres hjemland.

Målgruppens tilknytning til arbejdsmarkedet var i udgangspunktet meget lav. I oprindelseslandene har kursisterne en begrænset erhvervs erfaring. Således havde 41 % af gruppen ingen erhvervs erfaring fra deres hjemlande, 37 % havde mellem 0-6 års erfaring og kun 18 % havde mere end 6 års erfaring. Den svageste gruppe var på dette punkt særligt de kvindelige kursister, hvor hele 66 % ingen erhvervs erfaring havde fra deres hjemland. Kursisternes tilknytning til arbejdsmarkedet i Danmark var praktisk talt ikke eksisterende. Således havde 93 % ingen erfaringer fra det danske arbejdsmarked.

Gruppens dansksproglige niveau var ved deres start i projekterne lavt; kursisterne befandt sig for 83 % vedkommende på modul 1 eller 2, og deres læringspotentiale har ikke indbudt til de store forandringer mht. dette, da det ifølge undervisernes vurdering for den samlede gruppe lå væsentligt under middel.

Ligeledes var kursisternes sociale og interkulturelle kompetencer svage ved start i projektet. I begge tilfælde gennemsnitligt også under middel.

Hertil kommer, at en del af projekterne vurderer, at deres kursister var mere traumatiserede – og hermed stærkt prægede af både psykiske og fysiske symptomer - end forventet, hvilket vurderes at have påvirket deres lærings- og udslusningsmuligheder i negativ retning.

Det udpræget lave dansksproglige niveau og det primært begrænsede læringspotentiale samt det generelt lave niveau for både sociale og interkulturelle kompetencer, har i kombination med både den begrænsede erhvervs erfaring og den relativt korte tid i projekterne, som de fleste kursister har haft, således været væsentlige udfordringer for projekternes muligheder for at løfte kursisternes kompetenceniveau til et niveau, der understøtter udslusning til almindelig undervisning eller arbejdsmarkedet.

Den faktiske målgruppe viste sig altså at adskille sig fra den forventede. Kursisterne var mere traumatiserede, havde mindre erhvervs erfaring, relativt dårlige dansksproglige, sociale og interkulturelle kompetencer og et lavere læringspotentiale end som forventet ved projektstart.

4. Erfaringer vedrørende visitation

Mens de foregående kapitler analyserede projekterne enkeltvist, vil de følgende kapitler uddrage erfaringer *på tværs* af projekterne.

Der bliver sat fokus på indhold, erfaringer, effekter og best practice indenfor de følgende emner:

- Visitation
- Undervisning
- Kompetenceudvikling blandt undervisere
- Sammenhæng mellem undervisning og behandling
- Tværfagligt samarbejde
- Udslusning

I dette kapitel belyser vi projekternes erfaringer omkring visitation af traumatiserede kursister. Det primære fokus er på selve visitationssamtalen, hvor flere af projekterne har arbejdet med at udvikle særlige metoder og procedurer for visitation af traumatiserede kursister.

Vi starter dog med at sætte fokus på den del af visitation, der leder op til visitationssamtalen - nemlig henvisningerne til undervisningstilbud for traumatiserede kursister.

4.1 Henvisninger til undervisningstilbud for traumatiserede kursister

Særlige undervisningstilbud er afhængige af, at der henvises kursister til undervisningstilbuddet. Uden kursister – eller med langt færre kursister end forventet – er der simpelthen ikke grundlag for at tilbyde særlige undervisningstilbud. Derfor spiller henvisninger en praktisk rolle i at skabe forudsætningerne for at etablere og gennemføre et særligt undervisningstilbud for traumatiserede kursister.

Erfaringerne fra projekterne viser, at der er flere faktorer, der har betydning for om en sagsbehandler henviser en kursist indenfor målgruppen til et særligt undervisningstilbud. Det drejer sig f.eks. om kendskab til og erfaring med undervisningstilbudet og om økonomiske og politiske prioriteringer i kommunen.

4.1.1 *Kendskab til og erfaring med undervisningstilbuddet*

Kendskabet til undervisningstilbuddets eksistens blandt sagsbehandlere er den første forudsætning for at få henvisninger. I disse år modtager kommunerne relativt få flygtninge, og det betyder, at den enkelte sagsbehandler kan have vanskeligt ved at opretholde en tilstrækkelig specialisering indenfor flygtninge-området. Især nystartede undervisningstilbud har derfor en formidlingsopgave i at sikre, at sagsbehandlerne - også i omegnskommunerne – er bekendt med undervisningstilbudet.

Dertil kommer naturligvis sagsbehandlernes erfaringer med undervisningstilbuddet - fx undervisningstilbuddets effekt for traumatiserede kursister og hvor godt samarbejdet fungerer mellem sprogcenter og kommune.

4.1.2 *Økonomiske og politiske prioriteringer i kommunen*

De særlige undervisningstilbud til traumatiserede kursister vil oftest være dyrere for kommunen end et ordinært undervisningstilbud. Det betyder, at kommunale prioriteringer også har betydning for om traumatiserede kursister henvises til undervisningstilbuddet eller ej.

Flere af projekterne har erfaret, at de kommunale overvejelser om at henvise til det særlige undervisningstilbud handler om økonomiske prioriteringer. Især for de mindre kommuner kan undervisningstilbuddet blive en relativ stor udgiftspost, og det vil indgå i overvejelserne om hvorvidt undervisningstilbuddet "er pengene værd". Konkret har ét projekt oplevet, at en kommunal beslutning om hvorvidt fire traumatiserede kursister skulle deltage i projektet blev truffet af kommunalbestyrelsen på grund af de relativt høje omkostninger, der var forbundet med deltagelsen.

4.2 Visitationssamtalen

Visitationssamtalen er kursistens første kontakt med undervisningstilbuddet.

I et ordinært undervisningstilbud er formålet med visitationssamtalen at indplacere kursistens på danskuddannelse og modul. Desuden orienteres kursisten om pligten til aktiv deltagelse i danskuddannelse og konsekvenserne af manglende fremmøde.

Disse formål har også været styrende for det delprojekt, hvor de traumatiserede kursister er indgået i det ordinære sprogcentertilbud. Dog, hvis der via visitationssamtalen eller via oplysninger fra sagsbehandleren er indikationer på, at kursisten er traumatiseret, formidles denne viden til de modtagende lærere.³

For de øvrige delprojekter har visitationssamtalen haft et noget andet fokus. Erfaringerne fra disse fire projekter – der alle har haft særskilte undervisningstilbud til de traumatiserede kursister – er bemærkelsesværdigt ens. Udgangspunktet i visitationssamtalen har i stedet været de særlige behov, som visitation af traumatiserede kursister skaber. Det drejer sig især om kursistens behov for tryghed i visitationssamtalen og tryghed ved undervisningstilbuddet, og om undervisningstilbuddets behov for information om kursistens personlige forhold.

4.2.1 Kursistens behov for tryghed

De traumatiserede kursister bliver ofte særdeles utrygge ved nye mennesker, nye omgivelser og nye situationer. En meget stor del af visitationssamtalen handler derfor om at gøre kursisten tryk, både i den konkrete samtale og ved undervisningstilbuddet mere generelt. Når man ser på tværs af projekterne drejer sig om tre forhold:

- At etablere fysisk trygge rammer for visitationssamtalen
- At etablere en personlig kontakt mellem visitator og kursist i visitationssamtalen
- At skabe tryghed om undervisningstilbuddets form og indhold

Samtalen foregår som udgangspunkt på sprogcenteret – som regel et ukendt og derfor utrygt sted for den traumatiserede potentielle kursist. Det er derfor væsentligt, at visitator søger at skabe tryghed omkring de øvrige rammer for samtalen. Det drejer sig fx om de praktiske ting, såsom at afsætte rigeligt tid til samtalen så der er plads til pauser, og at placere kursisten i lokalet så han/hun har udsigt til døren. Desuden kan tilstedeværelsen af kursistens sagsbehandler – en kendt person – være med til at gøre kursisten tryk ved situationen. Endelig er brugen af tolk med til at sikre, at kursisten kan være tryk omkring at forstå og blive forstået.

I enkelte tilfælde er der gennemført visitationssamtaler i hjemmet hos traumatiserede kursister. Det skete på baggrund af sagsbehandlerens vurdering, og efterfølgende er alle tre kursister startet i undervisningstilbuddet.

³ Se projektprofil for Aalborg, projekt B, for uddybning.

Som et led i at gøre kursisten tryk lægges der også vægt på at etablere en personlig kontakt mellem visitator og kursist, hvor kursisten oplever accept fra visitator. Visitatorerne tilstræber, at kursisterne føler sig accepterede blandt andet ved at samtale om det, som kursisterne har lyst til og behov for. Desuden sørger flere visitatorer, for at samtale om, at de traumatiserede kursisters symptomer er almindelige og ikke er en sindslidelse.

Samtidig er det erfaringen fra projekterne, at etableringen af den personlige kontakt mellem visitator og kursist stiller store krav til visitators personlige kompetencer og opmærksomhed i samtalen. Visitator skal være imødekommende, indbyde til tryghed og vise med sin person, at kursisten kan rummes i undervisningstilbuddet – og alligevel kunne opretholde en professional rolle i forhold til de ofte barske historier, der kan komme frem under visitations-samtalen.

Det er også vigtigt, at kursisten bliver tryk ved hvad hun/han går ind til. Visitatorer betoner derfor det frivillige element i tilbuddet – at det er et tilbud, ikke tvang – og hvilke forventninger man har (og ikke har) omkring kursistens fremmød og deltagelse. Desuden beskrives undervisningstilbuddet indhold, således at kursisten er klar over hvad han/hun kan forvente.

4.2.2 *Undervisningstilbuddets behov for information*

I arbejdet med de traumatiserede kursister, har undervisningstilbuddet behov for en række oplysninger, der ligger udover hvad der almindeligvis er nødvendigt. Det omfatter oplysninger om kursistens:

- Fysisk og psykisk tilstand/helbred, herunder om, der er foretaget en lægelig udredning
- Igangværende behandling
- Medicinforbrug og andre forhold, der kan påvirke indlæringen
- Fysiske begrænsninger, der skal tages højde for – fx fysiske handicaps, synsbesvær, hørebekvær, m.v.
- Andre barrierer for undervisning (fx afstand fra bopæl til sprogcenter eller transportmuligheder)
- Familieforhold og socialt netværk

4.3 **Effekter og best practise**

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet har opnået en effekt i fht at få udviklet fælles læring omkring de særlige forhold og behov, der er forbundet med visitation af traumatiserede flygtninge og indvandrere til et undervisningstilbud.

Hvor visitationssamtaler i det almindelige danskuddannelsestilbud har fokus på det dansksproglige og krav til kursisten, handler visitation af de traumatiserede kursister først og fremmest om at være angstreducerende for kursisten, og om at sikre at undervisningstilbuddet får en viden om personen, der er tilstrækkelig i fht at varetage en kvalificeret undervisning af den pågældende i lyset af hans eller hendes eller hendes traumatisering.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practise for visitationssamtalen med middelsvært traumatiserede kursister.

Best practice – Visitationssamtalen

I visitationssamtaler med traumatiserede kursister bør man være opmærksom på:

- **Fysiske rammer.** Omgivelserne skal være imødekommende og visitator skal være opmærksom på kursistens ønsker om placering i rummet.

- **Sagsbehandler deltager i visitationssamtalen.** Sagsbehandleren er en "kendt person" for kursister, og hans/hendes tilstedeværelse ved samtalen er derfor med til at gøre situationen mere tryk for kursisten.
- **Rigelig tid.** Det er vigtigt at holde pauser i visitationen og at afsætte god tid til visitationen.
- **Tolk.** En tolk giver kursisten sikkerhed for at han/hun bliver forstået og er med til at skabe tryk.
- **Positivt samvær og rummelighed.** Visitator skal aktivt og bevidst indbyde til et positivt samvær og give kursisten oplevelsen af kunne rummes.
- **Forventninger.** Der skal ske en rolleafklaring, så det står klart for kursisten, at der er tale om en frivillig situation, hvor det i samarbejde skal afdækkes, i hvilket omfang vedkommende kan deltage i undervisning. Det skal også gøres klart hvilke krav der stilles i tilbudet – og hvilke der ikke stilles.
- **Oplysninger og samtykke.** Via samtalen bør der indhentes oplysninger om kursistens personlige forhold (fx medicinering, familief forhold, helbredstilstand, behandling) og samtykkeerklæring om udveksling af oplysninger mellem sagsbehandler, behandlere, undervisere, m.fl.

5. Undervisning

Undervisning af de traumatiserede kursister har udgjort en helt central del af alle projekterne, ligesom videnopsamlingen omkring erfaringerne på dette punkt er et kernepunkt.

Af pædagogiske hensyn har vi opdelt erfaringerne med undervisning i følgende tre temaer:

- Rammer for undervisningen
- Grundlæggende principper i tilrettelæggelse af undervisningen
- Specifikke metoder og indhold i undervisningen

Det skal dog understreges, at opdelingen i ovenstående temaer udelukkende har til formål at strukturere videnopsamlingen om projekternes erfaringer. Temaerne bør således *ikke* ses som adskilte eller uafhængige komponenter i et undervisningstilbud.

5.1 Undervisningens rammer

Undervisningens rammer handler om både de fysiske og de organisatoriske rammer for undervisningstilbuddene.

5.1.1 Fysiske rammer

Flere af projekterne har indrettet undervisningslokaler som fleksible læringsrum således at lokalerne fysisk er med til at skabe et trygt og rummeligt undervisningsmiljø.

Udover de borde stole og tavle, der benyttes i undervisningen, indeholder lokalerne typisk også et sofabjørnet. Sofabjørnet har flere formål: *For det første* at fungere som et socialt og uformelt samlingssted, hvor kursisterne under afslappede former træner deres sociale kompetencer overfor hinanden. *For det andet* at give kursister, der har det dårligt, mulighed for at hvile sig og trække sig tilbage i løbet af dagen men alligevel være til stede i undervisningslokalet. Sofabjørnet bidrager således til at øge rummeligheden overfor de kursister, som ikke magter at deltage i undervisningen, men som gerne vil være til stede.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Jeg kommer tit i skole med mange problemer, men efter 1-2 timer har jeg det bedre."

Derudover er undervisningslokalene ofte udsmykket med billeder, kort, plancher eller lign, der har til formål at støtte kursisternes hukommelse og/eller skabe forudsigelighed, fx skemaer om ugedagens program eller billeder fra ekskursioner.

En væsentlig læring omkring de fysiske rammer for undervisningen af traumatiserede rammer er, at de skal sigte mod inklusion frem for eksklusion. Erfaringer fra etableringen af et separat stillerum i Aalborg viste f.eks., at kursisterne ikke ønskede isolation, når de havde det dårligt, men netop ønskede at være en del af det bredere undervisningsmiljø – blot på andre betingelser. Samme grundtanke om inklusion, ikke eksklusion, ligger bag de fleksible læringsrum.

5.1.2 Organisatoriske rammer

De organisatoriske rammer drejer sig om fast lærerstab og små hold, og sigter også især mod at skabe tryghed for kursisten.

For at skabe tryghed for kursisterne, har en fast lærerstab som udgangspunkt været et bærende element i alle projekterne. Det gælder både de pro-

jekter, som er særskilte undervisningsforløb og det projekt, hvor de traumatiserede kursister indgår i den almindelige undervisning.

Erfaringerne viser også, at når projekterne har været nødsaget til at skifte ud i lærerstaben, er kursisterne blevet utrygge - uanset om det har drejet sig om en midlertidig vikar eller en permanent ny lærer. Erfaringen fra et af projekterne er:

"Det kan tage måneder at blive accepteret af kursisterne. (...) Derfor kan udskiftning i lærerstaben også være et problem."

Dertil kommer, at en fast lærerstab til traumatiserede kursister også er med til at sikre kontinuitet for sprogcenteret. Den faste lærerstab oparbejder betydelig erfaring både med arbejdet med traumatiserede kursister generelt og med de specifikke metoder. Denne erfaring skal opbygges forfra ved nyan sættelser, ligesom videndeling i hverdagen nemt går tabt, når der benyttes vikartimer. Særligt de meget specifikke metoder – fx musikterapi – er sårbare overfor personaleudskiftninger eller sygdom, fordi udefrakommende ikke umiddelbart kan gennemføre undervisning med samme metoder.

Projekterne har desuden lagt vægt på at inddele kursisterne i faste hold. Igen har formålet været at undgå den utryghed, som opstår ved hyppig udskiftning i personkredsen omkring den enkelte kursist.

Dertil kommer, at holdene på de særskilte undervisningstilbud har været forholdsvis små – typisk 4-8 kursister. Det skyldes, at kursisterne ofte mangler de personlige kompetencer til at håndtere at være i større grupper og har brug for ro i omgivelserne.

5.2 Tilrettelæggelsen af undervisningen

Tilrettelæggelsen af undervisningen handler om de grundlæggende principper, der er styrende for organiseringen af undervisningen. Det drejer sig om struktur og forudsigelighed, fleksibilitet i undervisningen den enkelte dag og om pragmatisk holdinddeling.

5.2.1 Struktur og forudsigelighed

En fast struktur gør, at kursisten ikke skal bruge unødige kræfter på at forholde sig til nye ting – eller bekymre sig om hvorvidt han/hun skal forholde sig til nye ting. Struktur og forudsigelighed i undervisningen er derfor med til at skabe tryghed for kursisterne.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Alle de faste rammer er gode. Et menneske skal have faste rammer, og det er godt det bliver arrangeret for os."

Erfaringerne viser, at undervisningstilbuddene kan øge forudsigeligheden på flere områder:

- Kendte opgavetyper og arbejdsformer. Undervisningen benytter et mindre antal arbejdsformer og opgavetyper, som kursisterne kender og er trygge ved.
- Fast struktur på dage, uger, måneder. Skemaet følger det samme mønster for dag til dag og fra uge til uge - fx at dagen starter med morgensamling, fredag er evalueringdag og undervisningstemaerne kører i en 3-måneders cyklus.
- Brug af ritualer. Tilbagevendende ritualer understøtter forudsigelighed – fx hvordan en ny kursist modtages.

Kursisternes behov for struktur og forudsigelighed har også vist sig i de projekter, der har indført nye metoder. Fx oplevede SYNERGAIA, da man indførte musikterapien, at kursisterne ydede stor modstand, da man indførte musikterapien. Erfaringerne viser, at det er vigtigt at forberede kursisterne grundigt og derefter indføre metoderne/aktiviteterne *nøjagtigt* på den måde, som man på forhånd havde informeret om.

5.2.2 *Fleksibilitet i undervisningen den enkelte dag*

Til trods for behovet for fast struktur og forudsigelighed, er der også et stort behov for fleksibilitet i undervisningen på den enkelte dag. Kursisternes tilstand kan variere meget fra dag til dag, og på nogle dage vil det ikke være muligt at gennemføre den af læreren planlagte undervisning.

KURSISTERNES EGNE STEMME

"Hvis en kursist får det dårligt, ser lærerne det. Så tager læreren hele klassen udenfor på en gåtur i stedet for at pege den ud, der har det dårligt"

5.2.3 *Pragmatisk holdinddeling – dansksprogligt niveau ikke (så) styrende*

I forhold til de ordinære undervisningstilbud, har projekterne haft en pragmatisk tilgang til holdinddeling. På den ene side har dansksproglige kundskaber været en væsentlig faktor, når kursisterne er blevet indplaceret på hold. Men på den anden side, har dansk kundskaber ikke været det *eneste* styrende hensyn – som det ellers er i den ordinære sprogcenterundervisning. Projekterne har således også taget sociale hensyn i holdinddelingen, herunder f.eks. til kemien blandt kursisterne på samme hold.

I og med hver enkelt projekt har haft få hold at fordele kursisterne på, har der i udgangspunktet været betydelig forskel på de dansksproglige kundskaber på det enkelte hold. I et af interviewene med kursister, fandt kursisterne det problematisk med så store niveauforskelle. Det var dog undervisernes vurdering, at kursisterne på samme hold kan nås med de samme pædagogiske virkemidler, og at det er mere vigtigt at prioritere de sociale hensyn⁴.

5.3 **Indhold og metoder**

Det, der har adskilt projekternes metoder og indhold fra ordinære sprogcenter tilbud er, at der har været fokus på kropslige og psykiske symptomer, reaktioner og tilstand, at der er blevet arbejdet med koncentrations- og hukommelsestræning og meget eksplicit med metoder til at støtte selvtillid og udvikling af personlige kompetencer.

5.3.1 *Fokus på kropslige og psykiske symptomer, reaktioner og tilstand*

Alle projekterne har gennemført psykoedukative (eller læringsedukative) undervisningsforløb, hvor målet var at øge kursisternes indsigt i egne symptomer og reaktioner, og i hvordan symptomerne påvirker kursisternes hverdag, herunder forudsætningerne for læring. På længere sigt er målet med de psykoedukative (eller læringsedukative) forløb at mindske barriererne for indlæring.

Desuden har nogle projekter benyttet daglig motion for at styrke kursisternes kropsbevidsthed.

⁴ Aalborgs projekt B, hvor de lettere traumatiserede/kriseramte kursister indgik i det ordinære sprogskoletilbud, var sidst i projektperioden nødsaget til at overgå fra de faste (og pragmatiske) hold til rent modulinddelte hold.

5.3.2 *Hukommelsestræning*

Traumatiserede kursister har ofte hukommelsesbesvær, og projekterne har derfor benyttet metoder, der sigter på at træne hukommelse. For det første er der i den daglige undervisning blevet arbejdet med f.eks. mange gentagelser, sorteringsøvelser, hukommelsesøvelser, m.m. For det andet er der blevet gennemført mere systematiske aktiviteter. Flere af projekterne har således benyttet daglige logbøger eller evalueringer til at dokumentere, hvad der er sket i undervisningen.

5.3.3 *Koncentrationstræning*

Svigtende koncentration hører også til de traumatiserede kursisters typiske indlæringsmæssige forhindringer. På SYNERGIA har musikterapi direkte sigtet mod at øge kursisternes koncentration. Det sker ved hjælp af særlig musik, der dels skaber rum til at fokusere og dels virker som et signal om overgang til undervisning.

5.3.4 *Udvikling af personlige kompetencer og selvtillid*

Endelig har flere af metoderne sigtet på at øge kursisternes personlige kompetencer og selvtillid. Disse metoder handler om at gøre kursisterne bedre til at tage ansvar i hverdagen/undervisningen og omfatter metoder til at synliggøre kursisternes progression, metoder til at styrke kursistens selvopfattelse og metoder til at støtte kursistens evne til at træffe valg.

Metoder til at synliggøre progression

I og med at de færreste traumatiserede kursister går til modultest (eller de tidligere danskprøver) er deres progression ofte usynlig for dem selv. Dokumentationsaktiviteterne – skriftlige logbøger, evalueringer og videointerviews – har derfor til formål at synliggøre kursisternes udvikling overfor dem selv og derigennem styrke deres selvtillid. Eksempelvis har videointerviews, optaget med et halvt års mellemrum, givet mulighed for, at kursisten selv har kunnet se sine fremskridt – både i danskundskaber og i fremtoning.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Det er godt for så vender ugen tilbage. Vi bliver spurgt om hvad vi har lavet og vores følelser. Det hjælper på hukommelsen." (om evaluering)

Metoderne til at synliggøre progression har kun i nogle projekter omfattet modultest. I projektet i Aalborg, hvor målgruppen var kursister, der er i stand til at indgå i det ordinære undervisningstilbud, har man arbejdet med at skabe tryk omkring modultestene. Det er sket ved at give grundig og gentagen information om, hvad der skal ske til modultesten, og desuden tage individuelle hensyn, når testen afholdes – testen kan f.eks. spredes udover en 14-dagsperiode, der er mulighed for kun at gennemføre den mundtlige del af testen. I Hillerød har man desuden indført test som en almindelig del af undervisning for at gøre kursisterne trygge ved test-situationen.

Metoder til at styrke kursistens selvopfattelse

Det har været et hensyn i undervisningen, at kursisterne skulle have succesoplevelser, fx ved at blive stillet opgaver, som han/hun kan løse. Succesoplevelserne er med til at styrke kursistens selvopfattelse, og det er væsentligt, at kursisten ikke præsenteres for ting, han/hun ikke kan gennemføre. Omvendt har projekterne også haft positive erfaringer med at "kærligt presse" kursisterne til at gøre nye ting – f.eks. lade sig videointerviewe eller deltage i ekskursion. Dog under forudsætning af at det er foregået i trygge rammer eller med kendte mennesker.

Metoder til at støtte kursistens evne til at træffe valg

Endelig har projekterne benyttet metoder til at støtte kursisternes evne til at træffe valg. Det gøres konkret ved at lade kursisterne være medbestemmende i planlægning af undervisningsdagen. Det rummelige undervisningsmiljø er i sig selv med til at opøve kursistens evne til aktivt at præge sin hverdag. Eksempelvis er det kursisten selv, der har haft mulighed for at beslutte, om han/hun har haft brug for at hvile på sofaen under undervisningen.

I Sønderborg har man desuden indført Valgkort med aktiviteter – f.eks. motion, værksted, læse bog, m.m. . Kursisterne er blevet præsenteret for valgkortene hver dag, og har på denne måde haft mulighed for selv at tilrettelægge en del af dagens program (indenfor forudsigelige rammer) og derigennem fået genoptrænet evnen til at træffe selvstændige valg.

5.4 Effekter og best practice

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet i fht undervisning har opnået effekter i fht at få udviklet fælles læring omkring, hvad der er hensigtsmæssige rammer, og hvad der udover det rent dansksproglige er et fornuftigt indhold i undervisningstilbud for traumatiserede flygtninge og indvandrere.

Hvor fokus i undervisningen i det almindelige sprogcenter tilbud er på at sikre en dansksproglig progression, har undervisningen i delprojekterne kun indirekte haft dette sigte.

Når man ser på tværs af undervisningens rammer, tilrettelæggelse og metoder, er der således nogle gennemgående hensyn, som har været det primært styrende for undervisningen. Det drejer sig om:

- Kursisternes behov for tryghed og forudsigelighed
- Kursisternes behov for accept og tillid
- Kursisternes behov for at blive parate til at lære.

Disse hensyn afspejler det betydelige element af rehabilitering, der har ligget i undervisningen af de traumatiserede kursister. Erfaringerne fra projekterne viser med andre ord, at det i undervisningen af de traumatiserede kursister er nødvendigt at arbejde med at skabe det fundament for læring, der tages for givet i den ordinære sprogcenterundervisning.

Herudover har det vist sig, at brugen af ordinære modultest ikke har kunnet indfange den dansksproglige kompetenceudvikling kursisterne har oplevet. Ikke mindst da det i projektet er tydeligt, at man ikke kan forvente en dansksproglig progression i stil med den, der ses i den 'almindelige' sprogcenterundervisning.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practice for undervisningen af middelsvært traumatiserede kursister:

Best practice – Undervisning

Vi har identificeret følgende best practices omkring undervisningen af traumatiserede kursister.

- Fast (og mindre) lærerstab
- Fast (og mindre) kursistgruppe/hold
- Fysiske rammer, der indbyder til social interaktion og rummelighed (Fleksible læringsrum)
- Forudsigelighed og struktur i opgavetyper, arbejdsformer og skema fra dag til dag og uge til uge
- Brug af tilbagevendende ritualer for at støtte forudsigelighed
- Brug af metoder til at støtte og træne hukommelse og koncentration
- Brug af metoder til at øge kropbevidsthed og indsigt i egne fysiske symptomer
- Brug af metoder til at støtte selvopfattelse og udvikling af personlige kompetencer
- Brug af metoder til at opøve kursistens evne til at træffe valg
- Test former bør være tilpasset de traumatiserede

6. Kompetenceudvikling af undervisere og projektledere

Kompetenceudvikling af undervisere har været en væsentlig del af sigtet med projekterne. Det har først og fremmest drejet sig om en faglig kompetenceudvikling, der har sigtet på at opkvalificere underviserne i fht at kunne visitere til og at varetage undervisningstilbud for traumatiserede. Det kan dog for det andet også forventes, at der, som led i projektdeltagelsen, er sket en organisatorisk kompetenceudvikling både hos undervisere og projektledere. Dette kapitel drøfter hvilken læring omkring kompetenceudvikling på begge disse niveauer, som udviklingsprojektet har givet anledning til.

6.1 Faglig kompetenceudvikling

Med hensyn til den faglige kompetenceudvikling fokuserer vi først på, hvad indholdet har været på tværs af projekterne. Derefter drøftes det, hvad der på den baggrund kan udledes om hvad den gode lærer for traumatiserede skal kunne.

6.1.1 Indhold

Opkvalificeringen af undervisere og projektledere omfatter i tematiseret form:

- Øget viden om og erfaring med hvordan man tilrettelægger form og indhold af undervisningstilbud for traumatiserede
- Øget viden indenfor traumatologi
- Intern sparring og videndeling
- Supervision
- Netværksaktiviteter

Som det er dokumenteret i foregående kapitel har man på de deltagende institutioner og blandt de deltagende undervisere opnået en større viden om og erfaring med hvordan man tilrettelægger en hensigtsmæssig form og et fornuftigt indhold i undervisningstilbud, der skal rettes mod traumatiserede.

Hovedparten af projekterne har gennemført kompetenceudviklingstiltag med henblik på at øge medarbejdernes faglige viden ved hjælp af eksterne ressourcepersoner. De specifikke emner har varieret fra projekt til projekt – f.eks. fra eksilpsykologi til PTSD-symptomer og musikterapi. Men fælles har været, at underviserne via kurser, efteruddannelse, temadage eller foredrag har opnået større viden indenfor et bredt traumatologi-felt.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Læreren skal have forståelse for traumer og hvor meget vi kan optage af viden."

Med udgangspunkt i den viden, som er opnået via de eksterne ressourcepersoner har nogle projekter gennemført faglig kompetenceudvikling via intern videndeling og sparring. F. eks. har et af projekterne nedsat arbejdsgrupper med hvert sit ansvarsområde. Efterfølgende har arbejdsgrupperne haft til formål at dele den viden, de har opnået, med de øvrige undervisere.

Supervision for underviserne har ligeledes været et væsentligt element i flere af delprojekterne. Supervisionen har sigtet mod at støtte underviserne i de personlige og faglige udfordringer, de møder i arbejdet med de traumatiserede kursister. Projekterne har erfaret at regelmæssig kollegial supervision, evt. med deltagelse af en psykolog, bør tilstræbes for at understøtte kompetenceudvikling og erfaringsopsamling, og for at sikre underviserne den personlige støtte og aflast-

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Det kræver meget stærke personer med overskud" (Om undervisere).

ning, der opstår behov for, når man arbejder med en målgruppe med så mange sørgelige forhistorier.

Endelig har alle delprojekterne løbende deltaget i netværksmøder med de øvrige delprojekter og UC2. På netværksmøderne er der med udgangspunkt i et fagligt tema blevet udvekslet erfaringer. Der er blevet planlagt i alt 6 netværksmøder, hvoraf de 5 er afholdt og det sidste følger ultimo juni. De 6 netværksmøder har haft følgende temaer:

1. Psykoedukation
2. Individuelle læringsplaner
3. Erfaringsudveksling på tværs
4. Arbejdsmarkedsdimensionen i undervisningen/projekterne
5. Lærerrollen og den personlige proces
6. Nærvær og kreativitet i undervisningen (endnu ikke afholdt)

Herudover har der været afholdt et "igangsætningsseminar" med temaerne "Introduktion, historik, projektvisioner, kompetenceudvikling m.m.", en midtvejskonference med temaet "Traumatiserede flygtninge og indvandrere: Sprog og Integration" og i september 2005 afholdes en afslutningskonference i forbindelse med projektet, her vil temaet være "Sprogundervisning og rehabilitering af traume- og torturoverlevende: Hvorfor og hvordan?".

Generelt vurderes netværksmøderne at have betydet, at de involverede lærere har fået nogle kolleger, som de kan rådføre sig med på tværs af sprogcentrene. De konkrete møder har gjort det nemmere at holde kontakten mellem de involverede i de forskellige projekter og at tage kontakten, når der har været brug for det. Netværksmøderne har således medvirket til en betydelig kompetenceudvikling og givet gode muligheder for sparring projekterne imellem.

Samtidig synes møderne at have resulteret i en afsmittende effekt delprojekterne imellem. Projekterne har haft meget forskellige udgangspunkter gående fra betydelig erfaring til ingen eller meget ringe erfaring med undervisning af traumatiserede. Dette synes at have betydet, at de "erfarne" sprogcentres metoder på dette område har spredt sig til de øvrige deltagende. På trods af deres åbenlyse fordele, har netværksmøderne således resulteret i en vis ensretning af arbejdet med at udvikle organisationsformer, medarbejderkvalifikationer og metoder i danskundervisningen af traumatiserede flygtninge og indvandrere.

6.1.2 *Perspektivering af den faglige kompetenceudvikling*

For at perspektivere spørgsmålet om kompetenceudvikling, skal det kort drøftes, hvad den gode lærer af traumatiserede kursister skal kunne.

I spørgsmålet om hvad den gode lærer skal kunne, peger kursister og undervisere på følgende temaer:

- De skal besidde danskundervisningskompetence
- De skal have indsigt i de særlige udfordringer, som traumatiserede kursister har både i indlæringsituationer og i hverdagen
- De skal på én gang kunne være rummelige og professionelle overfor de traumatiserede kursister
- De skal være villige til at arbejde med sig selv, da arbejdet med traumatiserede kursister stiller store krav om personlig udvikling

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Lærerne skal være følsomme og forstående. De skal også være stabile."

En sammenligning med indholdet i de kompetenceudviklingstiltag, som projekterne har fokuseret på, viser at tre ud af de fire krav til den gode lærer er dækket: Den øgede viden om traumatologi har givet underviserne indsigt i

de traumatiseredes særlige udfordringer, mens supervisionen har givet underviserne personlig udvikling til at kunne håndtere balancegangen mellem rummeligheden og professionaliteten.

Det ene tema, der ikke er dækket af projekternes eksplicite kompetenceudviklingstiltag, handler om danskundervisningskompetence – eller udvikling af samme. Projekterne har således *ikke* prioriteret den specifikke danskundervisningskompetence, men i stedet prioriteret en bredere kompetenceudvikling, der mere har handlet om, hvordan der kan skabes forudsætninger for læring hos de traumatiserede kursister.

Dette mønster i kompetenceudviklingstiltagene blandt de deltagende projekter peger på hvilke særlige kompetenceudviklingsbehov, der er for medarbejdere, der skal beskæftige sig med undervisningstilbud for traumatiserede kursister.

6.2 Organisatorisk kompetenceudvikling

Projekterne har også gjort sig en række erfaringer – både gode og dårlige - omkring organisering og styring af et projekt. Det betyder, at der også er sket en betydelig organisatorisk kompetenceudvikling for deltagerne i delprojekterne.

Læringen på det organisatoriske plan drejer sig især om ejerskab blandt deltagere og samarbejdspartnere og løbende udvikling og fremdrift i projektet.

6.2.1 *Ejerskab blandt deltagere og samarbejdspartnere*

I projektarbejde er det en tilbagevendende udfordring at skabe ejerskab for projektet blandt projektdeltagerne.

I *nogle* projekter har projektdeltagerne gennem hele forløbet været aktivt deltagende og bidragende til projektets aktiviteter. *Andre projekter* har haft vanskeligt ved at skabe ejerskab blandt grupper af projektdeltagere – fx en særlig faggruppe. Endelig er der nogle projekter, der gennem hele projektførelsen har kæmpet med at få deltagerne opbakning til projektet.

Når man ser på tværs af projekterne, er der to fremtrædende forhold, der har påvirket ejerskabet: Strukturelle forhold og projektledelsesmæssige forhold.

Projektledelsesmæssige forhold

De projekter, hvor ejerskabet er lykkedes, adskiller sig i projektledelsen ved to forhold: *For det første* blev projektdeltagerne inddraget i projektets opstarts- og idéfase. Inddragelse i opstartsfasen har tilsyneladende medvirket til, at projektdeltagerne har været med til at påvirke projektets udformning – og derfor er det også blevet "deres" projekt. *For det andet* har projektet haft fokus på en løbende udvikling og dialog med projektdeltagerne, således at projektdeltagerne også i løbet af processen har været med til at påvirke projektet.

Strukturelle forhold

Uanset de projektledelsesmæssige forhold har der også været strukturelle forhold, der har påvirket projektdeltagerne ejerskab. De strukturelle forhold har f.eks. omfattet, at projektdeltagere ikke har været fysisk placeret under samme tag eller at projektdeltagerne stammede fra forskellige faggrupper. Det er forventeligt, at det er vanskeligere at opnå ejerskab på tværs af faggrupper og især i det omfang faggrupperne (fx sagsbehandlere og undervisere) ikke har daglig kontakt med hinanden.

De strukturelle forhold har også omfattet eksterne faktorer, der udenfor projektledelsens kontrol har påvirket projektet. I løbet af projektperioden har sprogcentrene generelt oplevet et drastisk fald i antallet af kursister med nedskæringer i lærerstaben til følge. Særligt i et af delprojekterne har den øgede usikkerhed omkring den fremtidige jobsituation bidraget til et svigtende engagement i projektet blandt lærerne. Desuden har nedskæringer været med til at forstærke udskiftningen af undervisere i løbet af projektperioden.

6.2.2 *Løbende fremdrift og udvikling*

Erfaringerne omkring hvordan man sikrer projektets fremdrift og løbende udvikling i løbet af projektperioden er et andet vigtigt læringspunkt.

Der har været betydelig forskel i delprojekternes evne til at sikre fremgang og udvikling. Nogle projekter er gået næsten i sig selv, mens andre projekter har udviklet sig konstant under hele forløbet uden at tabe retning.

De ovennævnte forhold vedrørende ejerskab, deltagernes interesse, opbakning, aktive deltagelse og bidrag, samt de strukturelle forhold har naturligvis været nogle af de forhold, der har haft betydning for, om der har fundet en løbende fremdrift sted.

Erfaringerne fra projekterne viser også, at deltagelsen i det samlede udviklingsprojekts netværks aktiviteter og den løbende evaluering med udarbejdelse af tre selvevalueringer og projekternes status i løbet af projektperioden, har bidraget til at sikre fremdrift og udvikling i projekterne.

Alle projekterne har fundet stor inspiration og læring i at deltage i netværket med de øvrige delprojekter. Projekterne har herigennem fået indblik i hinandens metoder og erfaringer, og der har også været stor tilfredshed med de fælles faglige temaer og input fra eksterne oplægsholdere på netværksmøderne.

Den løbende evaluering har skabt et forum for fælles refleksion over projektets fremdrift i forhold til det forventede. Dermed har evalueringen fået både en funktion i forhold til at sikre, at projekterne har arbejdet fremad mod deres mål og i forhold til at justere på baggrund af de opnåede erfaringer undervejs. En forudsætning for den løbende evaluering var, at der var afsat ressourcer til formålet. Det er evaluators vurdering, at der har været noget variation både i fht om der har været sat tilstrækkeligt med ressourcer af til løbende opsamling og refleksion, og i hvor høj grad projekterne har været indstillet på at skulle bruge ressourcer på selvevaluering og indsamling af data vedr. kursisterne til brug for slutevalueringen. To af delprojekterne har haft dokumentations- og evalueringsaktiviteter indbygget som en del af deres projekt, hvorfor deres resultater og effekter er særligt veldokumenterede.

6.3 **Effekter og best practice**

Det er evaluators vurdering, at udviklingsprojektet i fht kompetenceudvikling af undervisere og projektledere *for det første* har opnået effekter i form af konkret kompetenceudvikling hos deltagerne i projektet i kraft af at de har opnået mere viden om og erfaring med at arbejde med traumatiserede.

For det andet i form af identifikation af hvilke kompetencer en underviser for traumatiserede bør have og dermed også, hvilke behov for kompetenceudvikling en underviser fra den ordinære danskundervisning har, hvis vedkommende skal overgå til en funktion som kvalificeret underviser for traumatiserede.

Endelig har arbejdet med løbende evaluering skabt en øget opmærksomhed omkring behovet for at arbejde med dokumentation af resultater og om vigtigheden af løbende at reflektere over om de gennemførte aktiviteter bidrager til at nå de fastsatte mål. I bedste fald er der skabt en øget styringskompetence, som også vil påvirke det øvrige (ikke-projektrelaterede) arbejde positivt. Projekternes erfaringer viser tydeligt, at en vellykket organisering, styring og løbende erfaringsopsamling af undervisningen kan være med til at understøtte den faglige kompetenceudvikling og derigennem sikre forankringen af erfaringer og kompetenceudviklingstiltag. Selvom der har været betydelige variationer i projekternes evne til at sikre kompetenceudvikling og skabe fremdrift og opnå resultater, er der ingen tvivl om, at projekterne samlet set har høstet vigtige erfaringer på disse felter.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practice vedr. kompetenceudvikling:

Best practice – Kompetenceudvikling

- Det er vigtigt, at viden om traumatologi og undervisningsformer knyttet hertil er centrale kompetenceudviklingsområder
- Den tilegnede viden og erfaring bør forankres i form af en løbende erfaringsopsamling
- Dokumentering og evaluering af projektaktiviteternes resultater sikrer en grundig erfaringsopsamling
- Regelmæssig kollegial supervision, evt. med deltagelse af en psykolog, bør tilstræbes for at understøtte kompetenceudvikling, erfaringsopsamling og personlig støtte og aflastning.
- Lærere, der arbejder med traumatiserede, bør have følgende kompetencer:
 - De skal besidde danskundervisningskompetence
 - De skal have indsigt i de særlige udfordringer, som traumatiserede kursister har både i læringsituationer og i hverdagen
 - De skal på én gang kunne være rummelige og professionelle overfor de traumatiserede kursister
 - De skal være villige til at arbejde med sig selv, da arbejdet med traumatiserede kursister stiller store krav om personlig udvikling

7. Sammenhæng mellem undervisning og behandling

Dette kapitel handler om sammenhæng mellem undervisning og behandling. Problematikken om sammenhæng mellem undervisning og behandling drejer sig om, hvorvidt og hvordan undervisningen kan understøtte de traumatiserede kursisters behandlingsforløb og omvendt.⁵ Mere konkret formuleret er spørgsmålet, om det er muligt og hensigtsmæssigt, at traumatiserede deltager i undervisningstilbud samtidig med at de er under psykolog eller psykiatrisk behandling for deres traumer.

Sammenhængen mellem undervisning og behandling foregår på to niveauer: På det praktiske niveau og på det substantielle niveau.

7.1 Den praktiske sammenhæng mellem undervisning og behandling

Sammenhængen mellem undervisning og behandling på det praktiske niveau handler om at undervisningen i praksis skal kunne rumme at kursisterne har en del fravær på grund af behandling.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Hvis jeg skal til behandling tager det tit meget tid. Det kan være svært at nå i skole samme dag."

7.2 Den substantielle sammenhæng mellem undervisning og behandling.

Det substantielle niveau drejer sig om hvordan undervisningen kan bidrage til at gøre behandlingsforløbet mere virkningsfuldt.

På tværs af projekterne ser vi følgende positive sammenhænge:

- Den traumatiserede bliver kursist i stedet for patient
- Deltagelse i undervisningen giver en normaliseret hverdag
- Synergi effekter mellem undervisning og behandling

7.2.1 Den traumatiserede bliver "kursist" i stedet for patient

Deltagelse i undervisningstilbud gør den traumatiserede til kursist frem for patient. Det kan bidrage til at ændre den enkeltes selvopfattelse fra passiv til aktiv. Dette perspektiv understreger behovet for at fastholde og tydeliggøre det undervisningsmæssige fokus overfor kursisterne.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Det er rart at man ikke skal bestille tid hos lærerne som man skal hos en psykolog"

7.2.2 Deltagelse i undervisning giver en normaliseret hverdag

I undervisningstilbuddet får kursisterne et "fristed" med normalitet, hvor de selv kan bestemme i hvilket omfang de vil medbringe deres problemer.

Undervisningstilbuddet er med til at give kursisten struktur på hverdagen, hvor kursisten deltager i aktiviteter udenfor hjemmet i samvær med andre. I et større perspektiv bidrager normaliseringen af hverdagen via undervisningstilbuddet positivt til at fastholde familiemønstre og forældreroller for de traumatiserede kursister, der har familier.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"I skolen glemmer jeg for et øjeblik mine krigsoplevelser".

7.2.3 Synergi mellem undervisning og behandling

Undervisning og behandling kan gensidigt understøtte hinanden, idet behandlingen kan forbedre indlæringen, og deltagelse i undervisning kan give et øget selvværd og flytte fokus fra sygdom og således virke positivt tilbage på

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Undervisningen betyder, at jeg har nedtrappet min behandling på grund af muligheden for at tale med lærerne i hverdagen"

⁵ Denne sammenhæng omfatter ikke selve samarbejdet mellem sprogskole og behandlere. Samarbejdsformer, metoder og indhold behandles i kapitel 8.

behandlingen. Fx oplever et af projekterne, at kursisterne tager emner op fra deres behandling i undervisningen for derigennem at få bearbejdet den indsigt, de opnår i terapien/behandlingen. Derigennem er projektet med til at understøtte kursisternes terapeutiske forløb.

Undervisningstilbuddet kan dermed bidrage positivt til kursisternes helingsproces.

7.3 Effekter og best practice

I forhold til spørgsmålet om hvilken sammenhæng der kan og bør være mellem undervisning og behandling, er det evaluators vurdering, at udviklingsprojektet har bidraget til viden om hvordan det at undervise kusister, der samtidig er i behandling giver et behov for en større rummelighed i undervisningstilbudet. Det gælder både forså vidt angår et behov for mere fleksible rammer for undervisningen og en større fleksibilitet med hensyn til indhold i undervisningen og muligvis også de måder man tester progression på. Udviklingsprojektet har derudover påvist at så fremt man er i stand til at udvise denne større rummelighed er det muligt at skabe en positiv synergi mellem det at være i behandlingstilbud og undervisningstilbud på én gang. Det ser således på baggrund af projekternes erfaringer ud til, at det at de traumatiserede får lov at deltage i et undervisningsforløb uanset at de er traumatiserede kan bidrage til deres helingsproces ved at en del af deres liv normaliseres og perspektivet og på dem og deres selvopfattelse skifter fra patient til kursist så længe de er i undervisningssituationen. Det er således også en læring fra projekteterne at det kan være vigtigt at opretholde et klart skel mellem undervisning og terapi.

På baggrund af projekternes erfaringer, har vi identificeret følgende best practice vedr. sammenhæng mellem undervisning og behandling.

Best practice – Sammenhæng mellem undervisning og behandling
<ul style="list-style-type: none">• Det er vigtigt, at de strukturelle rammer for undervisningen kan rumme kursister der er i behandling samtidig ved f.eks.<ul style="list-style-type: none">○ at udvise større tolerance overfor fravær○ at tilpasse undervisningstidspunkter individuelt i fht den enkelte kursists behandlingstilbud• Indhold i undervisningen bør være tilpasset traumatiserede, jf. best practice vedrørende dette.• Der kan med dette udgangspunkt skabes positiv synergi mellem undervisningstilbud og behandling således at begge dele kan få en positivt afsmittende effekt på hinanden:<ul style="list-style-type: none">○ Deltagelse i undervisningen giver en normaliseret hverdag, hvor den traumatiserede bliver til "kursist" i stedet for "patient", hvilket hjælper til at reducere traumatiseringen. Desuden kan der med fordel inddrages temaer i undervisningen, som øger kursisternes indsigt i egne reaktioner og symptomer.○ Deltagelse i behandling afhjælper traumatiseringen, hvilket gør kursisten mere læringsparat

8. Samarbejde på tværs af sektorer

Dette kapitel handler om samarbejdet mellem de myndigheder og faggrupper, der er involveret i undervisning, sagsbehandling, behandling etc. vedrørende de traumatiserede kursister. Alle delprojekterne har haft et element, der drejede sig om at skabe større helhed og sammenhæng i tilbuddet til de traumatiserede ved at øge samarbejdet mellem de involverede myndigheder og faggrupper.

Delprojekternes (potentielle) samarbejde omkring de traumatiserede kursister har omfattet:

- Samarbejde med sagsbehandlere
- Samarbejde med behandlere
- Samarbejde med familie, børnenes skole etc.

8.1 Samarbejde med sagsbehandlere

Samarbejdet med sagsbehandlerne har forløbet fra kursistens start i projektet til kursistens udslusning fra projektet.

For en kursist i et ordinært sprogcentertilbud er der et lovpligtigt samarbejde, mellem sprogcenteret og hans/hendes sagsbehandler, der normalt begrænser sig til udarbejdelse af en læringsplan og handlingsplan og udveksling af oplysninger om uddannelsesbaggrund og mål, progression og fravær.

For de traumatiserede kursister, derimod, omfatter samarbejdet typisk betydelig mere involvering i samarbejdet fra både sprogcenter og sagsbehandler. Det skyldes flere faktorer: *For det første* har de traumatiserede kursister ofte brug for mere støtte og hjælp end en kursist i et almindeligt sprogcentertilbud. Det kommer til udtryk i flere situationer, fx ved visitationssamtalen, hvor sagsbehandleren til den traumatiserede kursist ofte deltager for at skabe tryghed omkring visitation, eller når kursisten skal have hjælp til hverdagsting – fx kontakten til børnenes institutioner/skoler. *For det andet* har sprogcenteret brug for en tættere kontakt med sagsbehandleren. Både i visitationen og i løbet af undervisningsforløbet kan oplysninger fra sagsbehandleren være nyttige for sprogcenteret, fordi sagsbehandleren f.eks. er informeret om status for kursisternes behandling. *Og for det tredje* har sagsbehandleren brug for løbende opdatering fra sprogcenteret omkring hvordan kursisten klarer sig – både socialt og fagligt, for at kunne tage stilling til andre forhold vedrørende den traumatiserede.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Hvis nogen har problemer med familie eller andet, tager lærerne kontakt til kommunen, skolen, politiet. Lærerne hjælper også med at læse breve fra kommunen."

På trods af det gensidige afhængighedsforhold, der eksisterer mellem sagsbehandlere og sprogcenteret (uanset om kursisterne er traumatiserede eller ej), er forholdet typisk præget af en række udfordringer. Udfordringer, der bunder i de to faggruppers forskellige opgaver, ressourcer og ansvar i forhold til borgeren.

Disse vanskeligheder omkring samarbejdet mellem sprogcenter og sagsbehandlere er langt fra nye. Evalueringer af kommunernes implementering af integrationsloven har vist, at samarbejdet er udfordrende i mange kommuner på tværs af landet. Det gælder også i de ordinære undervisningstilbud, hvor samarbejdet omfangsmæssigt er langt mindre, end når kursisterne er traumatiserede.

Delprojekterne har eksplicit arbejdet med at reducere de vanskeligheder, der er i samarbejdet mellem sagsbehandlere og sprogcentre, og det er i høj grad lykkedes at få opbygget gode samarbejdsrelationer til sagsbehandlerne.

Projekternes metoder til at opbygge gode samarbejdsrelationer med sagsbehandlerne har omfattet:

- Tæt, direkte kontakt til sagsbehandleren
- Udarbejdelse af dokumentation til sagsbehandleren
- Dialog med en større sagsbehandlerkreds
- Fast kontaktperson og klar rollefordeling
- Fokus på fælles mål

8.1.1 *Tæt, direkte kontakt til sagsbehandleren*

Projekterne har prioriteret tæt, direkte kontakt til den enkelte kursists sagsbehandlerne på to måder:

For det første via trekantsmøder med fast interval. Sagsbehandler, kursist og sprogcentermedarbejder holder et fælles møde med fast interval. For nogle af projekterne har det været hver tredje måned, for andre hver sjette måned). På mødet holdes status over kursistens sproglige progression og kursisten sociale, fysiske og psykiske situation.

For det andet via en løbende kontakt pr mail eller telefon. Den løbende kontakt vil typisk omhandle kursistens akutte problemstillinger.

8.1.2 *Faste kontaktpersoner og klar rollefordeling*

Derudover har flere af projekterne prioriteret, at én og samme person forestår al kontakt til sagsbehandlere (og andre eksterne samarbejdspartnere). Formålet er at facilitere kontakten for de eksterne samarbejdspartnere, således, at de ikke skal tale med flere forskellige undervisere, men blot én person. Denne type tiltag betinger dog et forholdsvist begrænset antal kursister, således at én person kan varetage opgaven.

I de undervisningstilbud, der har socialrådgivere tilknyttet internt på sprogcenteret, er det socialrådgiveren, der varetager kontakten til sagsbehandlerne. I kraft af deres uddannelse og viden om forvaltningsmæssige rammevilkår, har socialrådgiverne automatisk en fælles faglighed med sagsbehandlerne. Det mindsker risikoen for at kursisterne får ét råd i sprogcenteret men helt andre muligheder af sagsbehandleren. Det er væsentligt at forklare kursisten eksplicit hvilken rolle og kompetence sprogcenteret har (og ikke har) i forhold til sagsbehandleren.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Jeg ved at læreren ikke kan bestemme hvad kommunen skal gøre. Hun vil gerne hjælpe mig, men kan ikke bestemme"

8.1.3 *Udarbejdelse af dokumentation til sagsbehandleren*

Undervisningstilbuddet udarbejder dokumentation til sagsbehandleren omkring kursistens progression.

8.1.4 *Dialog med en større sagsbehandlerkreds*

Flere af projekterne har desuden inddraget en bred kreds af sagsbehandlere i dialog, fx i form af dialogmøder, baggrundsgrupper eller halvårslige nyhedsmails.

8.1.5 *Fokus på fælles forståelse og mål*

Endelig søger projekterne i samarbejdet med sagsbehandlerne at finde en fælles forståelse om, at begge parter arbejder frem mod samme mål. Eksempelvis kan trekantsmøderne bruges til at fastsætte fælles mål for kursis-

sten, mål som udover de undervisningsmæssige mål også omfatter aftaler udenfor centerets ansvarsområder – fx deltagelse i forældremøder.

Fælles for alle disse tiltag og metoder, er at de har til formål at skabe en fælles forståelse for de traumatiserede kursisters behov og derigennem skabe grobund for at styrket tværfagligt samarbejde.

8.2 Samarbejde med behandlere

Kursisters behandlere omfatter fysioterapeuter, psykologer, psykiatere, centre for torturofre, praktiserende læger, m.m.

Strukturelt adskiller samarbejdet med behandlerne sig på en væsentlig måde fra samarbejdet med sagsbehandlere: Hvor sprogcentre og sagsbehandler har et lovmæssigt betinget afhængighedsforhold, er behandlerne ikke forpligtede til at samarbejde med sprogcenteret.

Dette forhold kan være med til at forklare, hvorfor projekterne har oplevet samarbejdet med behandlere som langt mere vanskeligt end samarbejdet med sagsbehandlere. Projekterne har haft vanskeligt ved at opbygge gensidige samarbejdsrelationer, som styrker sammenhængen mellem behandling og undervisning. Til trods for en indsats fra projekternes side, har samarbejdet oftest været begrænset til de tilfælde, hvor sprogcenteret har kontaktet behandleren telefonisk – fx for at orientere om undervisningstilbudets indhold og metoder eller for at aftale en tid på vegne af kursisten.

En samlet og mere nuanceret vurdering på baggrund af projekternes erfaring med samarbejdet med behandlere viser, at der indenfor behandlergrupper er forskelle på, hvor velvillige man er overfor sprogcenteret. Det grove billede – hvor der naturligvis er undtagelser – er, at revalideringscentre og centre for torturofre som udgangspunkt er meget velvilligt indstillede overfor samarbejde med sprogcenteret, mens psykiatrien typisk er særdeles vanskelig at opnå samarbejde med. Midt imellem er de privatpraktiserende læger, psykologer og fysioterapeuter, hvor det varierer fra behandler til behandler, om han/hun vil samarbejde med sprogcenteret.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Jeg ved at skolen samarbejder med min psykolog. Det er en stor hjælp og giver mig ro."

8.3 Samarbejde med andre

Samarbejdet med andre omfatter samarbejde med andre undervisningsmiljøer, samarbejde med familien og med det sociale netværk omkring de traumatiserede.

8.3.1 Samarbejde med andre undervisningsmiljøer

Nogle projekter har søgt at inddrage den ekspertise, der findes i andre undervisningsmiljøer. Det gælder fx specialundervisning af voksne. Fælles for disse projekter er, at de har betydelige vanskeligheder om at finde en fælles forståelse.

8.3.2 Samarbejde med familien og det sociale netværk omkring den traumatiserede

Samarbejdet med familien og det sociale netværk omkring den traumatiserede er et udtryk for en helhedsorienteret tilgang til kursisten.

De traumatiserede kursister har ofte vanskeligt ved at opbygge almindelige sociale relationer og kan derfor have behov for støtte i deres relationer – fx via en frivilligruppe. De traumatiserede kursister er også typisk udfordret i de almindelige familiemæssige situationer – såvel de dagligdags og praktiske omkring børnenes skolegang som de mere sociale omkring roller og status i

familien. Arbejdet med familien og det sociale netværk opleves som ressourcetrækkende, men samtidig givende. Særligt støtte til familien kan være med til at fjerne nogle af de forhold som er til hindring for kursistens læring, f.eks. dårlig samvittighed overfor børn. Støtten ydes efter behov, og ingen projekter har arbejdet systematisk med dette punkt. Det er derfor ikke muligt at uddrage læring.

8.4 Effekter og best practise

Det er sprogcenteret, der via den daglige kontakt til kursisterne, har føling med kursisternes psykiske tilstand, familiemæssige forhold og sociale situation. Ændringer eller konflikter i kursistens personlige forhold – fx konflikt med børn eller et anspændt forhold til børnenes institutioner – kan stå i vejen for motivation og evne til læring. Det er derfor i sprogcentrenes interesse at bidrage til at løse disse konflikter. På denne baggrund vurderer evaluators, at sprogcenteret både kan og bør være en vigtig part i det tværfaglige samarbejde omkring traumatiserede.

Imidlertid rummer det tværsektorielle samarbejde nogle grundlæggende præmisser, som vanskeliggør samarbejdet.

Mange forskellige faggrupper

De forskellige faggrupper har forskellige faglige udgangspunkter for arbejdet med de traumatiserede, forskellige relationer til de traumatiserede og forskellige handlemuligheder, som tilsammen betyder, at det er vanskeligt at etablere en fælles forståelse for og fastsættelse af målene for kursisterne og desuden for hvordan målene skal nås.

Få gengangere i gruppen af samarbejdspartnere

Det er en grundlæggende præmis, at sprogcenterets samarbejdspartnere – sagsbehandlere, psykologer, fysioterapeuter, psykiatere, m.m. – vil være forskellige fra kursist til kursist. Tilgangen til samarbejdet bør tage højde for denne præmis.

Begrænsede forpligtelser til tværsektorielt samarbejde

En del af det, det vanskeliggør samarbejdet på tværs af sektorer, er, at parterne typisk ikke er forpligtede til at samarbejde. Det er derfor vigtigt, at sprogcenteret i sin tilgang til samarbejdspartnere lægger vægt på at motivere samarbejdet.

Mere ressourcetrækkende end i det ordinære undervisningstilbud

Det tværsektorielle samarbejde er ressourcetrækkende – også mere ressourcetrækkende end det tværsektorielle samarbejde i ordinære undervisningstilbud. For hver kursist skal sprogcenteret *som minimum* samarbejde med kursistens sagsbehandler og ofte også en eller flere behandlere. Dertil kommer, at kredsen af sagsbehandlere vil være langt bredere end i de ordinære undervisningstilbud, fordi de traumatiserede kursister stammer fra et større opland – og derfor flere kommuner og flere sagsbehandlere.

Det er evaluators vurdering, at der via udviklingsprojektet er kommet yderligere fokus på, hvorfor og hvornår det er relevant at arbejde på tværs af sektorer og faggrupper. Der er skabt læring om hvilke barrierer der typisk er for et tværsektorielt samarbejde, og der er med forskellige grader af succes afprøvet forskellige samarbejdsmodeller. Særligt i forhold til sagsbehandlere er det lykkedes projekterne at etablere god samarbejdspraksis.

Best practice - Samarbejde på tværs af sektorer

I samarbejdet på tværs af sektorer generelt bør sprogcentre:

- Motivere til samarbejde
- Benytte formidlingsmetoder, der passer til en bred kreds af samarbejdspartnere
- Søge at etablere fælles forståelse med andre faggrupper

I samarbejdet med behandlere, bør sprogcentre:

- Være opsøgende i forhold til kursisters behandlere
- Skabe dialog med behandlere i området.
- Etablere fast kontaktperson hos sprogcenteret

I samarbejdet med sagsbehandlerne, bør sprogcentre:

- **Afholde trekantsmøder med fast interval.** Sagsbehandler, kursist og sprogcentermedarbejder holder et fælles møde med fast interval. For nogle af projekterne har det været hver tredje måned, for andre hver sjette måned). På mødet holdes status over kursistens sproglige progression og kursisten sociale, fysiske og psykiske situation.
- **Tag ansvar for løbende kontakt.** Løbende kontakt via mail eller telefon
- **Udarbejde dokumentation til sagsbehandlerne.** Skriftlig dokumentation af kursistens progression og indgående aftaler til sagsbehandleren
- **Etablere en fast kontaktperson hos sprogcenteret**
- **Skabe dialog og varetage formidling til alle sagsbehandlere**
- **Afklare roller for kursisten.** Af hensyn til sammenhængen for kursisten, er det vigtigt at forklare eksplicit hvilken rolle og kompetence sprogcenteret har (og ikke har) i forhold til kommunen.

9. Udslusning

I dette kapitel belyses projekternes erfaringer med udslusning af kursister fra undervisningstilbuddet til ordinær beskæftigelse, almindeligt sprogcenter-tilbud, aktivering, eller lign.

Omfanget af udslusningerne – dvs hvor mange kursister der er blevet udsluset og til hvad – behandles i kapitel 6 om effekter for målgruppen. I dette kapitel fokuserer vi i første omgang på undervisningstilbuddets erfaringer og procedurer omkring forberedelse af kursisterne til udslusning og på konkrete udslusningsmodeller.

9.1 Forberedelse til udslusning

Det overordnede formål med de særlige undervisningstilbud er, at kursisterne skal opnå kompetencer – dansksproglige og sociale – til at kunne indgå på arbejdsmarkedet. I dette afsnit sætter vi fokus på, hvordan projekterne arbejder med at forberede kursisterne til udslusning.

9.1.1 *Løbende forberedelse til udslusning*

Den løbende forberedelse til udslusning handler om at bevidstgøre kursisterne om udslusning som mål for undervisningen. På tværs af projekterne er der fundet to typer af løbende forberedelse sted: En implicit og en bevidst.

Den implicitte løbende forberedelse er den forberedelse, som er sket via den almindelige undervisning. Inddragelse af arbejde og arbejdsmarked som tema i undervisningen og ekskursioner er eksempler på hvordan projekterne implicit har forberedt kursisterne på udslusning.

Den bevidste løbende forberedelse er sket, når underviserne eksplicit har nævnt udslusning som formål med deltagelse i undervisningstilbuddet. Fx er udslusning som mål et fast samtaleemne i visitationssamtalerne i et af projekterne.

Det er evaluators indtryk, at der kun i meget lille grad er forekommet en bevidst forberedelse af kursisterne i de af delprojekterne, der har haft udvikling af metoder til udslusning som formål⁶, idet projekterne har vurderet, at kursisterne ikke var klar til at fokusere på udslusning.

9.1.2 *Identifikation af kursister som er klar til udslusning*

Systematisk identifikation af kursister, som er klar til udslusning, har således ikke været et fokusområde i projekterne. Kun et enkelt projekt har formuleret, hvilke forhold der skal indgå i en vurdering af om en kursist er parat til udslusning.

Disse forhold omfatter:

- Dansksproglige kompetencer
- Overskud i forhold til at kunne yde en ekstra indsats
- Sociale kompetencer (kan han/hun indgå i et nyt fællesskab)
- Behandling og medicin
- Familie og boligforhold
- Fremtidsplaner
- Selvstændighed
- Omstillingsparathed

⁶ Dog har Synergaia som en del af sine ordinære aktiviteter gennemført gruppevejledningsforløb med sine kursister.

9.1.3 *Forberedelse umiddelbart før udslusning*

Når en kursist nærmer sig udslusningsfasen, er det projekternes erfaring at udslusningen skal planlægges individuelt. Det sker i samarbejde med kursistens sagsbehandler. De individuelle forløb kan fx omfatte individuelle besøg på uddannelsesinstitutioner, samtaler med en vejleder. Desuden benytter et projekt gruppevejledning om kompetencer.

9.2 **Udslusningsmodeller**

De modeller, som projekterne har benyttet ved udslusning kan opdeles i brobygningsmodeller, det vil sige overgang på deltid og modeller med direkte overgang.

9.2.1 *Brobygning (overgang på deltid)*

Flere af projekterne har benyttet brobygningsordninger, hvor kursisterne f.eks. har været i aktivering 3 dage om ugen og deltaget i undervisningstilbuddet 2 dage om ugen. Modellen er ikke blevet brugt ved overgang til andet sprogcentertilbud.

Projekterne har gode erfaringer med disse brobygningsordninger, fordi de har været med til at sikre en glidende overgang til arbejdsmarkedet for kursisterne. Den fortsatte tilknytning til undervisningstilbuddets kendte rammer har været med til at skabe et trygt afsæt for aktiveringen.

Samtidig er det også erfaringen, at det er vigtigt at være opmærksom på betydning af brobygningsordningerne for den øvrige kursistgruppe. Brugen af brobygningsordningerne har den konsekvens, at kursistgruppen ikke er ens fra dag til dag – nogle dage er hele kursistgruppen til stede, andre dage er det kun de kursister, som ikke er i brobygning. Det skaber en udskiftning i kursistgruppen i løbet af ugen, som kan medføre ustabilitet og uro.

Projekternes erfaring er derfor, at det er en forudsætning, at der trods udskiftningerne kan etableres et læringsrum, som tilgodeser *alle* kursisters behov for tryghed og genkendelighed, og et socialt fællesskab for *alle* kursisterne, uanset om de er tilstede hver dag eller blot deltager 2 dage om ugen. Erfaringerne viser, at undervisningstilbuddene med fordel kan opbygge faste ugedagsskemaer, som har den effekt, at genkendeligheden knyttes til ugedagene i stedet for personsammensætning i klassen⁷.

Desuden kan det virke normaliserende og modvirke stigmatisering af de traumatiserede kursister, at overgangsordningen også benyttes i det ordinære sprogcentertilbud.

9.2.2 *Direkte overgang*

En anden model for udslusningen består i, at kursisten overgår direkte fra undervisningstilbuddet til et andet tilbud. Den direkte overgang benyttes både ved overgang til andet danskuddannelsesstilbud og ved overgang til arbejdsmarkedet.

⁷ Denne model for deltidsaktivering (oftest 3 dages aktivering og 2 dages undervisning) svarer til den model, som mange kommuner benytter også i det ordinære sprogskoletilbud. 3+2 ordningen har vundet større og større indpas i kommunerne i de seneste år, fordi den giver kursisterne mulighed for at modtage systematisk undervisning og samtidig øve deres danskundskaber i en arbejdspladssammenhæng. Samtidig får kursisterne kendskab til det danske arbejdsmarked.

Den direkte overgang er kun blevet benyttet i meget få tilfælde. Det afspejler, at de traumatiserede kursister, selv om de er udslusningsklare, ofte vil have vanskeligt ved at håndtere en brat overgang. Her er fordelene ved brobygningsordningernes, at kursisterne opnår tryghed ved at bibeholde sin tilknytning til sprogcentret.

9.3 Effekter og best practice

På trods af at det overordnede formål med udviklingsprojektet er, "at styrke-traumatiseredes deltagelse i danskundervisning og anden uddannelse *med henblik på at give øgede forudsætninger for integration på arbejdsmarkedet og i samfundet*", har udslusning kun fyldt en forsvindende lille del i delprojekterne. Både i fht at arbejde med det på det mere teoretiske plan og med hensyn til at afprøve og gennemføre konkret udslusning til enten arbejdsmarkedet eller andet danskuddannelsesstilbud.

Der har således ikke været arbejdet mere systematisk med at forberede kursisterne på udslusning, med at etablere procedurer for identifikation af kursister, der er klar til udslusning, med at opbygge samarbejdsrelationer med jobformidlere. Der er heller ikke i noget betydeligt omfang afprøvet modeller for udslusning og opfølgning.

Imidlertid er det samtidig evaluators vurdering, at den manglende systematik (og fokus) omkring udslusning bør ses i lyset af traumatiseringsgraden i projekternes reelle målgruppe. For flere af projekterne har målgruppen vist sig at være "tungere" end forventet. Det har betydet, at det har taget længere tid at skabe forudsætninger for praktikforløb. Konsekvensen for omfanget af udslusningen er – som vi skal se i det følgende kapitel, hvor emnet er kursisternes progression og deres muligheder for at komme på arbejdsmarkedet, - at kun meget få kursister er blevet udsluset.

KURSISTERNES EGNE STEMME
"Jeg ved ikke om jeg lever".
(Spurgt om hvad han laver om 3 år)

Det er således evaluators vurdering, at projekterne kun i meget begrænset omfang har udviklet og forankret ny viden om udslusning af traumatiserede flygtninge og indvandrere.

Vi har dog identificeret følgende best practice vedr. udslusning.

Best practice – Udslusning

- Brobygningsforløb er hensigtsmæssige for traumatiserede, fordi de skaber mulighed for at skabe en forsigtig og tryk overgang til arbejdsmarkedet

10. Effekter på målgruppen

I dette afsnit analyserer vi projektets samlede effekt på de kursister, der har været tilknyttet de 5 delprojekter. Det gør vi ud fra det kvantitative datamateriale, der er blevet indsamlet i forbindelse med projektet, de løbende evalueringer projekterne selv har foretaget og interviews med projektledelsen, underviserne, samarbejdspartnere og kursisterne selv.

De kvantitative data omhandler målgruppens progression på 4 områder, som vi her vil tage udgangspunkt i. Områderne er: Kursisternes dansksproglige kompetencer, deres læringspotentiale, deres sociale kompetencer og deres interkulturelle kompetencer.

Herudover vil vi behandle udslusningsaspektet af projektet og kursisternes egen opfattelse af projektets effekt på dem.

10.1 Målgruppens kompetenceudvikling

10.1.1 *Progression i dansksproglige kompetencer*

Kursisternes dansksproglige kompetencer er blevet vurderet ud fra deres indplacering på danskuddannelsesniveau og modul. Herefter er kursisternes progression blevet opgjort i moduler på tværs af danskuddannelsesniveauer. Mht. de dansksproglige kompetencer har udviklingen således gennemsnitligt været 0,6 modul. Det fordeler sig på 51 %, der ingen udvikling har opnået, 22 %, der er gået 1 modul frem og 21 %, som har oplevet en fremgang på 2 moduler eller mere.

Flere forhold kan være skyld i, at den samlede fremgang er forholdsvis beskeden. Generelt har målgruppen været svagere end forventet, hvilket kan være en del af grunden til en mindre progression end antaget. Det er et langsomt arbejde at opøve dansksproglige kompetencer, hos kursister hvis læringsevne er kraftigt påvirket af deres psykiske tilstand.

Tabel 10.1: Udvikling i dansksproglige kompetencer		
	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen udvikling	87	51 %
Fremgang på 1 modul	37	22 %
Fremgang på 2 moduler eller mere	36	21 %
Ikke opgivet	9	5 %
I alt	169	99 %⁸

Hertil kommer forhold omkring måling af effekterne. Flere sprogcentre har påpeget problemer i forhold til opgørelsen af dansksproglige kompetencer.

For det *første* kan kursisterne have svært ved at tage de almindelige modultest pga. deres hukommelses- og koncentrationsproblemer samt deres ofte kraftige utryghed og nervøsitet omkring testsituationen.

For det *andet* er måden testene vurderes på samtidig tilrettelagt sådan, at kursisterne bedømmes efter laveste fællesnævner. Dette betyder, at kursisterne kan have haft en fremgang i deres verbale danskkompetencer, som er blevet skjult af en stilstand i fx deres skriftlige niveau.

⁸ De sammenlagte procenter kan afvige fra 100, da der i de ovenstående tal er foretaget afrundinger.

For det *tredje* kan det forhold, at modultests blev indført under projektførelse, have haft betydning for det billede, som tegnes af de kursister, der startede inden indførelsen. Nogle steder er deres niveau blevet 'oversat' fra de gamle målemetoder, mens de andre steder er blevet målt fra det tidspunkt, de har taget deres modultest, hvilket kan være længe efter de startede i projektet. Andre igen har kun målt progression på de kursister, der har taget en modultest, hvilket langt fra er alle.

Det skal tilføjes, at flere af de 5 delprojekter i højere grad har lagt vægt på kursisternes udvikling af sociale kompetencer end deres dansksproglige kompetencer. Det skyldes, at det har været deres vurdering, at kursisternes sociale problemer i høj grad har været en hindring for deres læringsmuligheder.

10.1.2 *Progression i læringspotentiale*

Den forholdsvis beskedne progression i danskuddannelsesniveaue, som alt-

Tabel 10.2: Udvikling i læringspotentiale		
	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen udvikling	100	59 %
Fremgang på 1 niveau	47	28 %
Fremgang på 2 niveauer eller mere	15	9 %
Ikke opgivet	7	4 %
I alt	169	100 %

så til dels skyldes den tunge målgruppe, understreges i kursisternes udvikling af deres læringspotentiale.

Læringspotentiale betegner i hvilken udstrækning kursisterne vurderes i stand til at udvikle deres faglige kompetencer. Det handler altså ikke om de aktuelle faglige kompetencer, men om evnen til at udvikle dem. Læringspotentialet er blevet målt på en skala fra 1-5 hvor projekterne har vurderet hver enkelt kursist ved deres start og slut i projektet.

Samlet har projekterne vurderet, at deres kursister har rykket sig i gennemsnit 0,5 niveau. Det drejer sig om hele 59 % uden udvikling, og 28 %, der har en fremgang på 1 niveau. Kun 9 % har en fremgang på 2 niveauer eller mere.

10.1.3 *Progression i sociale kompetencer*

Sociale kompetencer handler basalt set om at kunne indgå i gensidigt givende og konstruktive relationer med andre mennesker og om at kunne udtrykke egne og aflæse andres følelser.

Gode sociale kompetencer er generelt blevet anset som en nødvendighed for at kunne modtage undervisning og for at kunne blive i stand til at mestre almindelige hverdagssituationer som forældremøder, indkøb, færden i trafikken osv. Der er derfor blevet brugt mange kræfter på at udvikle kursisternes kompetencer på dette område.

De sociale kompetencer er ligeledes blevet vurderet på en skala fra et til fem.

Tabel 10.3: Udvikling af sociale kompetencer		
	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen udvikling	99	59 %
Fremgang på 1 niveau	47	28 %
Fremgang på 2 niveauer eller mere	18	11 %
Ikke opgivet	5	3 %
I alt	169	101 %

Således følges læringspotentialet og udviklingen af de sociale kompetencer også ad. Ligesom udviklingen i kursisternes læringspotentiale har den gennemsnitlige udvikling

drejet sig om 0,5 niveau. Dette fordeler sig, meget lig udviklingen i læringspotentialet, på 59 % uden udvikling, 28 %, der oplevet en fremgang på 1 niveau og 11 %, som har haft en fremgang på 2 niveauer eller mere.

Projekterne vurderer på trods af disse tal, i deres kvalitative tilbagemeldinger, at det er på dette område, at der er sket den største fremgang. Det understreges dog, at der er tale om meget små skridt i den rigtige retning, og at det kræver meget lang tid at flytte kursisternes kompetencer. Nogle kursister aldrig nå det niveau, de havde før deres traumatiserende oplevelser på trods af en stor indsats.

I de delprojekter, hvor målgruppen systematisk og professionelt er blevet identificeret, og hvor der samtidig i særlig grad har været fokuseret på at skabe trygge rammer, faste rutiner, stabilitet og rummelighed i undervisningen, vurderes tilbuddet at have haft en meget positiv effekt på de deltagende kursisters sociale kompetencer.

Projekterne påpeger særligt progressionen i kursisternes evne til at have relationer til andre, og at de har oplevet, at kursisterne har øget deres selvtillid. Samtidig er kursisternes fremmøde forbedret, og deres deltagelse i undervisningen er blevet mere aktiv og engageret i løbet af deres ophold i projektet. Dette vurderes samtidig at være en effekt af de løbende evalueringer, som kursisterne flere steder har været inddraget i.

Kursisterne udviser herudover en højere grad af selvstændighed i løbet af deres ophold og påtager sig et større ansvar, når det drejer sig om undervisningen, indholdet i den og måden den gennemføres på.

Som et sidste punkt påpeger flere projekter, at deres kursister er blevet bedre til at håndtere deres hverdag, og altså har forbedret deres mestringsevner. Dette understøttes ligeledes af sagsbehandlerne, der påpeger, at kursisterne får en basal samfundsforståelse og tør begive sig ud i flere af de situationer en almindelig hverdag nødvendigvis består af. De påpeger samtidig, at denne udvikling foregår hurtigere i disse særligt tilrettelagte tilbud, end de ellers har oplevet.

10.1.4 *Progression i interkulturelle kompetencer*

Den ringeste kompetenceudvikling finder vi i kursisternes interkulturelle kompetencer. Interkulturelle kompetencer refererer til evnen til at forstå kulturer og kommunikere på tværs af kulturelle skel, herunder at man respekterer andre menneskers erfaringer som ligeværdige, selv om de strider mod eget syn på virkeligheden.

Tabel 10.4: Udvikling i interkulturelle kompetencer		
	Antal kursister	Procentvis fordeling
Ingen udvikling	110	65 %
Fremgang på 1 niveau	48	28 %
Fremgang på 2 niveauer eller mere	6	4 %
Ikke opgivet	5	3 %
I alt	169	100 %

Vedrørende de interkulturelle kompetencer vurderer projekterne, at kursisterne samlet set kun har opnået en fremgang på 0,3 niveau. Hele 65 % vurderes ikke

at have udviklet deres interkulturelle kompetencer, 28 % har haft en fremgang på 1 niveau, mens kun 4 % har haft en fremgang på 2 niveauer eller mere.

Den manglende udvikling i interkulturelle kompetencer vurderes af projekterne at være blevet påvirket af eksterne forhold, som ingenting har haft med undervisningstilbuddet at gøre. Her påpeges eksempelvis, at udviklingen i krigs- og terrorhandlinger i Irak har påvirket kursister herfra i negativ retning.⁹

10.2 Sammenhængen mellem kursisternes tid i projektet og deres kompetenceudvikling

Tabel 10.5: Ophold i projektet		
	Antal kursister	Procentvis fordeling
0-½ år	35	21 %
½-1 år	43	25 %
1-1½ år	41	24 %
1½-2 år	28	17 %
2-2½ år	10	6 %
Over 2½ år	12	7 %
I alt	169	100 %

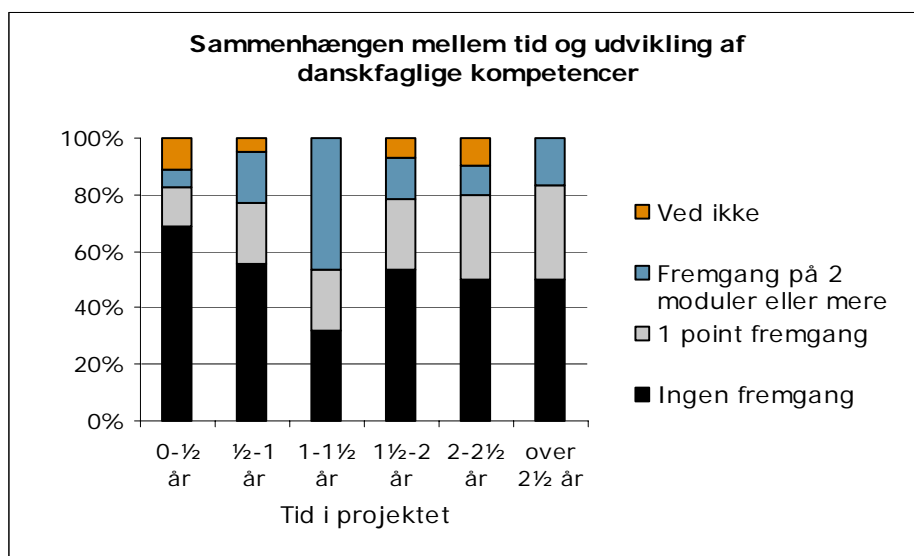
Flere projekter har påpeget, at der har været en større gennemstrømning af kursister, end de havde forventet ved projektets start, og at dette kan have haft betydning for den vigende progression. Det er derfor interessant at se på sammenhængen mellem kursisternes tid i projektet og deres udvikling på diverse kompetenceområder.¹⁰

Tabel 11.5 ovenfor viser at næsten halvdelen af kursisterne har været i projekterne under et år og at kun ca. 1/4 del har været i projekterne i mere end 1 ½ år.

I forhold til de 4 områder, vi har spurgt til i det kvantitative materiale, tegner der sig, for kursister med et kort ophold i projektet, et forholdsvist ensartet billede. Af de kursister, der på nuværende tidspunkt enten har deltaget i projektet mindre end ½ år eller er stoppet inden ½ år, har ca. 70-80 % af dem ingen fremgang vurderet på de 4 områder. Dette er forståeligt, da man må påregne et vist tidsrum fra kursisterne begynder, til man vil kunne se en effekt af tilbuddet. Efterfølgende differentieres udviklingen på de forskellige områder en smule.

⁹ Som beskrevet i kapitlet 'Projektets målgruppe' er 30 % af kursisterne af irakisk nationalitet.

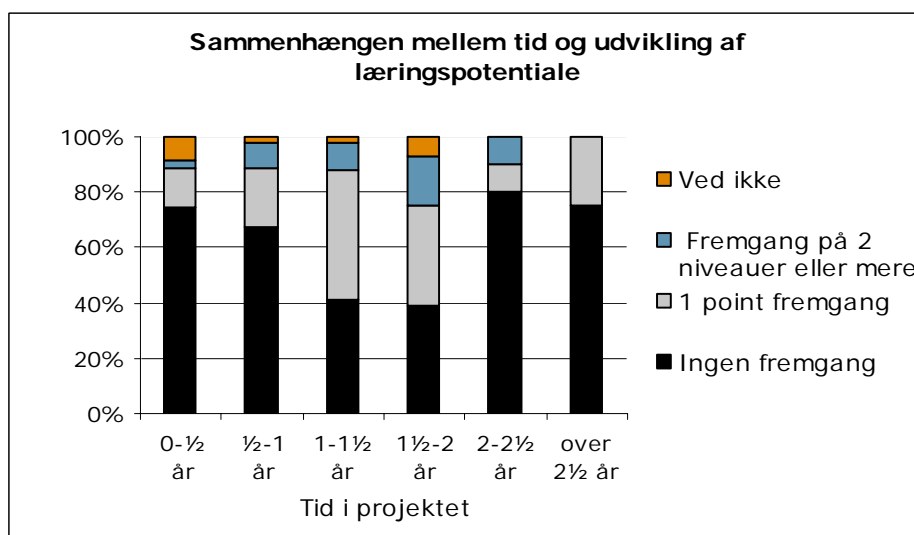
¹⁰ Målingen er foretaget ud fra en vurdering af kursisternes kompetencer ved start- og sluttidspunkt i projektet. Hvornår i løbet af kursistens deltagelse, den væsentligste udvikling finder sted, kan derfor ikke læses ud af de respektive tal. Det er kun muligt at se, hvorvidt kursisten har haft en udvikling, når vedkommende afslutter sit ophold i projektet.

Figur 10.1

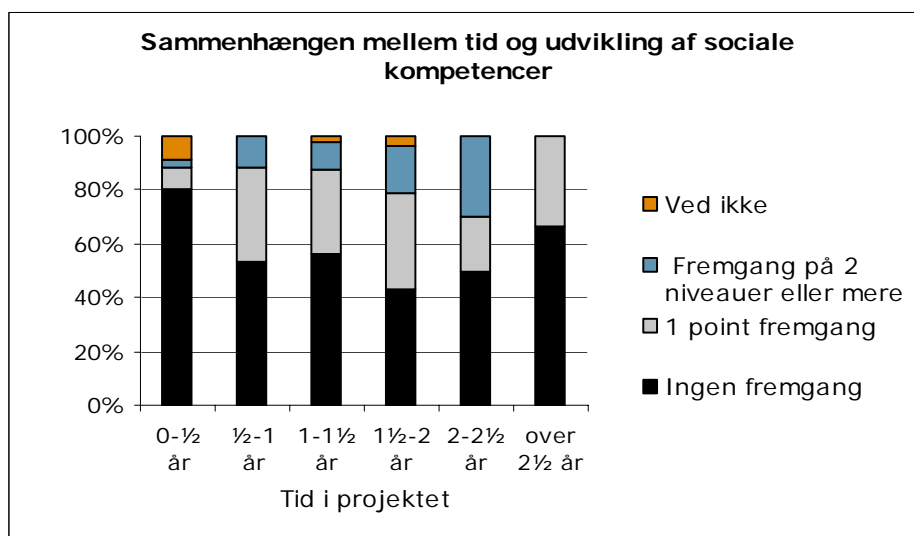
Udviklingen i dansksproglige kompetencer er steget for kursister, der afsluttede deres ophold i projektet efter et 1/2-1 år, og den klart største udvikling ses hos de kursister, som har afsluttet efter 1-1 1/2 år. Herefter stabiliserer antallet af kursister, der har oplevet en udvikling, sig på ca. 50 %.

Kursisternes læringspotentiale er steget stødt med deres tid i projektet, indtil de har deltaget i 2 år eller mere. Herefter er antallet af kursister med udvikling i deres læringspotentiale faldet drastisk fra ca. 50 % til 20 %.

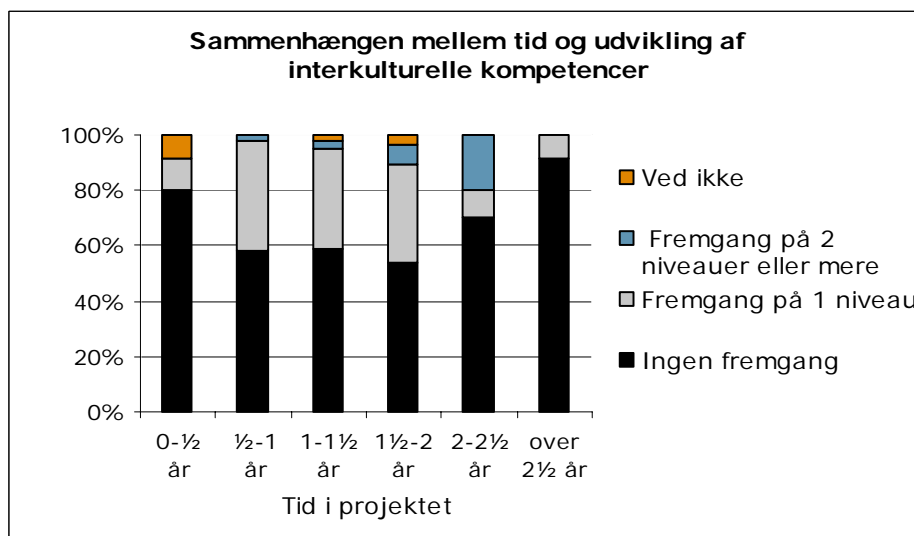
Figur 10.2

Mht. kursisternes sociale kompetencer tegner der sig et lignende, men dog knap så tydeligt billede. Ca. 50-60 % af de kursister, der stopper i projektet efter 1/2-2 år, oplever en positiv udvikling, men også her falder dette tal for kursister, der har været længere i projektet. Specielt kursister, der har været i projektet i mere end 2 1/2 år, oplever ingen eller ringe fremgang.

Figur 10.3

Omkring de interkulturelle kompetencer synes udviklingsmønstret i figur 11.4 at ligne de 2 foregående tilfælde. Kursisternes kompetencer på dette område har tydeligvis udviklet sig mest for de kursister, der har været i projektet fra 1/2-2 år. Herefter ses igen et fald i antallet af kursister, der har oplevet en progression..

Figur 10.4

På trods af udsving de forskellige kompetenceområder imellem, tegner der sig således et forholdsvis homogent billede af sammenhængen mellem kompetenceudvikling og varigheden af kursisternes ophold i projektet:

Det første halve år ses ingen fremgang af betydning. Efter et halvt år oplever kursisterne en væsentlig stigning, især i deres sociale og interkulturelle kompetencer. Kursister med ca. 1-2 års ophold i projektet er tydeligvis dem, der på alle områder profiterer mest af deres deltagelse. Herefter aftager andelen af kursister, der har opnået et udbytte af deres ophold på alle kompetenceområderne, undtagen hvad angår de dansksproglige kompetencer. Her

ses nærmere en stabilisering omkring en andel på ca. 50 %, som opnår et udbytte af deres deltagelse i projektet.

Dette kunne tyde på, at den gruppe af kursister, der opholder sig længere i projektet, er så svært traumatiserede, at de har svært ved at få udbytte af deres ophold. Hvorfor dette er tilfældet, har vi ingen dokumentation for. Det kan være et udtryk for kommunernes henvisningspraksis, måske som et resultat af manglende andre henvisningsmuligheder for sværere traumatiserede flygtninge/indvandrere.

Det er dog interessant, at den dansksproglige udvikling i mindre grad er faldende for kursister, der opholder sig i projektet i mere end 2 år, end på de øvrige områder. Det kunne tyde på, at en del af disse kursister, på trods af manglende udvikling af deres sociale og interkulturelle kompetencer samt deres læringspotentialer, med tiden kan opnå en progression i deres dansksproglige kompetencer. Da der dog er tale om en meget lille gruppe kursister kan der ikke med sikkerhed siges noget om sammenhængen.

10.3 Udslusning

Forberedelse til udslusning til arbejdsmarkedet har været et centralt fokuspunkt i formålet med udviklingsprojektet. Det er derfor interessant at se på projektets effekt på målgruppen på denne parameter.

Samlet set har udslusningen af kursister ikke været overvældende. Af de 169 kursister, der har været eller stadig er tilknyttet projektet er 3 kommet i arbejde, 2 er udsluset til den almindelige sprogcenterundervisning¹¹ og 8 er i delvis praktik/aktivering, hvor de typisk har 3 dages praktik og 2 dages undervisning i projektet per uge. Herudover er 3 begyndt på et andet uddannelsesforløb.

Således har 10 % af projektets deltagere forbedret deres udgangspunkt i en sådan grad, at de på den ene eller anden vis bevæger sig mod en hverdag uden for projektet. Kun 2 % er decideret udsluset til arbejdsmarkedet.

Disse tal understreger i høj grad, at målgruppen har været forholdsvis svag, og at der får de fleste traumatiserede er tale om en lang vej til de er arbejdsmarkedsparete. Flere af projekterne pointerer da også at grundet kursisternes traumatiseringsgrad, er udslusning til arbejdsmarkedet i mange tilfælde ikke er et realistisk mål.

10.4 Kursisternes egen vurdering

I forbindelse med evalueringen er en gruppe af kursister på hvert af delprojekterne blevet interviewet.¹²

I interviewene med kursisterne, er der blevet spurgt til deres udbytte af undervisning, og på hvilke områder de føler, at tilbuddet har haft betydning for dem.

¹¹ Det skal retfærdigvis siges at projektet i Aalborg har opgivet, at 16 af deres kursister er udsluset til almindelig sprogcenterundervisning. Da projektet dog ikke systematisk har identificeret deres målgruppe, og undervisningen af traumatiserede ikke foregår adskilt fra de øvrige kursister er disse ikke medtaget i opgørelsen (se Aalborgsprogcenters projektprofil).

¹² Det skal understreges, at evaluatoren ikke har indtryk af at have talt med de mest traumatiserede af kursisterne, men har talt med nogle af de kursister, som selv har indvilliget i at deltage.

Generelt vurderer kursisterne, at kurset har haft betydning for deres *dansksproglige* kompetencer. Mange mener, at deres udvikling går langsomt, men samlet er det stadig deres opfattelse, at deres fremgang er større her end i den almindelige sprogcenterundervisning, som mange har prøvet før de blev optaget i udviklingsprojektet.

Kursisterne føler ligeledes, at deres *læringspotentiale* bliver påvirket af undervisningsformen. Det, at de fx bliver undervist på mindre hold, og at der bliver taget højde for deres psykiske tilstand, mener kursisterne i høj grad gør dem mere modtagelige for undervisning. De mener, at undervisningsformen er velegnet til deres situation, da de føler en stor forståelse for deres situation og ikke føler det samme pres, som de har gjort i andre tilbud. I projektet får de lov til at præstere, det de kan, mens de andre steder har oplevet et pres for at lære hurtigt. Et sådant krav om hurtig progression, kombineret med deres hukommelses- og koncentrationsproblemer betyder, at de i den normale undervisningen ofte glemmer det, de har lært fx 3 måneder tilbage. I projektet har kursisterne følt, at undervisningsformen i højere grad var fordrende for deres læring, og at deres læringsmuligheder derfor er forøget med deltagelse i projektet.

Kursisterne fremhæver særligt projektets indflydelse på deres *sociale* kompetencer. Flere nævner, at deres deltagelse i en vis udstrækning har hjulpet dem med at flytte fokus væk fra deres problemer, hvis ikke for altid så for de timer de opholder sig i projektet. Flere vurderer endda, at det har hjulpet mere på deres helbred end på deres dansksproglige færdigheder at deltage i projektet, og at det har haft en væsentlig betydning i forhold til at få deres hverdag til at hænge sammen.

De interviewede kursister vurderer også, at deres *interkulturelle* kompetencer i en vis udstrækning er blevet udviklet i projektet. De fremhæver selv læring om det danske samfund, traditioner og sprog, som en positiv del af deres deltagelse i projektet.

Kursisterne fremhæver overordnet, at undervisning hjælper dem til at strukturere deres hverdag og flytte fokus væk fra forhold som behandling og sygdom. Således hjælper tilbudet dem til at bevæge sig fra en patientrolle til en kursistrolle og dermed en mere normaliseret hverdag.

10.5 Samlet vurdering

Samlet set viser de kvantitative målinger ikke nogen markant progression i kursisternes kompetencer. Progressionen i kursisternes henholdsvis dansksproglige kompetencer, læringspotentiale, sociale og interkulturelle kompetencer er således meget beskedent. Set i forhold til den tid kursisterne har brugt i projektet, tegner der sig et billede af, at kursister ophørt efter ca. 1-2 år i projektet har haft det største udbytte. Udbyttet for kursister, som har været i projektet i mere end 2 år, falder betydeligt, hvilket kan tyde på, at denne gruppe er kraftigere traumatiserede end den øvrige målgruppe, og derfor ikke i væsentlig grad profiterer af tilbuddet.

Delprojekterne vurderer på trods af de kvantitative data, at projektet har haft en betydelig effekt for målgruppen. Udviklingen har dog været begrænset af en svagere målgruppe end forventet. Det fremhæves, at der er tale om en langsom og kompliceret proces, hvorfor de kvantitative data kan give indtryk af en meget lille udvikling i kursisternes kompetencer. Projekterne lægger desuden vægt på, at deres kursister i løbet af projektperioden har øget deres kompetencer på en række områder, der ikke umiddelbart indfanges af de kvantitative målinger. Det drejer sig særligt om en styrkelse af

kursisternes sociale kompetencer, som samtidig vurderes som den altafgørende forudsætning for at skabe mulighed for læring.

Også kursisterne selv vurderer, at de særligt tilrettelagte tilbud i høj grad er kommet dem til gode.

Det er evaluators vurdering, at kursisternes begrænsede kompetencemæssige progression i projektet har været påvirket af flere forhold.

For det første har der som fremhævet tidligere været tale om en målgruppe, der i udgangspunktet var svag, og som det kræver stor indsigt og mange ressourcer at flytte.

Derudover har de benyttede testformer muligvis sløret en eventuel dansksproglig fremgang. Således vil testmetoder, der i højere grad tilgodeser traumatiserede og deres særlige behov i testsituationen muligvis i højere grad kunne påvise en dansksproglig progression.

Også udslusningsmulighederne har i høj grad været påvirket af målgruppens karakter. Det er derfor evaluators vurdering, at en mindre inkluderende visitations- og henvisningspraksis kunne have forbedret mulighederne for udslusning i et projekt som dette.

11. Bilag: Delprojekternes profil

11.1 Aalborg

Beskrivelse af projektet	
<p>Formål</p>	<p>Projekt A: At udvikle udslusningsprocedurer fra Rehabiliterings- og RevalideringsCenter for Flygtninge (RRCF) til Sprogcentret og andre aftagerinstitutioner.</p> <p>Projekt B: At skabe et socialt miljø og pædagogiske og fysiske rammer, som gør det lettere for den traumatiserede/kriseramte kursist at indgå i det almindelige undervisningstilbud på Sprogcentret.</p>
<p>Målgruppe</p> <p><i>Forventet</i></p> <p><i>Faktisk</i></p>	<p>Projekt A: Kursister fra RRCF (middelsvært traumatiserede kursister), som skal udsluses til sprogcentret og andre aftagerinstitutioner.</p> <p>Projekt B: Lettere traumatiserede eller kriseramte kursister, som med støtte kan indgå i det almindelige undervisningstilbud.</p> <p>Projekt A: Som beskrevet under "Forventet". I praksis viste det sig, at kun ganske få kursister (i 2004 drejede det sig om to kursister) overgik fra RRCF til sprogcentret i løbet af projektperioden. Målgruppen for denne del af projekt A har derfor vist sig at være meget mindre end forventet.</p> <p>Projekt B: Den forventede målgruppe (de traumatiserede/kriseramte kursister) er ikke blevet særskilt identificeret blandt sprogcentrets kursistgruppe. Udgangspunktet for projekt B er det almindelige undervisningstilbud på sprogcentret, som skal gøres rummeligt, således at de traumatiserede kursister <i>der måtte være</i>, kan passe ind. Målgruppen er i praksis derfor den samlede kursistgruppe.</p> <p>Som led i slutevalueringen af udviklingsprojektet er der identificeret 29 traumatiserede/kriseramte kursister. Identifikationen er foretaget af den enkelte lærer.</p> <p>Disse 29 kursister har national oprindelse i en række forskellige lande – blandt andet Irak, Iran, Indonesien, Afghanistan – og er gennemsnitligt en yngre gruppe end i de øvrige delprojekter: kun 9 af kursisterne er over 40 år. Samtidig er uddannelsesprofilen stærkere: Kun to kursister har færre end tre års skolegang bag sig, mens 16 ud af de 29 identificerede kursister har skolegang udover grundskolen (dvs mere end 9 års skolegang) - heraf har halvdelen en videregående uddannelse. Godt en tredjedel af kursisterne har aldrig haft et job i hjemlandet, mens de øvrige kursister har op til 6 års erhvervs erfaring fra hjemlandet. Ingen af de 29 kursister har erhvervs erfaring fra Danmark.</p>
<p>Indhold og metode</p> <p><i>Baggrund for valg af metode og indhold</i></p>	<p>Projekt A</p> <p>Forud for projekt A var samarbejdet og den fælles forståelse mellem Sprogcentret og RRCF begrænset. Det kom især til udtryk, når kursister</p>

Beskrivelse af indhold

overgik fra RRCF til Sprogcentret. Her var det ofte tilfældet, at lærerne på Sprogcentret enten slet ikke vidste, at den nye kursist havde gået på RRCF (og havde særlige behov), eller de medfølgende oplysninger begrænsede sig til en note om, at "kursisten bør gå i en lille klasse".

Man så derfor et behov for at udvikle en fælles terminologi på tværs af faggrupperne (også internt på RRCF) og styrke overgangen fra RRCF til Sprogcentret.

Projekt B

På baggrund af litteraturstudier om traumatiserede flygtninge samt viden om RRCF's metoder, anså man det for vigtigt, at Sprogcentret afprøvede metoder til at kunne rumme de lettere traumatiserede/kriseramte kursister.

Projekt A

For at forbedre udslusningen fra RRCF til Sprogcentret og andre aftagere (fx AF) ønskede man at:

- afklare kursistens ressourcer (og kursistens bevidsthed om egne ressourcer)
- at udvikle samarbejdet mellem RRCF og Sprogcentret samt med andre mulige aftagere af udslusede kursister
- at opnå et fælles sprog mellem sproglærere og de øvrige medarbejdere på RRCF i forbindelse med evalueringer af kursisterne, samt mellem RRCF og Sprogcentret
- udvikle faste procedurer for overgang til modtagende institution/virksomhed
- øge brugerinddragelse i udslusningsfasen og derigennem skabe større ejerskab for udslusningsprocessen hos brugeren.

Projekt B

Projekt B søgte at gøre Sprogcentret mere rummeligt for de traumatiserede kursister på følgende måder:

- **Etablering af et stillerum i Studiecentret**
Et stillerum i et særskilt lokale skulle give de traumatiserede kursister de fysiske rammer til at finde ro i Studiecentret. Imidlertid viste det sig, at Stillerummet ikke blev benyttet. Ifølge kursisternes egne udsagn skyldtes det, at de ikke ønskede at være isolerede i kriseperioder.
Som konsekvens heraf blev Stillerummet i forbindelse med en flytning af Sprogcentret omdannet til at være en integreret – men dog delvist afskærmet – del af Studiecentret, hvorefter det har fungeret fint.
- **Opkvalificering af medarbejderes viden om traumatiserede kursister og deres læreprocesser**
Medarbejderne skulle blive bedre til at identificere de traumatiserede kursister i hverdagen. For beskrivelse af den indlagte kompetenceudvikling, se "kompetenceudvikling".
- **Øge kursisternes egen indsigt i egne reaktionsmønstre**
Projektet ønskede at gennemføre et psykoedukativt undervisningsforløb for alle kursister med målet om at øge kursisternes indsigt i egne reaktionsmønstre. Imidlertid viste det sig vanskeligt at finde en lærer (psykolog) til psykoedukationsundervisningen. I stedet udviklede projektet "læringsedukation", hvor un-

	<p>dervisningen omhandler temaer, der vedrører kursisternes indlæringsproblemer. Det drejer sig om emnerne: Koncentration, hukommelse, søvn, følelsessprog og kropssprog. Eksempelvis kan emnet søvn naturligt føre til en samtale om søvnløshed og derefter koncentrationsbesvær og indlæring. Der arbejdes også med kulturbestemt kropssprog og ord om følelser, så kursister så præcist som muligt kan udtrykke, hvordan de har det, når de har brug for det. Læringsedukationen varetages af lærerne selv med supervision fra en psykolog og er ikke et terapeutisk forløb.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Afprøve særlige metoder Målet er at forbedre den traumatiserede/kriseramte kursists muligheder for at profitere af undervisningen på sprogcentret og dermed give kursisterne øgede forudsætninger for integration på arbejdsmarkedet/ i uddannelsessystemet og i samfundet. De særlige metoder er beskrevet mere indgående under punktet "Undervisning".
<p>Organisering og styring</p> <p><i>Organisatorisk forankring</i></p> <p><i>Organisering</i></p>	<p>Begge projekter er organisatorisk forankret hos Sprogcentret. Projekt A er foregået på RRCF, mens Sprogcentret har været rammen for Projekt B. De to projekter har haft samme projektledelse.</p> <p>Projekt A Projektdeltagerne er medarbejdere og sproglærere på RRCF, mens projektets samarbejdspartnere er Sprogcentret.</p> <p>Projekt B: Cirka 10 lærere på Sprogcentret, to vejledere (visitatorer) og den pædagogiske konsulent.</p>
<p>Visitation</p>	<p>Projekt A Projektet A har haft fokus på de administrative procedurer i forbindelse med udslusning fra RRCF. Evaluator har ikke indhentet oplysninger om visitationsprocedurer på RRCF.</p> <p>Projekt B (Visitation til ordinært undervisningstilbud) Forud for henvisningen modtager Sprogcentret en jobplan/individuel kontrakt, som også kan indeholde oplysninger om kursistens specielle behov (fx handicaps, psykiske problemer). Visitationen foretages af Sprogcentrets vejledere og består af samtale, test og information om danskuddannelsen, herunder fremmøderegler.</p> <p>Hvis der er indikationer på eller oplysninger om, at kursisten har særlige behov eller vanskeligheder (funktionsnedsættelse, kompensationsbehov i forhold til hjælpemidler, behov for behandling, andre forhold), registreres kursisten på I-listen efter kursistens mundtlige samtykke. I-listen er en iagttagelsesliste, som er tilgængelig på Sprogcentrets administrative net. Informationerne fra I-listen formidles på et særligt skema til den modtagende lærer/lærerteam. I løbet af den følgende måned observerer læreren den nytilkomne kursist, og derefter melder læreren tilbage til visitator. Herefter tages der stilling til, om kursisten kan fortsætte i den almindelige undervisning, og hvilke særlige hensyn der i så fald skal etableres.</p>

<p>Undervisning</p>	<p>Projekt A Projekt A har haft fokus på de administrative procedurer i forbindelse med udslusning fra RRCF. Evaluators har ikke indhentet oplysninger om undervisning på RRCF.</p> <p>Projekt B Projekt B foregår som en integreret del af det almindelige undervisningstilbud på Sprogcentret. De afprøvede metoder er udvalgt særligt med henblik på at støtte de traumatiserede kursister:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Faste lærerteams. De faste lærerteams omkring begynderholdene har til formål at give tryghed. Da projektet stoppede 31/12-04 blev lærerteams og læringsfællesskaber brudt op og gjort mere modulrettede. Efter aftale med Beskæftigelsesafdelingen og omegnskommuner ændredes sprogcentrets skema til et 3-2 skemamodel • Tryghed og forudsigelighed i danskundervisningen. Læreren strukturer undervisningen, således at både tilrettelæggelsen og dens indhold er genkendeligt fra dag til dag – samme mønstre i dagene, kendte opgavetyper og kendte arbejdsformer. Desuden lægges der vægt på at informere om forandringer i god tid og på at skabe tryghed omkring tests. • Trygheden omkring modultests. I god tid før afvikling af modultesten, informerer læreren kursisten om, hvordan og hvornår modultesten afvikles. Dernæst møder kursisten testeren, og testeren gennemgår testen endnu engang. Testeren noterer, hvilke individuelle hensyn der evt skal tages - fx tidspunkt på dagen, brug af særlig stol, ønske om at gå alene til den mundtlige test, mulighed for at gennemføre de skriftlige deltests over 14 dage m.m. Testen foregår i et lyst lokale med vinduer. • Undgåelse af flashback. Læreren er omhyggelig med at udvælge temaer, der så vidt muligt under flashbacks, i undervisningen. • Reminiscens. Reminiscens handler om at få kursisten til at huske tiden før traumet - "det almindelige liv". Reminiscens bruges fx i temaet "Arbejde/Arbejdsmarked", hvor kursistens tidligere arbejds erfaring i "det almindelige liv" er udgangspunktet for samtale om hvilke muligheder kursisten har i Danmark. • Hukommelsestræning. For at aktivere kursistens ordforråd arbejdes der meget med hukommelsesøvelser og sorteringsøvelser.
<p>Kompetenceudvikling</p>	<p>Projekt A Projekt A's projektdeltagere har deltaget i kursus i kognitiv metode og diverse kurser vedr. traumatiserede. Projekt A har <i>kun i et meget lille omfang</i> deltaget i UC2's netværksmøder som følge af den administrative fokus i projekt A. Projekt A's undervisere modtager på linie med RRCF's øvrige medarbejdere fagrelateret supervision og tværfaglig supervision, betalt af RRCF. Desuden har dansklærerne på ligefod med RRCF's egne medarbejdere deltaget i interne kursusdage på RRCF.</p>

	<p>Projekt B Samtlige lærere i projekt B har gennemført et syv dages DPU kursus om undervisning af traumatiserede flygtninge og indvandrere (eksilpsykologi), modtager supervision og har på skift deltaget i netværksmøderne under UC2 projektet. Derudover har den ene projektleder og den pædagogiske konsulent gennemført et kursus om kognitiv metode..</p> <p>Derudover har projektledelsen forestået indsamlingen af relevant litteratur om traumatiserede/traumer, og projekt B's lærere har etableret en studiekreds med det formål at drøfte læst faglitteratur om traumatisering.</p> <p>Både projekt A og B's lærere + to vejledere (som forestår visitation) og projektledelse har deltaget i PAS-kursus</p>
<p>Tværfagligt samarbejde</p> <p><i>Samarbejde med sagsbehandlere</i></p> <p><i>Samarbejde med behandlere</i></p> <p><i>Andet tværfagligt samarbejde</i></p>	<p>Projekt A Projekt A har haft fokus på de administrative procedurer i forbindelse med udslusning fra RRCF. Evaluator har ikke indhentet oplysninger om det samarbejde med sagsbehandlere på RRCF, som er en del af RRCFs almindelige virke.</p> <p>Projekt B: Sagsbehandlere er ikke inddraget i Projekt B. I løbet af projektperioden er Sprogcentret og sagsbehandlerne "flyttet under samme tag". Det har betydet en tættere kontakt mellem lærere og sagsbehandlere generelt, men ikke særligt i relation til projekt B.</p> <p>Projekt A Projekt A har haft fokus på de administrative procedurer i forbindelse med udslusning fra RRCF. Evaluator har ikke indhentet oplysninger om det samarbejde med behandlere, som er en del af RRCFs almindelige virke.</p> <p>Projekt B: Der foregår intet formelt samarbejde mellem Sprogcentret og private behandlere.</p> <p>Projekt A En del af projekt A gik ud på at skabe en fælles terminologi mellem de forskellige faggrupper. Tre lærere på RRCF udarbejdede derfor et fælles skema for alle faggrupper om den enkelte kursist. Skemaet benyttes kun på RRCF.</p> <p>Projekt B -</p>
<p>Sammenhæng mellem undervisning og behandling</p>	<p>Projekt A: Sammenhæng mellem undervisning og behandling er i forvejen en integreret del af RRCF's koncept. Evaluator har ikke indhentet særskilte oplysninger om RRCFs praksis på dette felt.</p> <p>Projekt B Projekt B er en del af det ordinære undervisningstilbud, hvor lærerne</p>

	<p>som udgangspunkt ikke ved hvilke kursister, der går til behandling (medmindre kursisterne selv fortæller det).</p> <p>Som en del af projektet ønskede man at øge lærernes informationsniveau om hvilke kursister, der går i behandling. Derfor udviklede man I-listen (iagttagelseslisten), som er beskrevet under "Visitation". På baggrund af oplysningerne, der fremkommer via I-listen eller fra kursistens sagsbehandler, tilpasses timetallet til de kursister, der har behov for det.</p> <p>Det er evaluators vurdering, at den sammenhæng mellem undervisning og behandling, som projektet søger, begrænser sig til en tilpasning af undervisningstilbuddet - fx i form af et lavere timeantal, brug af hjælpemidler og tilpassede undervisningsmetoder. Der er ikke tale om en egentlig integration eller samtækning af undervisning og behandling.</p>																		
Udslusning	<p>Projekt A På RRCF sker forberedelsen til udslusning løbende. I løbet af de første fire måneder på RRCF udredes kursistens ressourcer med deltagelse af alle fagpersoner. På denne baggrund vurderes de næste trin i samråd med kursisten.</p> <p>Forud for den endelige udslusning ligger ofte en prøveperiode, hvor kursisten langsomt bliver udsluset. Der lægges vægt på, at der er en udslusningsplan i umiddelbar forlængelse af udslusningen fra RRCF.</p> <p>Projekt B Når en kursist har gennemført det aftalte forløb, sender sprogcentret oplysninger til sagsbehandleren i form af et statusskema (Inklusiv oplysninger om hvilke tests der er bestået).</p> <p>Efter behov giver sprogcentret en anbefaling i forhold til de næste aktiviteter, fx forslag til arten af tilbud. Ligeledes efter behov kan der anbefales en samtale med vejleder, sagsbehandler og kursist i forbindelse med udslusningen.</p>																		
Vurdering af resultater og effekter																			
Målgruppens udbytte	Bemærk: Alle kvantitative data stammer fra projekt B.																		
<i>Kvantitativ progression i projektperioden</i>	<p>Dansksproglig progression</p> <table> <tr><td>Ingen fremgang på moduler</td><td>1</td></tr> <tr><td>Fremgang på 1 modul</td><td>7</td></tr> <tr><td>Fremgang på 2 moduler eller mere</td><td>19</td></tr> </table> <p>Sociale kompetencer</p> <table> <tr><td>Ingen fremgang</td><td>14</td></tr> <tr><td>Fremgang på 1 niveau</td><td>12</td></tr> <tr><td>Fremgang på 2 niveauer eller mere</td><td>1</td></tr> </table> <p>Interkulturelle kompetencer</p> <table> <tr><td>Ingen fremgang</td><td>14</td></tr> <tr><td>Fremgang på 1 niveau</td><td>12</td></tr> <tr><td>Fremgang på 2 niveauer eller mere</td><td>1</td></tr> </table>	Ingen fremgang på moduler	1	Fremgang på 1 modul	7	Fremgang på 2 moduler eller mere	19	Ingen fremgang	14	Fremgang på 1 niveau	12	Fremgang på 2 niveauer eller mere	1	Ingen fremgang	14	Fremgang på 1 niveau	12	Fremgang på 2 niveauer eller mere	1
Ingen fremgang på moduler	1																		
Fremgang på 1 modul	7																		
Fremgang på 2 moduler eller mere	19																		
Ingen fremgang	14																		
Fremgang på 1 niveau	12																		
Fremgang på 2 niveauer eller mere	1																		
Ingen fremgang	14																		
Fremgang på 1 niveau	12																		
Fremgang på 2 niveauer eller mere	1																		
<i>Udslusning</i>	Projekt A RRCFs kursister udsluses typisk til aktivering eller flexjobs indenfor ufaglærte funktioner. Det afspejler, at mange af RRCFs kursister ikke er																		

<p>Kvalitativ vurdering af projektets effekt for målgruppen</p>	<p>fuldt arbejdsdygtige og ofte har varige skader på deres indlæringssevner, varige fysiske og psykiske mén efter tortur, men ellers er praktisk begavede og kan bedst lære dansk i forbindelse med arbejde i et hensynstagende miljø. Andre kursister overgår til pension eller psykiatrien.</p> <p>RRCF oplyser, at det er sjældent kursister genanvises efter de er blevet udsluset.</p> <p>Projekt B 2 kursister er udsluset til aktivering, mens 7 kursister er ophørt i Sprogcenter som følge af sygdom, for højt fravær, flytning eller personlige forhold. De resterende kursister går stadig på Sprogcentret.</p> <p>Projekt A Det er evaluators vurdering, at projekt A ikke har haft en direkte effekt for målgruppen. Denne vurdering bygges primært på projekt A's administrative karakter kombineret med de barrierer, som projekt A har oplevet undervejs. (Se også punktet "Barrierer")</p> <p>Projekt B Projektet vurderer, at projektets fokus på, viden om og særlige metoder til lettere traumatiserede/kriseramte kursister har gjort det lettere for målgruppen at passe ind i det almindelige undervisningstilbud. Læringsudviklingen har for kursisterne bidraget til en større indsigt i de forhold, der påvirker læring – fx stress, søvnbesvær. Endvidere har man gode erfaringer med at arbejde med reminiscens, at undgå flashbacks samt arbejdet med følelsesprog og kropssprog. Også de metoder, der har haft til hensigt at skabe tryghed – i danskundervisningen, ved mundtest og i forhold til læringsfællesskabet – har virket positivt.</p> <p>Evaluators vurderer, at de udvalgte aktiviteter har givet Sprogcentret vigtige erfaringer i arbejdet med at skabe et rummeligt studiemiljø for de lettere traumatiserede/kriseramte kursister.</p> <p>Det er dog samtidig evaluators vurdering, at der kunne have været opnået større effekter for målgruppen ved en mere systematiseret og professionaliseret identifikation af målgruppen. I praksis er det som oftest op til den enkelte lærer at identificere de lettere traumatiserede/kriseramte kursister, og konsekvensen er, at det er meget personafhængigt – dvs om en kursist bliver identificeret som traumatiseret eller ej, kommer an på den enkelte lærers viden om traumatiserede, opmærksomhed i hverdagen og overskud i øvrigt.</p> <p>Svagheden ved denne form for identifikation har også vist sig relation til den turbulente periode omkring personalenedskæringerne. (Se punktet "Barrierer" for beskrivelse af personalenedskæringerne). Usikkerheden omkring lærernes fremtidige ansættelse har naturligt mindske lærernes opmærksomhed på projektarbejde generelt, og de udarbejdede procedurer, der skulle støtte identifikationen af traumatiserede kursister (I-listen), er ikke blevet forankret i lærernes daglige arbejde.</p>
<p>Læring</p> <p>Organisering og styring</p>	<p>Projekt A Projekt A har haft vanskeligt ved at skabe ejerskab og engagement for projektet blandt lærerne. Det er projektledelsens egen vurdering, at</p>

man burde have inddraget projektdeltagerne i projektforbereelserne og i netværksaktiviteter.

Projekt B

De faste lærerteams omkring begynderholdene forudsætter, at skema-lægningen tager højde for, at de involverede lærere skal have skemafri til at samarbejde på samme tid. Det samme gælder den fælles supervision.

I praksis blev lærergruppen omkring projekt B delt i to grupper i det daglige samarbejde. Det skyldes dels praktiske vanskeligheder omkring fælles koordinering for de cirka 10 involverede lærere, og dels vanskeligheder omkring fortsat indtag af nye lærere i teamet.

I forbindelse med skemaomlægningen til 3/2-modellen og samtidig en højere grad af modulretning er projektets lærerteams blevet opløst. Det har vist sig umuligt at *både* have læringsfællesskaber, der er skarpt modulinddelt og faste lærerteams omkring et hold kursister. Det skyldes, at kursisterne flytter fra et læringsfællesskab til det næste når de består en modultest.

Visitation

Projekt A

Ikke relevant

Projekt B

Som beskrevet under punktet "Visitation" har man udviklet en i-liste for at sikre videreformidlingen af relevante informationer omkring kursisternes særlige behov og vanskeligheder. I-listen er dog ikke benyttet i det forventede omfang og er i praksis til dels erstattet af de individuelle læringsplaner.

Brugen af de individuelle læringsplaner til dette formål hæmmes dog af, at de individuelle læringsplaner ikke er fortrolige som i-listen, og de individuelle læringsplaner benyttes ikke konsistent til identifikation af traumatiserede kursister.

Undervisning

Projekt A

Ikke relevant

Projekt B

De særlige metoder har i følge projektet alle vist sig at være værdifulde i arbejdet med at gøre Sprogcentret rummeligt for de traumatiserede kursister.

Efter projektperioden blev klasserne brudt op og gjort mere modulrettede. I samme forbindelse overgik man efter aftale med Aalborg Kommunes Beskæftigelsesafdeling og omegnskommunerne til en 3/2 model, hvor kursisterne undervises 3 dage om ugen og er i aktivering to dage om ugen. Projektet rapporterer, at de traumatiserede kursister har haft vanskeligt ved håndtere disse ændringer. Det vidner om de traumatiserede kursisters behov for forudsigelighed, som også har været en af de afprøvede metoder i projektet. Desuden er undervisningsdagens nye længde (to dage á 7 lektioner, en dag á 4 lektioner) belastende for de traumatiserede kursister, der ofte har vanskeligt ved at koncentrere sig i længere tid af gangen.

I den daglige undervisning har lærerne desuden lært at identificere tegn

<p>Kompetenceudvikling</p> <p>Tværfagligt samarbejde</p> <p>Sammenhæng mellem undervisning og behandling</p>	<p>på traumer eller kriser hos kursister: ønske om isolation, forandringer i opførsel, pludselig gråd, kraftige reaktioner på nye ting, manglende hukommelsesevne, m.m. Ved lærerskift (fx i forbindelse med modulskift) ligger der en stor opgave i at bringe lærerens tavse viden videre og informere grundigt. Det betyder, at tilstedeværelsen af traumatiserede kursister i det ordinære undervisningstilbud er med til at øge informationsbehovet også <i>internt</i> mellem lærerne.</p> <p>Det er evaluators vurdering, at der i både projekt A og projekt B er sket en organisatorisk kompetenceudvikling som følge af de vanskeligheder begge projekter har mødt omkring ejerskab og engagement fra projektdeltagerne. Desuden har begge projekter understreget betydningen af informationsudveksling, både i forbindelse med <i>eksterne</i> overgange (fx udslusning) og ved <i>interne</i> overgange (fx classeskift). Informationsudvekslingen spænder fra de formaliserede procedurer omkring en kursists særlige behov til de mere lavpraktiske forhold omkring en fast mødestruktur mellem samarbejdspartnere.</p> <p>I projekt B er der endvidere sket en faglig opkvalificering af lærerteamets viden om traumatisering og traumatiserings betydning for indlæring, både via kurser og via supervision. Projektet vurderer, at denne viden spredes til den øvrige lærergruppe gennem de nye lærerteams, som er sammensat på tværs af de gamle (projekt) lærerteams.</p> <p>Projekt A Det er projektets vurdering, at projektet har bevidstgjort de involverede faggrupper på RRCF og Sprogcentret om vigtigheden af at viderefordre information på tværs af faggrupper og på tværs af institutioner. Denne større forståelse for hinandens behov har også medført, at lærerne er blevet mere ligeværdige partnere omkring de middelsvært traumatiserede kursister.</p> <p>Det er evaluators vurdering, at etablering af en intern fælles forståelse – fx fælles terminologi mellem lærere og andre faggrupper på RRCF – er en ledelsesopgave, som ikke bør tilgodeses med udviklingsmidler.</p> <p>Projekt B -</p> <p>Projekt A Se tværfagligt samarbejde, projekt A.</p> <p>Projekt B I-listen, som havde til hensigt at bidrage til at skabe en sammenhæng mellem undervisning og behandling, er ikke blevet indført systematisk. Den individuelle læringsplan, der blev indført nogenlunde samtidigt, benyttes heller ikke systematisk til at indsamle oplysninger om hvilke kursister, der går i behandling. Der er altså ingen systematisk indsamling af information, der kan give en sammenhæng mellem undervisning og behandling.</p>
<p>Barrierer</p> <p>Ift projektets gennemførelse</p>	<p>Projekt A Den primære barriere har bestået i stor usikkerhed omkring og nedskæringer på Sprogcentrets økonomi. Både RRCF og Sprogcentret har i løbet af projektperioden oplevet betydelige nedskæringer på lærergruppen.</p>

I ft opnåelse af resultater og effekter

Udover at medføre "turbulens", som fjernede fokus fra udviklingsarbejdet, har nedskæringerne i lærerstaben også haft en direkte virkning for projekt A: En af projektmedarbejderne/dansklærerne, som ved projektstart var én af lærerne på RRCF, overgik til Sprogcentret og dermed mistede man den daglige kontakt til RRCF. De øvrige to lærere udstationeret til RRCF blev opsagt fra deres faste stillinger på sprogcentret midt i projektperioden med et opsigelsesvarsel på et halvt år, hvilket på sin vis flyttede fokus fra projektet til personlige frustrationer.

I forhold til samarbejdet mellem RRCF og Sprogcentret, opleves det endvidere som en barriere, at RRCF og Sprogcentret fysisk er to separate institutioner. Denne fysiske adskillelse bidrager til en manglende indsigt i hinandens opgaver og behov for information. Betydningen af denne barriere blev værre, da projektlederen ophørte med at undervise på RRCF. Den fysiske afstand mellem RRCF og Sprogcentret er dog begrænset til 10 minutters gang, og set fra udefra er det tvivlsomt om den manglende indsigt i hinandens arbejdsopgaver alene skyldes fysisk adskillelse mellem institutionerne.

Endvidere har manglende ejerskab blandt projektdeltagerne været en barriere for projektets fremdrift. (Se også Læring – organisering og styring).

Projekt B

Nedskæringerne i lærerstaben og usikkerheden omkring den fremtidige situation har også påvirket gennemførelsen af projekt B i negativ retning. Indenfor godt halvandet år måtte 40 lærere forlade Sprogcentret.

Dertil kommer den omstrukturering af skema og klasseinddeling, der blev gennemført pr 1. januar 2005 efter aftale med Aalborg Kommunes Beskæftigelsesafdeling. Omstruktureringen havde til formål at inddele klasserne mere efter moduler og desuden skabe 3/2 modellen med 3 dages undervisning og 2 dages aktivering. Projektet vurderer, at disse ændringer – der også gav sig udslag i konkrete ændringer i kursisternes dagligdag i form af nye klassekammerater og nye lærere – har påvirket de traumatiserede kursister i negativ grad.

Projekt A

Projekt A har haft øgede vanskeligheder ved at nå sin målgruppe på grund af to faktorer:

- Aalborg Kommune er i løbet af projektperioden blevet en 0-kommune, således at kommunen ikke længere modtager nye flygtninge. Det har betydet, RRCFs andel af kursister fra omegnskommuner er steget, mens Aalborg kommunes andel af kursister er faldet. Konsekvensen for Sprogcentret (Aalborg kommune) er, at de modtager færre og færre kursister fra RRCF. I 2004 modtog Sprogcentret to kursister fra RRCF.
- Desuden er det RRCFs oplevelse, at de henviste kursisters traumatiseringsgrad er blevet værre i løbet af de seneste år. Denne faktor er også medvirkende til at antallet af kursister, som udluses til ordinært undervisningstilbud eller beskæftigelsestilbud falder.

Projekt B

I forhold til at opnå resultater med målgruppen af traumatiserede kursister, oplever projektet at modulatorienteringen kan være en barriere. Det gælder både i forhold til modultestningen, som kan gøre kursisterne utrygge, og i forhold til klasseinddelingen, der sker skarpt efter modu-

	<p>ler.på bekostning af et eventuelt godt socialt miljø i læringsfællesskabet. Sidstnævnte betyder, at kursister, som består en modultest, skal begynde i en ny klasse, hvilket kan være et problem for de traumatiserede.</p> <p>Evaluators vurderer, at det desuden har været en barriere for projektet, at identifikationen af de traumatiserede kursister har været overladt til den enkelte lærer, og at information om en eventuel traumekursist ikke nødvendigvis er videregivet til andre relevante personer.</p>
<p>Forankring</p>	<p>Projekt A Det skema, som er udviklet for at skabe en fælles terminologi mellem RRCFs faggrupper, benyttes fortsat på RRCF. Desuden er på RRCF skabt bedre forudsætninger for samarbejde med eksterne parter (herunder AF-systemet).</p> <p>Projekt B Projekt B er afsluttet, men projektet vurderer, at den opnåede viden om traumatisering fortsat vil blive brugt i dagligdagen på Sprogcentret. De involverede lærere er efter omlægningen af skemaer og læringsfællesskaber spredt ud på en række lærerteams. Det er forventeligt, at projekt B's lærere vil bidrage med viden om traumatiserede kursister i de nye lærerteams, og på denne måde sprede den opnåede viden og erfaringer.</p>

11.2 Ishøj

Beskrivelse af projektet	
Formål	<p>Det har været projektets formål at øge kursisternes livskvalitet og mulighed for selvforsørgelse, samt at udvikle medarbejderkvalifikationer vedrørende undervisning af traumatiserede gennem:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Individuelle læringsplaner (her kaldet undervisningsplaner). • En forbedret visitationsprocedure. • Fysiske rammer, der virker fremmende for undervisningen. • Forberedelse til udslusning. • Medarbejderudvikling.
Målgruppe	
Forventet	<p>Projektet har haft traumatiserede flygtninge og indvandrere som målgruppe. Målgruppen var bredt defineret inden projektstart, og det har derfor været uklart, hvad man kunne forvente sig af kommende kursister.</p>
Faktisk	<p>Ishøj Sprog- og Integrationscenter (ISI) har haft i alt 26 kursister i projektperioden. Kursisterne stammer hovedsageligt fra Irak, Pakistan og det tidligere Jugoslavien. Kun 2 kursister har ingen formel skolegang, 7 har 1-6 års skolegang, mens hele 10 har 7-9 års skolegang. 7 har uddannelse, der svarer til en erhvervsuddannelse eller mere.</p> <p>Kursisternes erhvervmæssige erfaring fra hjemlandet er spredt: 7 kursister har været i arbejde mere end 6 år, 11 har arbejdet i op til 6 år, mens 8 slet ingen erhvervs erfaring har med sig. I Danmark har kun 2 haft arbejde, og det i mindre end ét år. Resten har ingen erhvervs erfaring fra Danmark.</p> <p>Normalt er der 15-20 (af ISIs) kursister i undervisningsprojektet for traumatiserede flygtninge og indvandrere på ISI. Ca. 80 % af projektets kursister er diagnosticerede som traumatiserede, mens de øvrige har forskellige specialpædagogiske indlæringsvanskeligheder, som gør det vanskeligt for dem at opnå progression i den almindelige undervisning.</p> <p>3 kursister har været i projektet i mindre end ½ år, 5 ½-1 år, 2 1-1½ år, 5 1½-2 år og 7 har været i projektet i mere end 2½ år.</p>
Indhold og metode	<p>Projektet bestod af 5 primære indsatsområder beskrevet ovenfor. Der er generelt gennemført undervisning i små hold med udgangspunkt i den enkelte kursists forudsætninger, behov og ønsker.</p>
Baggrund for valg af metode og indhold	<p><i>Individuelle undervisningsplaner</i></p> <p>I erkendelse af, at det er vanskeligt for kursisterne selvstændigt at arbejde med fremtidsplaner, er de individuelle læringsplaner i dette projekt blevet erstattet af individuelle undervisningsplaner.</p> <p>Det er meningen, at planerne skal legitimere anderledes undervisnings- og progressionsforløb end dem, der stilles krav om i den normale undervisning.</p> <p>Samtidig skal der skabes grundlag for en undervisning, som opleves vedkommende og udbytterig for kursisterne og giver lærerne bedre</p>

	<p>redskaber til at tilrettelægge undervisningen.</p> <p><i>Forbedret visitationsprocedure</i> 3 forhold var centrale i ønsket om at forbedre visitationsproceduren i projektet:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Behovet for en anden form for information end den, der normalt blev opnået ved den almindelige visitation. • Behov for tilladelse til at udveksle information lærere, behandlere og sagsbehandlere imellem. • De traumatiserede kursisters situation, som kræver ekstra fokus på trygge rammer. <p><i>Fysiske rammer, der virker fremmende for undervisningen</i> Målet var at indrette det optimale læringsrum gennem fysiske rammer, der tilgodeser kursistgruppens særlige problemer, og som virker indbydende og tryghedsskabende.</p> <p><i>Forberedelse til udslusning</i> Det var ønsket at imødekomme traumatiseredes forskellige læringsmæssige, sproglige og sociale forudsætninger i arbejdet med deres udslusning fra projektet.</p> <p><i>Medarbejderudvikling</i> Endelig var hensigten at udvide medarbejdernes kendskab til de psykiske lidelser, der især knytter sig til de traumatiserede, samt give indsigt i de psykosociale følger, herunder følgerne for sprogtilegnelse og deltagelse i undervisningen i almindelighed.</p> <p>Herudover skulle kompetencer i forbindelse med visitationer styrkes, og det undervisningsfaglige niveau skulle højnes gennem faglig og praktisk erfaringsudveksling.</p>
<p>Beskrivelse af indhold</p>	<p>Flere af de 5 udviklingspunkter var tænkt som samarbejdsområder for Sprogcenteret og CEPAR. CEPAR gik konkurs under projektet, og det lykkedes ikke Sprogcenteret at erstatte den tabte kompetence fuldt ud.</p> <p><i>Individuelle undervisningsplaner</i> Undervisningsplanerne udarbejdes med mere intensiv støtte fra læreren, end læringsplanerne i den ordinære danskundervisning for udlændinge. Hver kursist opstiller, med lærerens hjælp, en plan for opfyldelse af ønsker og mål i danskundervisningen.</p> <p><i>Forbedret visitationsprocedure</i> Se pkt. 'Visitation' nedenfor.</p> <p><i>Fysiske rammer, der virker fremmende for undervisningen</i> Siden delprojektets start, har der været eksperimenteret med udnyttelsen af de hidtidige lokaler. Lokalerne har visse muligheder, da to af dem hænger sammen og har mobile skillevægge. Således er det muligt at skabe rum, hvor kursister kan arbejde i ro, mens andre taler sammen.</p> <p>Delprojektets fysiske rammer er imidlertid under forandring, idet undervisningen i februar 2005 flyttede til andre og større lokaler på sprogcentret. Flytningen blev gennemført for at give mere plads og større mulighed for kontakt med sprogcentrets øvrige kursister, samt for at styrke de eksisterende fleksible faciliteter.</p>

	<p>For projektet i Ishøj har det været vigtigt, at man ikke klientgør kursisterne. Det er forsøgt at skabe et så almindeligt miljø som muligt, bl.a. ved at lade undervisningen foregå der, hvor også den almindelige undervisning foregår, og ved at lade undervisningen foregå i forholdsvis almindelige omgivelser.</p> <p><i>Forberedelse til udslusning</i> Som led i at forberede kursister på udslusning, tales der allerede under visitationen om fremtiden. Der spørges ikke altid til fremtidsplaner, men det gøres klart, at en del af det at deltage består i at fokusere på, hvad man skal, når man er færdig i projektet.</p> <p>Det er et fremtidigt mål for centret at kunne tilbyde en helhedsløsning, hvor praktikformidler, socialrådgiver, vejleder og lærere, som alle er ansat på sprogcentret, i samarbejde vil kunne udarbejde udslusningsplaner for de relevante kursister. Konkret er der udarbejdet en beskrivelse af udslusningsmulighederne for traumatiserede kursister på ISI med dette udgangspunkt.</p> <p><i>Medarbejderudvikling</i> De ønskede aktiviteter i forbindelse med kompetenceudviklingen er ikke alle gennemført. Sprogcenteret har dog deltaget i de netværksmøder, der er blevet arrangeret med de andre deltagende sprogcentre i projektet. Yderligere forhold vedrørende dette punkt berøres nedenfor.</p>
Organisering og styring	
Organisatorisk forankring	Projektet er gennemført på ISI.
Organisering	<p>Der har været et team på 3 lærere og én vejleder tilknyttet projektet hele forløbet igennem. Det var meningen, at lærergruppen skulle mødes fast 2 x 2 timer om ugen. I løbet af projektperioden er det dog blevet justeret til en enkelt gang ugentligt, da lærerne også p.g.a. undervisning på andre områder skal samarbejde med andre lærere på ISI.</p> <p>Det er lærerne, der forestår den daglige undervisning af de traumatiserede kursister. Én har undervisning af traumatiserede kursister på fuld tid, mens 2 samtidig har undervisning af 'almindelige' sprogcenterkursister. Lærerne er kontaktpersoner for de enkelte kursister også i forhold til kommunernes sagsbehandlere og står, ud over undervisning, for skemalægning en gang halvårligt.</p> <p>Den tilknyttede vejleder varetager visitationen og underviser kun i begrænset omfang. Projektleder har deltaget i den organisatoriske og den økonomiske del af projektet, ikke i den daglige undervisning. Han har således deltaget i arbejdet med målfastsættelse og har varetaget kontakten med UC2, samt det ledelsesmæssige samarbejde med SVIKA.</p>
Visitation	<p>Visitationen foretages af den vejleder, der er tilknyttet projektet. Hvor visitationen til den ordinære undervisning har til formål at afdække kursistens dansksproglige niveau og erhvervserfaringer, er det denne visitations formål at afdække kursistens:</p> <ul style="list-style-type: none"> • almentilstand (fysisk/psykisk helbred)

	<ul style="list-style-type: none"> • evt. medicinforbrug, som påvirker indlæringen • evt. søvnproblemer, eller andre forhold som kan påvirke indlæringen • sociale netværk • ønsker og særlige behov i forbindelse med undervisningen. <p>Der lægges vægt på at finde ud af, hvad man kan forvente af kursisten. Samtidig gøres det klart for kursisten, hvad tilbuddet indeholder, og kursisten anmodes om at give samtykke til, at der kan udveksles oplysninger med sagsbehandler og behandler.</p> <p>Der spørges ikke altid til fremtidsplaner, men det bliver nævnt, at man vil tale om fremtiden, mens de er i tilbuddet, herunder at der vil blive talt om, hvad de skal, når de er færdige i projektet. Dette gøres for at holde fokus på, at undervisningen er fremadrettet mod udslusning. Der foretages kun en mundtlig og skriftlig test, hvis det er nødvendigt – og i så fald i mindre målestok end normalt.</p> <p>Almentilstanden og det dansksproglige niveau har begge betydning for kursistens placering i undervisningen. Derfor er visitationen et vitalt redskab i den samlede planlægning.</p> <p>Visitationen foregår altid med tolk for at undgå usikkerhed om vejleders spørgsmål.</p>
<p>Undervisning</p>	<p>Både før og under projektperioden har sprogcentret tilbudt kursisterne et antal individuelt tilpassede lektioner afstemt deres behov og muligheder. Kursisterne undervises i gennemsnit på hold af 4, fortrinsvis opdelt efter deres dansksproglige niveau. Der lægges dog også vægt på kemien i gruppen, samtidig med at det tilstræbes, at kursisterne pædagogisk kan nås med ens midler. Der kan derfor forekomme variationer i det dansksproglige niveau på samme hold.</p> <p>Undervisningen tager udgangspunkt i den enkelte kursist, og indlæringsmetoderne tilpasses derfor kursisternes styrker og svagheder i højere grad, end man gør i den almindelige undervisning. Der tages udgangspunkt i den enkeltes indlæringsmuligheder, og krav om at kursisterne både læser, skriver og taler, kan i højere grad fraviges her, end det er muligt i den normale undervisning.</p> <p>Undervisningen tilrettelægges i mindre forløb, og lærerne tilpasser altid undervisningen efter de fremmødte kursisters behov. Det kommer til udtryk ved, at kursisterne fx alle har forskellige grundbøger, da de udvikler sig i forskellige tempi. Et forhold, der kan gøre det svært at tilrettelægge fælles temaer i undervisningen.</p> <p>Det er en erfaring i projektet, at traumatiserede kursister ikke har det samme overskud til at skulle arbejde i grupper, som 'almindelige' kursister. Undervisningen/læringen foregår således primært fra lærer til kursist og kun sjældent i grupper.</p> <p>Herudover er det projektets vurdering, at kursisterne ikke må presses for hårdt. De skal præsenteres for ting, som de kan kapere, og må ikke få for store udfordringer. I så fald risikerer man tilbageskridt i forhold til en ellers positiv udvikling.</p> <p>Brug af gentagelser i undervisningen pointeres som vigtigt. Det skyldes</p>

	bl.a. de hukommelsesproblemer traumatiserede ofte rammes af.
Kompetenceudvikling	Lærergruppen har deltaget i de netværkskurser, der har været arrangeret i forbindelse med projektet. Hver 6. uge afholdes supervision i samarbejde med behandlingscenteret Oasis. Der er ligeledes arrangeret fremtidige kursusdage med undervisere fra UC2.
Tværfagligt samarbejde	
<i>Samarbejde med sagsbehandlere</i>	Det tilstræbes at afholde trepartssamtaler med sagsbehandler, kursist og lærer mindst hver 6. måned. I de tilfælde hvor det er nødvendigt kontaktes sagsbehandlere i den mellemliggende periode per mail eller telefonisk.
<i>Samarbejde med behandlere</i>	Samarbejdet med CEPAR omfattede i det første år af projektet forskellige mødeaktiviteter samt kursusvirksomhed, men da Cepar gik konkurs under projektet, blev kurset om psykoedukation, visitation og de fysiske rammer mv. ikke gennemført. Der er til gengæld i mindre udstrækning etableret et samarbejde med behandlingscenteret Oasis om supervision og danskundervisning. Der arbejdes på at udvikle et tilbud om behandling og undervisning i kombination, og i den forbindelse er der planlagt udvekslinger og treparts-samtaler mellem sprogcenteret og Oasis.
<i>Andet tværfagligt samarbejde</i>	ISI har forsøgt at etablere et samarbejde med specialundervisningsinstitutionen SVIKA. I projektperiodens start blev der afprøvet undervisningsformer, hvor en lærer fra begge steder var tilstede i undervisningen. Dette gik man dog væk fra af grunde beskrevet nedenfor.
Sammenhæng mellem undervisning og behandling	Grundet CEPARs konkurs har der ikke været gennemført de psykoedukative forløb, som eller var ment som et forsøg på at bygge bro mellem undervisning og behandling.
Udslusning	Projektets arbejde med udslusning har konkret resulteret i udarbejdelsen af retningslinier for udslusning. Under projektforløbet er Sprogcenteret også blevet integrationscenter, og i den forbindelse har centeret fået tilknyttet en jobformidler, en socialrådgiver og en vejleder, der kan bistå med udslusningen. Centeret vil derfor i fremtiden udbyde et samlet forløb omkring udslusningen baseret på interne ressourcer. Udslusningen skal tage udgangspunkt i den enkelte. Det er først og fremmest vejleder, der har overblikket over mulighederne for dette. Udslusning planlægges individuelt og kan bl.a. være praktik i en afgrænset periode, hvorefter man vender tilbage til sprogcentret, eller måske 3 dages praktik og 2 dages skolegang om ugen.
Vurdering af resultater og effekter	
Målgruppens udbytte	

<p>Kvantitativ progression i projektperioden</p>	<p>Dansksproglig progression</p> <p>Ingen fremgang på moduler 12kursister Fremgang på 1 modul 12 kursister Fremgang på 2 moduler eller mere 2 kursister</p> <p>Sociale kompetencer</p> <p>Ingen fremgang 18 kursister Fremgang på 1 niveau 7 kursister Fremgang på 2 niveauer eller mere 1 kursister</p> <p>Interkulturelle kompetencer</p> <p>Ingen fremgang 23 kursister Fremgang på 1 niveau 3 kursister Fremgang på 2 niveauer eller mere 0 kursister</p>
<p>Udslusning</p>	<p>I alt er 1 kursist udsluset til almindeligt job, 1 til almindelig sprogcenterundervisning, 1 er ophørt pga. disciplinære forhold, 1 som følge af sygdom, 1 lå udenfor målgruppen, 2 er begyndt i et andet uddannelsesforløb, og 2 er flyttet til et andet sprogcenter. De resterende er stadig indskrevet på ISI. 2 kursister er i delvis praktik. Det vil sige, at deres uge er delt mellem undervisning og praktik.</p> <p>Der er således opnået begrænsede udslusningseffekter af projektet. Ifølge ISI skyldes dette, at målgruppen har været svag, og det derfor kræver en lang proces at skabe resultater.</p>
<p>Kvalitativ vurdering af projektets effekt for målgruppen</p>	<p>Uanset at der således ikke er tydelige målbare tegn på effekter på målgruppen af projektet, finder man på ISI, at de har erfaret, at traumatiserede kursister kan drage fordel af at indgå i denne type projekt, der tager højde for deres specielle situation. Blot vil der være tale om et meget langsigtet arbejde med den enkelte kursist.</p>
<p>Læring</p>	
<p>Organisering og styring</p>	<p>Der har i projektet været arbejdet med forskellige organiseringsformer. Først blev der dannet et lærerteam omkring undervisningen af de traumatiserede kursister, som kun havde timer i dette projekt. Lærerne kunne dog ikke få dækket deres arbejdsnorm og teamet blev samtidigt meget lille (2 lærere), hvilket gjorde det svært at bevare fremdriften i projektet. Herudover var det belastende for lærerteamet alene at have undervisning af traumatiserede.</p> <p>Det har på forsøgsbasis været lærerne, der stod for visitationen, men da tiden, hvor de kunne stå til rådighed for denne aktivitet var begrænset pga. undervisning, var det ikke muligt at opretholde denne struktur. Den store kvalitetsmæssige forskel i visitationen viste sig heller ikke. Denne visitationsform blev afprøvet med udgangspunkt i en tanke om, at det ville være en fordel, når det var den samme lærer, der både underviste og visiterede den samme kursist samt havde kontakt til sagsbehandlere. Da man samtidig erfarede, at der var en stor udskiftning blandt sagsbehandlere, og at de ikke havde tid til et tættere samarbejde, har man valgt at have en vejleder som den gennemgående visitorator.</p> <p>Omkring styringen af projektet skal det tilføjes, at der ligeledes har været stor udskiftning i lærergruppen. Det har betydet en ringe kontinuitet</p>

	<p>i gennemførelsen af projektet og har begrænset erfaringsopsamlingen.</p> <p>Alligevel er det samlede set evaluators vurdering, at projektet har skabt en vis læring på et organisatorisk niveau. Det systematiske projektarbejde har skærpet bevidstheden om mål og bidraget til en fælles forståelse af projektets indhold. Den løbende selvevaluering har bidraget til en højere grad af kontinuitet i projektet, end man ellers kunne have forventet, med de udskiftninger af centrale lærerkræfter projektet har været underlagt.</p>
Visitation	<p>Projektet har ført til udviklingen af en visitationsprocedure specielt udviklet til traumatiserede flygtninge. Det har skabt et kontinuerligt fokus på behovet for en dynamisk visitationsprocedure og har bidraget til en formalisering af proceduren. Læringen er opsamlet i den ovenfor beskrevne visitationsprocedure.</p>
Undervisning	<p>I forhold til undervisningen er læringen omkring denne løbende blevet indarbejdet i den daglige undervisningsform. Se beskrivelsen af undervisningen ovenfor.</p> <p>For at lette det løbende indtag og tilrettelæggelsen for den enkelte kursist, planlægges det på ISI at tilbyde undervisning fra kl. 9-12 alle ugens 5 dage. Det vil kræve en højere grad af samarbejde mellem lærerne om undervisningen, men vil samtidig øge muligheden for en tilpasning af timetallet til den enkelte kursists behov. Samtidig tilrettelægges undervisningen for de kursister, der går i behandling tidsmæssigt således, at samspillet mellem undervisning og behandling optimeres.</p> <p>Kursisterne påpeger problemer i forhold til den nuværende opdeling af hold. Opdelingen finder sted efter flere kriterier end de dansksproglige, og det giver i visse tilfælde en stor niveauforskel på holdene. Det betyder, at enkelte kursister ikke føler, at de får den opmærksomhed, og dermed det udbytte af undervisningen, de har krav på.</p> <p>Enkelte efterspørger flere tests, så de kan se deres standpunkt og fremskridt.</p>
Kompetenceudvikling	<p>Pga. af den store udskiftning i lærerstaben og CEPARs konkurs under forløbet, synes store dele af den ønskede kompetenceudvikling ikke at have fundet sted.</p> <p>Erfaringsopsamlingen omkring dette punkt er derfor begrænset.</p>
Tværfagligt samarbejde	<p>Samarbejdet med specialundervisningsinstitutionen SVIKA er ikke lykkedes. Vurderingen fra både ISI og SVIKA er, at det ville have krævet mere arbejde med at skabe forståelse imellem de 2 lærergrupper.</p>
Sammenhæng mellem undervisning og behandling	<p>Selvom ISIs erfaringer med samarbejde med behandlingsinstitutioner er små, er det lærergruppens overbevisning at:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Det er nødvendigt at skelne mellem undervisning og behandling. Behandling og undervisning kan udmærket foregå sideløbende, men det er ISIs vurdering, at det er vigtigt at skabe et tilbud, hvor kursisterne indgår i en normal hverdag. • Det kan ændre den enkeltes selvopfattelse fra passiv til aktiv, hvis det understreges, at den enkelte kursist er netop 'kursist' og ikke 'klient'. • Det undervisningsmæssige fokus bør derfor fastholdes og tydeliggøres.

	<p>res i lærernes samvær med kursisterne.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Undervisning og behandling kan gensidigt understøtte hinanden, idet behandlingen kan forbedre indlæringen, og deltagelse i undervisning kan give et øget selvværd og flytte fokus fra sygdom og således virke positivt tilbage på behandlingen. <p>Det var tanken i projektet, at opbygge en struktur således, at der var en gruppe omkring hver kursist med lærere, sagsbehandlere og behandlere. De har haft svært ved at afse kræfter til dette hos alle parter, hvorfor det ikke er sket. ISI er dog ikke i tvivl om, at det er nødvendigt med denne sammenhæng, specielt hvis man vil have sigte på udslusning.</p>
Barrierer	
<i>Ift projektets gennemførelse</i>	<p>Den store udskiftning i lærergruppen på projektet har stået i vejen for en dybdegående erfaringsopsamling og forankring i form af kompetenceudvikling hos de enkelte lærere. Herudover har CEPARs konkurs betydet, at flere af de planlagte tiltag ikke er gennemført.</p> <p>Det er evaluators vurdering, at samarbejdet med specialundervisningsinstitutionen SVIKA i høj grad er blevet bremset af forskellige faglige opfattelser blandt medarbejdere på de to institutioner.</p>
<i>Ift opnåelse af resultater og effekter</i>	<p>Fleere forhold kan have haft betydning for den manglende opnåelse af resultater og effekter:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Den forholdsvis store afstand for nogle kursister fra deres bopæl til sprogcenteret, har haft betydning for deres fravær. • Kommunerne har taget kursister ud af projektet, uden at de var 'færdige' til udslusning. • Mht. til de kvantitative målinger, så er udfyldelsen sket af flere forskellige lærere, hvilket kan have påvirket resultatet. • Samtidig vurderes kursisternes dansksproglige udvikling efter laveste fællesnævner. Det kan give indtryk af, at de ikke har udviklet sig, hvis fx deres skriftlige evner har stået stille, mens deres mundtlige niveau er forbedret.
Forankring	<p>ISI vil fortsætte arbejdet med undervisningsplaner, visitation, det fysiske miljø, udslningsforberedelse (herunder modultests, forberedelse hertil og praktik), og der er ligeledes påtænkt fremtidig kompetenceudvikling af underviserne for denne gruppe kursister.</p> <p>Der er planer om et udvidet samarbejde med Oasis, ligesom man regner med at kunne tilbyde en samlet udslusning ved at have jobformidler, socialrådgiver og vejleder placeret sammen på centeret. Projektet forventes således forankret i et fremtidigt fast tilbud for traumatiserede flygtninge og indvandrere på ISI.</p>

11.3 Herning - SYNerGAIA

Beskrivelse af projektet	
Formål	<p>Projektet har haft til formål at styrke kursisternes indlæring og dansk-sproglige kompetencer gennem tre udviklingsområder, som i løbet af projektperioden indarbejdes i den pædagogiske praksis på SYNerGAIA. Udviklingsområderne er:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kvalitetsløft af kursisternes videnskæssige og sproglige kompetencer. • Afprøvning af musikterapeutiske redskaber til at fremme de pædagogiske processer i undervisningen. • Familien til den traumatiserede.
Målgruppe	
Forventet	<p>Som udgangspunkt er SYNerGAIA's (og projektets) målgruppe de midlsvært traumatiserede. Om en person er egnet til SYNerGAIA eller ej afhænger dog af en konkret vurdering fra gang til gang, hvor blandt andet personens mestringssevner i hverdagen indgår. Man arbejder ikke med en "facitliste" – fx en PTSD-diagnose – til at afgøre hvem der vil profitere af SYNerGAIA's tilbud. Det betyder, at SYNerGAIA's kursister også omfatter personer, der er sekundært traumatiseret (f.eks. hustru til traumatiseret mand) og personer der er i mere eksistentielle kriser, som gør det vanskeligt at passe ind på et ordinært sprogcenter.</p>
Faktisk	<p>Som ovenfor.</p> <p>Det kvantitative oplysningsskema viser, at SYNerGAIA har haft i alt 57 kursister i projektperioden.</p> <p>Kursisterne stammer hovedsageligt fra Afghanistan, Irak og det tidligere Jugoslavien og fordeler på 30 mænd og 27 kvinder. Knap halvdelen (i alt 26) har været tilknyttet SYNerGAIA i mindre end et år. Deres uddannelsesmæssige baggrund fra hjemlandet spænder fra ingen formel uddannelse (7 kursister) til korte videregående uddannelser (11 kursister), og kursisternes erhvervs erfaring fra hjemlandet er tilsvarende varierende: 18 har slet ingen erhvervs erfaring, mens andre 18 kursister har haft arbejde i hjemlandet i mere end 6 år.</p> <p>Til gengæld tegner der sig et tydeligere billede af kursisternes deltagelse på det danske arbejdsmarked: 49 af de 57 kursister har ingen erhvervs erfaring i Danmark.</p>
Indhold og metode	<p>SYNerGAIA har gennemført særlige undervisningstilbud til traumatiserede kursister siden 1999, og havde derfor allerede ved projektets start en betydelig erfaringsbase med undervisning af traumatiserede kursister. Projektet har derfor haft karakter af <i>videreudvikling</i> af metoder og tilgange.</p> <p>Projektet har bestået af tre indsatsområder:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kvalitetsløft af kursisternes videnskæssige og sproglige kompetencer. Især at afprøve og udvikle på følgende områder – Indføre dag-/logbøger for såvel lærere som kursister, videointerview, PAS-test. • Afprøvning af musikterapeutiske redskaber til at fremme de

	<ul style="list-style-type: none"> • pædagogiske processer i undervisningen. • Familien til de traumatiserede. <p>Hvert af disse indsatsområder beskrives nærmere i det følgende.</p>
<p>Baggrund for valg af metode og indhold</p>	<p>Kvalitetsløft af kursisternes sproglige og videnskabelige kompetencer</p> <p>Baggrunden for dette indsatsområde tager udgangspunkt i tre forhold: <i>For det første</i> et behov for at dokumentere og synliggøre den dansksproglige progression <u>overfor kursisterne selv</u>. Erfaringerne viste, at kun en mindre gruppe kursister gik til de daværende danskprøver. For hovedparten af kursisterne var deres progression derfor skjult, og fra SYNERGAIA's side oplevede man, at den skjulte progression for mange kursister gav sig udslag i en opfattelse af manglende progression. Man ønskede derfor at kunne dokumentere og synliggøre en udvikling overfor kursisterne selv. <i>For det andet</i> så man et behov for at styrke arbejdet med de hukommelsesvanskeligheder, som mange traumatiserede kursister oplever. Man ønskede derfor at øge dokumentation af undervisningen for derigennem at støtte hukommelsesprocessen generelt og indlæring. Og <i>for det tredje</i> var der også fra lærersiden et behov for at opnå viden om de individuelle kursisters læringsmønstre og progression.</p> <p>Afprøvning af musikterapeutiske redskaber til at fremme de pædagogiske processer i undervisningen</p> <p>Ny forskning og undersøgelser har vist, at musikterapi har en gavnlig virkning på humør, koncentrationsevne og indlæring for en række særlige målgrupper – fx sindslidende, autister, m.m. På denne baggrund ønskede SYNERGAIA at afprøve, hvordan musikken kan dels indgå som støtte til læringsprocesser og dels bruges til at skabe ro, samklang og opmærksomhed hos kursisterne. I forberedelserne til pædagogisk brug af musikterapeutiske principper arbejdede man sammen med en musikterapeut for at løfte medarbejdernes viden om dette.</p> <p>Familien til den traumatiserede</p> <p>SYNERGAIA havde gennem sit flerårige virke erfaret, at de traumatiserede kursister ofte havde vanskeligt ved at håndtere almindelige familiemæssige situationer – såvel de dagligdags og praktiske omkring børnenes skolegang som de mere sociale omkring roller og status i familien. Samtidig viser forskning, at familiemedlemmer til traumatiserede har øget risiko for at opleve sekundær traumatisering. SYNERGAIA så derfor et behov for at udbygge det helhedsorienterede arbejde med at inddrage familien til de traumatiserede.</p>
<p>Beskrivelse af indhold</p>	<p>Kvalitetsløft af kursisternes sproglige og videnskabelige kompetencer Indsatsområdet havde følgende indhold:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dag/logbøger for lærere og kursister. Denne aktivitet blev i løbet af projektperioden udbygget til et mere omfattende evalueringskoncept, som omfatter: <ul style="list-style-type: none"> ○ Daglig evaluering. Ved dagens afslutning opsummerer kursisterne både mundtligt (i fællesskab) og skriftligt (individuelt) dagens indhold/undervisningen. Den daglige evaluering virker samtidig som et afsluttende ritual på dagen. ○ Ugentlig opsamling/evaluering. Den ugentlige evaluering

er i lighed med den daglige evaluering en bagudskuende opsummering over ugens forløb. Desuden indeholder den ugentlige evaluering en refleksion over kursisternes fysiske, psykisk og sociale situation i løbet af ugen.

- Sproglig modulevaluering (skriftlig). Evalueringen tager udgangspunkt i de modulevalueringer, som foregår i ordinær sprogundervisning, men er *ikke* svarende til en modultest.
- Halvårlig evaluering (mundtlig og skriftlig, inkl. videointerview).

Evalueringkonceptet er med SYNERGAIA's ord "et værktøj til kursisten selv, hvor nøgleordene er refleksion, tidsplacere, værdifastsætte og sprogligt at udtrykke holdninger, medinddragelse, styrke hukommelse og synliggøre progression".

På et mere overordnet niveau er evalueringkonceptet fagligt begrundet i neurobiologisk forskning. Traumer og PTSD giver sig udslag i ubalancer i hjernen, som gør, at personer har vanskeligt ved at placere begivenheder i tid, rum og sted. Rutinerne i den systematiske evalueringkultur hos SYNERGAIA med tilbagevendende daglige, ugentlige, månedlige og halvårslige evalueringer sigter på at skabe sammenhæng mellem tid og rum, og på denne måde at genopbygge den neurobiologiske ubalance.

Evalueringerne benyttes i de trepartssamtaler mellem kursist, sagsbehandler og SYNERGAIA-medarbejder, som gennemføres cirka en gang i kvartalet.

- **Halvårlige videointerview.** Formålet er at synliggøre kursisternes sproglige og personlige progression i et tilbageblik, når kursist og underviser sammen ser tilbage på gamle videointerview. Desuden er videointerviewet en test-lignende situation i et trygt miljø.
- **PAS-test.** PAS-testen afdækker en kursists potentialer og forudsætninger for indlæring. På denne baggrund identificeres kursistens "indlæringskanaler", som underviserne efterfølgende kan anvende til at tilpasse og målrette undervisningsforløb for traumatiserede kursister.

I løbet af projektperioden er i alt 6 kursister blevet PAS-testet. De første tre PAS-testninger, der blev gennemført i projektperioden, blev foretaget af en ekstern PAS-konsulent, mens de tre seneste tests er gennemført af en underviser, der er fast tilknyttet SYNERGAIA, og som er uddannet PAS-konsulent i løbet af projektperioden.

Afprøvning af musikterapeutiske redskaber til at fremme de pædagogiske processer i undervisningen

I projektet har man afprøvet i alt fire konkrete forhold:

- Systematisk brug af musik til at skabe et roligt lyd miljø. Hensigten er at skabe et rum af ro, afspændthed og tryghed.

	<p>des at kursisterne er parate til at begynde undervisningen, spilles der rolig musik hver morgen og i pauser.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Systematisk brug af musik som forberedelse til danskundervisningen (Gearskifte). For at hjælpe kursisterne til at komme mentalt til stede i klassen i starten af dagen, afspilles et stykke musik mens kursisterne sidder og lytter. • Kursistens egen musik til samtaletræning i undervisningen. Kursisterne præsenterer deres individuelt medbragte musik, alle lytter til musikken, og bagefter er der samtale om hvad musikstykket betyder for kursisterne. I løbet af projektperioden er samtaletræningen med udgangspunkt i selvvalgt musik blevet skemalagt. • Individuel brug af musik ved opgaveløsning. Ved individuel opgaveløsning kan kursisterne lytte til selvvalgt musik. Denne aktivitet har vist sig ikke at have det forventede udbytte. Kursisterne har kun i meget begrænset omfang benyttet individuel brug af musik. <p>Familien til den traumatiserede Dette indsatsområde havde to fokuspunkter ved projektstart:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Familien ind i undervisningen. Udover de familie-temaer, som allerede var indarbejdet i undervisningen (fx familiestruktur, kvinders rolle i familien i Danmark, børneopdragelse, brug af institutioner og sundhedssystemet, o.lign), har SYNerGAIA lavet forskellige temadage, udstillinger, ekskursioner m.m., som familien kan deltage i. På baggrund af besøgstillene til ekskursioner og familiedagene samt kursisternes tilbagemeldinger, vurderer SYNerGAIA, at disse tilbud har været succesfulde. • Samarbejde med institutioner og folkeskoler. Samarbejde med skoler og institutioner, som har børn af traumatiserede kursister. Samarbejdet med skoler og institutioner er dog ikke blevet realiseret. I stedet har man efter behov etableret særlige støtteforløb i og omkring familien for enkelte kursister og påbegyndt etablering af pårørendegrupper. <p>Derudover har SYNerGAIA i løbet af projektperioden etableret et netværk af frivillige med støtte fra Dansk Flygtningehjælp. Etableringen af frivillige-ordningen ligger dog udenfor projektet.</p> <p>Det er SYNerGAIAs egen vurdering, at der er i praksis i projektets gennemførelse er blevet arbejdet mindre med familien som indsatsområde i forhold til de to øvrige indsatsområder (evalueringer og pædagogisk brug af musik), og resultatmæssigt anser SYNerGAIA indsatsområdet kun for "delvist lykkes". Årsagerne til den kun delvise målopfyldelse tilskrives blandt andet, at indsatsområdet hverken har været lige så godt forberedt forud for projektstart eller har indeholdt samme faglige løft og opmærksomhed som de to øvrige indsatsområder.</p>
<p>Organisering og styring</p>	<p style="text-align: right;">83</p>

Organisatorisk forankring	Projektet er gennemført hos SYNERGAIA Herning og Holstebro, men er formelt set forankret hos Sprogcenter Herning.
Organisering	<p>Samtlige medarbejdere på SYNERGAIA har deltaget i projektet. Den daglige projektledelse forestås af SYNERGAIAs daglige leder, mens forstanderen for Sprogcenter Herning er projektansvarlig.</p> <p>En intern evaluator har været tilknyttet under hele projektforsløbet. Formålet har været at sikre dels en løbende opfølgning og udvikling i løbet af projektperioden og dels en afsluttende erfaringsopsamling og slutevaluering. Desuden har den interne evaluator haft til opgave at være tovholder på de beslutninger, som træffes i personalegruppen omkring projektet.</p> <p>Den løbende udvikling af projektet er sket med udgangspunkt i processen Observation – Beskrivelse – Supervision – Evaluering. Desuden har medarbejderne modtaget supervision direkte i relation til pædagogisk brug af musik, og der er gennemført statusmøder for personalegruppen om projektet hver anden måned.</p>
Visitation	<p>Projektet har ikke omhandlet visitation.</p> <p>Imidlertid er visitation en naturlig del af SYNERGAIAs almindelige (ikke-projektrelaterede) virke. I det følgende beskrives SYNERGAIAs praksis og erfaringer om visitation af traumatiserede kursister fra SYNERGAIAs almindelige virke.</p> <p>Det primære formål ved visitationssamtalen er at informere kursisten og sagsbehandler om SYNERGAIA´s undervisningskoncept og efterfølgende i en dialog, at få afklaret om kursisten er motiveret for at indgå i denne form for undervisning. Derfor prioriterer SYNERGAIA at:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kursistens sagsbehandler deltager i visitationssamtalen. Sagsbehandleren er en "kendt person" for kursisten, og hans/hendes tilstedeværelse ved samtalen er derfor med til at gøre situationen mere tryk for kursisten. • Samtale om de ting, som kursisten har lyst til eller behov for. Hensigten er, at kursisten skal føle sig accepteret, og det er derfor visitators opgave at afkode kursistens behov. Indhentning af de nødvendige oplysninger om kursisten er kun sekundært i forhold til at skabe den personlige kontakt.
Undervisning	<p>Projektet har – som ovenfor beskrevet – afprøvet specifikke metoder, som forbedrer hukommelse og koncentration for indlæring af sprog.</p> <p>I dette afsnit beskriver vi – kortfattet – de væsentligste principper i SYNERGAIAs strukturering og tilrettelæggelse af undervisningen.</p> <p>Pædagogikken tager udgangspunkt i traumatiserede kursisters særlige behov:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Behov for tryghed og forudsigelighed. • Behov for accept og tillid. • Behov for at blive parate til at lære.

	<p>I den konkrete undervisning omsættes disse behov til:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mindre hold end almindelige sprogcentre. • Undervisningen varetages af en fast, mindre lærerstab, og undervisningen foregår i trygge omgivelser. • Forudsigelig struktur på dage og uger samt brug af ritualer – fx starter dagen altid med fælles morgensamling, og fredag altid er evalueringsdag. • Flexibilitet i undervisningen – underviserens forberedte program for dagen kan altid afviges i det omfang klassen trænger til at tale om andre emner. • Rummelighed i undervisningsmiljøet – accept af at kursister, der har det dårligt, ikke deltager i undervisningen men blot er tilstede. • Undervisningen indeholder mange gentagelser, og træner hukommelse og koncentration. <p>Man lægger vægt på, at SYNerGAIAs koncept er et helhedsorienteret koncept (de mange intelligensers pædagogik sammenkædet med traumatologi og neurovidenskab m.v.) , hvor man ikke kan udtage enkelte aktiviteter eller metoder og pege på deres værdi.</p> <p>Undervisningens indhold er struktureret efter en 9 måneders cyklus, hvor der undervises i hverdagsliv i 3 måneder (nutid), følelsessprog, reminiscens, psykoedukation (fortid), arbejdsliv – ressourceprofil (fremtid) i 3 måneder.</p>
<p>Kompetenceudvikling</p>	<p>Der er i projektet gennemført to seminarer á 5 dages varighed for hele personalegruppen, hvor emnerne har været teori og praksis omkring de tre indsatsområder. Medarbejderne har løbende deltaget i intern vidensdeling i form af arbejdsgrupper og oplæg om de indhøstede erfaringer, og man har også fået løbende sparring fra en ekstern ekspert (musikterapeut). Desuden har medarbejderne løbende modtaget supervision.</p> <p>En sproglærer, der er tilknyttet SYNerGAIA, er uddannet PAS-konsulent.</p>
<p>Tværfagligt samarbejde</p>	<p>Indsatsområdet Familien til den traumatiserede har indenfor et begrænset felt omhandlet samarbejde på tværs af sektorer.</p> <p>Derudover er samarbejde på tværs af sektorer en naturlig del af SYNerGAIAs almindelige (ikke-projektrelaterede) virke. I det følgende beskrives SYNerGAIAs praksis og erfaringer om samarbejde på tværs af sektorer af traumatiserede kursister fra SYNerGAIAs almindelige virke.</p>
<p>Samarbejde med sagsbehandlere</p>	<p>SYNerGAIA har egne socialrådgivere, og det er disse socialrådgivere – og ikke sproglærerne - der forestår kontakten til kursisternes sagsbehandlere. Hver tredje måned afholder man et statusmøde mellem kursist, sagsbehandler og SYNerGAIA-medarbejder, hvor formålet er at holde status over kursistens sproglige progression og kursistens sociale, fysiske og psykiske situation samt at drøfte den fremadrettede handleplan. Sagsbehandleren modtager en skriftlig opfølgning på mødet. Derudover kan der være individuelle aftaler om yderligere opfølgning for enkelte kursister eller SYNerGAIAs socialrådgiver kan tage kontakt til kursistens sagsbehandler om konkrete problemer i dagligdagen – fx problemer med børnene, dårligt fremmøde eller lign. Brugen af SYNerGAIAs socialrådgivere afspejler også, at det er SYNerGAIA, der har den</p>

	<p>daglige kontakt til kursisterne og derfor har bedre mulighed for at lægge mærke til ændringer i kursisternes personlige situation.</p> <p>Fra SYNerGAIAs side lægger man vægt på at have en god og jævnlig kontakt med sagsbehandlere, og man informerer både om generelle forhold på SYNerGAIA og specifikke forhold omkring de enkelte kursister.</p> <p>I forbindelse med etablering af pårørendegrupper har der været etableret et informationsmøde for kursisternes sagsbehandlere.</p>
Samarbejde med behandlere	<p>Samarbejde med behandlingstilbud foregår primært i forhold til den enkelte kursist og udelukkende i det omfang kursisten har givet sin tilladelse. Såvel behandlere (læger, psykiatere, psykologer, fysioterapeuter) som behovet for hjælp til at skabe sammenhæng mellem undervisning og behandling varierer kraftigt fra kursist til kursist.</p> <p>I et bredere perspektiv, har SYNerGAIA gennemført et informationsmøde med socialpsykiatrien, for at øge sundhedssystemets kendskab til SYNerGAIA og kombinationen af behandling og struktureret dagtilbud.</p>
Andet tværfagligt samarbejde	<p>Der er indgået en samarbejdsaftale med Dansk Flygtningehjælp omkring etablering af frivilliggruppe for SYNerGAIA. DFH forestår rekrutteringen af de frivillige.</p> <p>Desuden har SYNerGAIA et samarbejde med kriminalforsorgen om enkelte kursister.</p>
Sammenhæng mellem undervisning og behandling	<p>Sammenhæng mellem undervisning og behandling har ikke været et fokuspunkt for projektet, men ligger som en grundlæggende præmis for SYNerGAIAs undervisningstilbud. <i>På det praktiske niveau</i> handler det om, at flere af SYNerGAIAs kursister modtager behandling, og at undervisningen derfor skal kunne rumme, at kursisterne har en del fravær på grund af behandling. <i>På det mere substantielle niveau</i> er det SYNerGAIAs formål at støtte de middelsvært traumatiserede kursister til at opnå en normaliseret hverdag og lære at mestre hverdagen. Det er SYNerGAIAs vurdering, at undervisningstilbuddet bidrager til kursisternes helingsproces. Blandt andet ved, at kursisten indgår i en normal hverdagsproces i et fællesskab, hvor man deler erfaringer, følelser og almenlige ens reaktioner. Men også indsatsen omkring konkret social støtte til kursisterne med hjælp til dagligdagens problemer. Endelig kan man fremhæve de pædagogiske metoder, og tilgangen til kursisterne bygger på terapeutiske principper om at etablere tillid, at få kursisten til at føle sig respekteret og forstået, at skabe ro, at undervise omkring konkrete følelser oplevet både i fortid og nutid etc.</p>
Udslusning	<p>Undervisningen i arbejdsliv (3 måneders forløb i 9 måneders cyklus) omfatter dels undervisning, der sigter på at øge erhvervsindsigt generelt og dels vejledning/rådgivning, der skal bidrage til kursistens egen erhvervsafklaring. Når kursisten nærmer sig udslusningsfasen fra SYNerGAIA, tilrettelægges der individuelle forløb i samarbejde med kursistens sagsbehandler, kursisten selv og SYNerGAIAs socialrådgiver. De individuelle forløb kan fx omfatte individuelle besøg på uddannelsesinstitutioner, vejledning om kompetencer i mindre grupper, og brobyggende ordninger, hvor kursisten er i erhvervspraktik eller aktivering 2 dage om ugen og undervises på SYNerGAIA 3 dage om ugen.</p>

Vurdering af resultater og effekter																			
Målgruppens udbytte																			
<i>Kvantitativ progression i projektperioden</i>	<p>Dansksproglig progression</p> <table> <tr> <td>Ingen fremgang på moduler</td> <td>37 kursister</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 1 modul</td> <td>6 kursister</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 2 moduler eller mere</td> <td>9 kursister</td> </tr> </table> <p>Sociale kompetencer</p> <table> <tr> <td>Ingen fremgang</td> <td>42 kursister</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 1 niveau</td> <td>7 kursister</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 2 niveauer eller mere</td> <td>5 kursister</td> </tr> </table> <p>Interkulturelle kompetencer</p> <table> <tr> <td>Ingen fremgang</td> <td>44 kursister</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 1 niveau</td> <td>10 kursister</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 2 niveauer eller mere</td> <td>0 kursister</td> </tr> </table> <p>Det skal bemærkes, at ovenstående kvantitative opgørelse over kursisternes progression i løbet af projektperioden <i>ikke</i> er den isolerede effekt af projektets aktiviteter. Det skyldes, at projektaktiviteterne ikke kan adskilles fra SYNerGAIAs samlede undervisningstilbud.</p> <p>SYNerGAIAs vurdering af de kvantitative opgørelser fremgår under punktet "barrierer".</p>	Ingen fremgang på moduler	37 kursister	Fremgang på 1 modul	6 kursister	Fremgang på 2 moduler eller mere	9 kursister	Ingen fremgang	42 kursister	Fremgang på 1 niveau	7 kursister	Fremgang på 2 niveauer eller mere	5 kursister	Ingen fremgang	44 kursister	Fremgang på 1 niveau	10 kursister	Fremgang på 2 niveauer eller mere	0 kursister
Ingen fremgang på moduler	37 kursister																		
Fremgang på 1 modul	6 kursister																		
Fremgang på 2 moduler eller mere	9 kursister																		
Ingen fremgang	42 kursister																		
Fremgang på 1 niveau	7 kursister																		
Fremgang på 2 niveauer eller mere	5 kursister																		
Ingen fremgang	44 kursister																		
Fremgang på 1 niveau	10 kursister																		
Fremgang på 2 niveauer eller mere	0 kursister																		
<i>Udslusning</i>	Af de 57 kursister, der er registreret i projektperioden, er 1 kursist udsluset til aktivering, 1 er udsluset til ordinær beskæftigelse, og 1 er udsluset til VUC. Derudover er 16 af kursisterne ophørt: 1 som følge af højt fravær, 1 falder udenfor målgruppen, 8 er flyttet, 2 er gået på barsel og 4 er frafaldet på grund af sygdom. Af disse 16 kursister er de 12 irakere – se endvidere afsnit om barrierer. De øvrige kursister går fortsat på SYNerGAIA.																		
<i>Kvalitativ vurdering af projektets effekt for målgruppen</i>	<p>Det er vanskeligt at isolere effekten af de tre indsatsområder fra effekten af SYNerGAIAs almindelige undervisningstilbud til traumatiserede kursister.</p> <p>Imidlertid udtrykker både medarbejdere og kursister stor tilfredshed med brugen af evalueringer og brug af musik i undervisningen. Både kursister og undervisere udtrykker, at musikken virker beroligende på kursisterne og hjælper på koncentrationen, mens evalueringerne hjælper kursisterne til at huske hvad de har lært og oplevet i løbet af ugen. På denne baggrund vurderer evaluatoren, at disse to indsatsområder er kommet målgruppen til gode.</p>																		
Læring																			
<i>Organisering og styring</i>	<p>Det er evaluators vurdering, at SYNerGAIAs projekt gennemførelse har været præget af en høj grad af ejerskab i medarbejdergruppen, en systematisk opkvalificering af den teoretiske viden, samt fokuseret, løbende udvikling af indsatsområderne gennem projektperioden. Det er blandt andet opnået ved fra starten at indtænke:</p> <ul style="list-style-type: none"> • en intern evaluator, som gennem hele processen har haft både en tovholder-funktion og en procesfunktion. • afsatte ressourcer til arbejdsgrupper og fælles seminarer, således at alle medarbejdere har deltaget i udviklingsarbejdet. 																		

	<p>Det betyder, at projektet har skabt læring på et organisatorisk niveau. Det systematiske projektarbejde skaber en skærpet bevidsthed om metoder, mål og fælles forståelse, som også omfatter SYNerGAIAs ikke-projektrelaterede aktiviteter. På den måde har projektet i et større perspektiv haft positiv indvirkning på SYNerGAIAs almindelige undervisningstilbud.</p>
Visitation	Se beskrivelse af SYNerGAIAs erfaringer under punktet "Visitation".
Undervisning	<p>SYNerGAIA har i projektet oplevet, at kursisterne har modstand mod nye aktiviteter og metoder i undervisningen. Denne modstand skyldes til dels kursisternes behov for faste strukturer og forudsigelighed. Disse barrierer – som især omfattede pædagogisk brug af musik – er blevet overvundet i løbet af projektet. SYNerGAIAs erfaring er, at <i>hvis</i> man indfører nye metoder eller aktiviteter, så er det vigtigt at forberede kursisterne grundigt og derefter indføre metoderne/aktiviteter på den måde, som man på forhånd har informeret om. Desuden er det væsentligt, at underviserne på forhånd har gjort sig erfaringer med de nye metoder – fx brug af musik.</p> <p>Med hensyn til PAS-testning, som også var omfattet af projektet, har SYNerGAIA oplevet store fordele ved at have kompetencer til at PAS-teste internt på SYNerGAIA. Disse fordele tager udgangspunkt i en større sammenhæng mellem kursisternes testresultater og undervisningen i praksis, mens den eksterne PAS-testning gav et vidensstab mellem den eksterne PAS-tester og de daglige undervisere.</p> <p>I forhold til SYNerGAIAs almindelige undervisning er det erfaringen, at undervisningen bør struktureres efter de grundlæggende principper, som er beskrevet under punktet "Undervisning".</p>
Kompetenceudvikling	<p>Læringen for projektdeltagerne omfatter naturligvis den formelle og faglige opkvalificering, som medarbejderne har opnået via deltagelse i projektet. Denne opkvalificering omfatter øget vidensbevidsthed om såvel teori som praksis i forhold til indsatsområderne "evaluering" og "musikpædagogiske principper". Opkvalificeringen er opnået via to typer af læring, der supplerer hinanden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Læring fra eksterne - Inddragelse af eksterne eksperter og forskningsresultater. Inddragelse af eksisterende viden på ekspertniveau betyder, at projektet ikke er startet med at "opfinde den dybe tallerken". • Læring fra og med kollegerne - Intern vidensdeling og udvikling. Medarbejderne har alle deltaget i arbejdsgrupper, fælles seminarer og plenumdiskussioner og derigennem udviklet projektets indhold sammen. Den interne evaluator har spillet en vigtig rolle i denne proces.
Tværfagligt samarbejde	<p>Projektet har blot omhandlet samarbejde på tværs af sektorer på et meget afgrænset felt. I det følgende beskrives derfor SYNerGAIAs erfaringer fra centerets almindelige virke.</p> <p>I samarbejdet med sagsbehandlere er erfaringen, at en forudsætning for et godt samarbejde er, at SYNerGAIA medarbejderne og sagsbehandlerne har et fælles ståsted og arbejder mod samme mål – og samtidig er bevidste om hver deres roller og kompetencer, samt grænserne for disse. Her opleves det som en fordel, at SYNerGAIA har egnede social-</p>

	<p>rådgivere, fordi socialrådgiverne, i kraft af deres uddannelse og viden om forvaltningsmæssige rammevilkår, har en fælles faglighed med kursisternes sagsbehandlere. Det betyder, at kursisterne oplever en større sammenhæng mellem det, som SYNerGAIA fortæller dem om deres muligheder og det, som sagsbehandleren giver dem af muligheder. Man forklarer derfor også eksplicit kursisten, hvilken rolle og kompetence man har på SYNerGAIA i forhold til deres sagsbehandler i kommunen – og hvilke kompetencer/muligheder SYNerGAIA's socialrådgivere <i>ikke</i> har.</p> <p>Omkring samarbejdet med behandlersystemet, er det SYNerGAIA's erfaring, at der stadigvæk mangler viden omkring traumatiserede mennesker med en anden kulturbaggrund. Det betyder, at det kan være vanskeligt for traumatiserede flygtninge at få den rigtige hjælp i behandlingssystemet, fordi en del behandlere er berøringsangste overfor flygtninge og indvandrere med psykiske problemer.</p> <p>Desuden oplever SYNerGAIA, at det er vanskeligt at opnå en god kontakt til de behandlere, som ikke i forvejen er bekendt med SYNerGAIA's tilbud.</p> <p>I samarbejdet med de frivillige er det SYNerGAIA's erfaring, at både kursister og frivillige kan få et godt udbytte af mødet med hinanden. Det er dog væsentligt at "klæde de frivillige på" ved hjælp af kurser, skriftligt materiale m.m. om traumatiserede kursisters særlige behov. Som et konkret eksempel nævnes, at de frivillige også skal lære at sætte grænser for egne kompetencer – fx omkring kontakten til kursistens sagsbehandler.</p>
<p><i>Sammenhæng mellem undervisning og behandling</i></p>	<p>Se ovenfor, punkt "Sammenhæng mellem undervisning og behandling".</p>
<p>Barrierer</p>	
<p><i>Ift projektets gennemførelse</i></p>	<p>Som ovenfor nævnt har projektet været præget af en solid gennemførelse. Barriererne i forhold til projektets gennemførelse har derfor været små og af forholdsvis praktisk karakter. Eksempelvis har det praktiske arbejde omkring indsamling og klargøring af relevant musik til musikaktiviteterne vist sig at være mere ressourcekrævende end forventet. Desuden giver SYNerGAIA's specialiserede pædagogiske koncept – fx musikaktiviteterne – en øget sårbarhed ved sygdom blandt lærerne. Og endelig var der i en kortere periode "turbulens" på den ene af SYNerGAIA's to afdelinger som følge af dalende kursisttal.</p>
<p><i>Ift opnåelse af resultater og effekter</i></p>	<p>SYNerGAIA anfører, at brugen af modulindplaceringssystemet i evalueringen er en væsentlig barriere for at kunne dokumentere effekt. Det skyldes to forhold: <i>For det første</i>, at modulindplacering først blev indført i løbet af projektperioden, og det betød, at kursisternes progression i forhold til modulindplacering skulle vurderes bagud (altså fra projektstart). Det valgte SYNerGAIA <i>ikke</i> at gøre. Derimod indplacerede man kursisterne på det tidspunkt, hvor modulindplaceringen blev indført på SYNerGAIA, hvilket var ¾ år inde i projektperioden. <i>For det andet</i> anser SYNerGAIA ikke modultestsystemet for at være egnet til målgruppen. Kritikken bunder i, at SYNerGAIA's undervisningstilbud er målrettet mod en målgruppe, som <i>primært</i> skal lære at mestre hverdagen, og først</p>

	<p><i>sekundært</i> skal lære sprog. Det betyder, at undervisningen på SYNERGAIA sker ud fra en helt anden præmis end på sprogcentre, og at man derfor hellere ikke kan forvente så hurtig en progression som på sprogcentre. Dertil kommer, at mange af SYNERGAIAs kursister ikke er i stand til at gå til modultests af psykiske årsager.</p> <p>Omkring progressionen i de sociale og interkulturelle kompetencer er det SYNERGAIAs vurdering, at eksterne faktorer giver et skævt billede af udviklingen i kursisters personlige kompetencer i løbet af projektperioden. Det begrundes med, at en større gruppe irakiske kursister gjorde fremskridt i starten af projektperioden, men at den positive udvikling i kursisters personlige kompetencer vendte til det modsatte, da krigs- og terrorhandlinger i Irak tog til. Ved målingstidspunktet i vinteren 2005 blev kursisterne derfor målt til at være dårligere end ved projektstart, selvom de egentlig havde opnået fremskridt undervejs. Desuden er det SYNERGAIAs vurdering, at evaluators parametre for måling af sociale og interkulturelle kompetencer var for brede og derfor ikke viser et dækkende billede af den progression, der er sket for den enkelte kursist.</p>
<p>Forankring</p>	<p>Evalueringskonceptet samt tre ud af de fire musikmetoder er indarbejdet i den almindelige pædagogiske praksis på SYNERGAIA og fortsætter efter projektperiodens ophør.</p> <p>Det tredje indsatsområde – familien til den traumatiserede – er ikke på samme måde indarbejdet og forankret. SYNERGAIA oplyser dog, at man fortsat vil arbejde med det som et udviklingspunkt.</p> <p>Det er endvidere evaluators vurdering, at SYNERGAIA via sin almindelige praksis (ikke-projekt arbejde) har bidraget til en bredere forankring af viden undervisning af traumatiserede kursister på flere måder: <i>For det første</i> har SYNERGAIA på netværksmøder og via kursusaktiviteter været med til at udvikle og inspirere de øvrige projekter. <i>For det andet</i> har SYNERGAIA i løbet af projektperioden udover et tilbud i Viborg i tillæg til de to allerede eksisterende tilbud i henholdsvis Herning og Holstebro. På denne måde er den geografiske dækning af undervisningstilbud til traumatiserede kursister udvidet. Og <i>for det tredje</i> har projektet fokus på løbende udvikling yderligere konsolideret SYNERGAIAs tradition for yderligere udvikling af SYNERGAIAs allerede vel-etablerede pædagogiske praksis.</p>

11.4 Hillerød

Beskrivelse af projektet	
Formål	<p>Formålet med projektet har været at styrke traumatiserede kursisters deltagelse i danskundervisning med henblik på at give dem øgede forudsætninger for integration på arbejdsmarkedet og i samfundet.</p> <p>Dette er sket gennem en række initiativer centreret omkring:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Specielt tilrettelagt undervisning • Udvikling af samarbejdsrelationer, både internt i projektet og eksternt med bl.a. kommuner og behandlingsinstitutioner • Tilpasning af visitation og kompetenceafdækning • Løbende intern evaluering • Udslusning og opfølgning • Brugerinddragelse • Medarbejderudvikling • Kursisternes netværk.
Målgruppe	
<i>Forventet</i>	<p>Projektets målgruppe var lettere til middelsvært traumatiserede kursister. Den oprindelige målgruppe, der blev opereret med i projektansøgningen, var kursister, som allerede var i undervisning på sprogcenteret, og som havde erhvervet sig et danskniveau svarende til modul 3, 4 eller 5, men uden den fornødne progression. Herudover forventede man en gruppe med et rimeligt erhvervsmæssigt erfaringsniveau fra hjemlandet.</p>
<i>Faktisk</i>	<p>Projektets faktiske målgruppe kom til at bestå af 41 kursister, der var væsentligt mere traumatiserede, havde væsentligt ringere danskkundskaber og havde en betydeligt svagere tilknytning til arbejdsmarkedet end forventet. Kursisterne har hovedsageligt været fra Irak og det tidligere Jugoslavien, men gruppen har også bestået af bl.a. iranere, afghanere, palæstinensere og tyrkere.</p> <p>Mht. danskuddannelsesniveau har 88 % af kursisterne befundet sig på modul 1-2. 25 kursister (61%) har ingen erhvervserfaring fra deres hjemland, 7 har 0-3 år, og 9 har 3-6 års erfaring. Kun 1 kursist har erhvervserfaring fra Danmark, og det drejer sig om mindre end 1 år. Sprogcenter Nordsjælland påpeger ligeledes, at gennemstrømningshastigheden for kursister i projektet har været højere end forventet; 10 har været i projektet mindre end ½ år, 12 mellem ½-1 år, 6 1-1½ år, 11 1½-2 år og 2 har været i projektet dets fulde løbetid på 2 år.</p>
Indhold og metode	<p>Projektet har fokuseret på 8 områder, som er nævnt ovenfor under formål. De 8 områder uddybes herunder.</p>
<i>Baggrund for valg af metode og indhold</i>	<p>Metoder og emner blev valgt på baggrund af studier af faglitteratur og sprogcenterets tidligere erfaringer på området med henblik på at styrke/genopbygge kursisternes personlige og faglige kompetencer.</p>
<i>Beskrivelse af indhold</i>	<p>Den specielt tilrettelagte undervisning har bestået af flere initiativer. Det drejer sig om et psykoedukativt forløb, der blev valgt for at bidrage til afdækningen af kursisternes kompetencer, læringsbehov,</p>

	<p>motivation og læringsparathed. Forløbet skulle samtidig danne baggrund for udarbejdelsen af individuelle læringsplaner. Herudover skulle undervisningen baseres på tværgående temaer, for at skabe grundlag for samarbejde på tværs af danskuddannelse og niveau.</p> <p>Omkring undervisningen var det hensigten at udvikle metoder til af-dækning af kursisternes erhvervsevner og –ønsker samt metoder til udarbejdelse af læringsplaner, læring i åbne læringsmiljøer og kobling mellem dansk og praktik.</p> <p>Et sidste initiativ i undervisningen var indførelse af faste evalueringer. Dette blev valgt, da refleksion over daglige gøremål anses for at være en vigtig del af oplæringen til kritisk tænkning og medindflydelse på egen læring og liv.</p> <p>Udvikling af samarbejdsrelationer har været en central del af projektet, og der blev bl.a. nedsat en følgegruppe med sagsbehandlere og repræsentanter fra specialundervisningscenteret Egedammen og Frederiksborg Amts revalideringsvirksomhed Reva Trollesbro. Udvikling af samarbejdet i lærerteamet med kommunerne, med Reva Trollesbro og med behandlingsinstitutioner blev valgt som udviklingsområde på baggrund af et ønske om videns- og erfaringsformidling. Man ønskede en optimering af håndteringen af forhold i og omkring kursisternes deltagelse i projektets fx ind- og udslusning i forhold til kommunerne, arbejdsprøvning i forhold til Reva Trollesbro og efteruddannelse og psykoedukationsforløb i forhold til bl.a. CEPAR.</p> <p>Mht. tilpasningen af visitation og kompetenceafdækning var hensigten at identificere særlige krav til og metoder i visitationen og kompetenceafdækningen af projektets målgruppe. Tilpasning af visitationsproceduren er blevet varetaget ved individuel og kollegial evaluering, mens kompetenceafdækningen blev varetaget gennem kursisternes individuelle læringsplaner samt værkstedsaktiviteter på Reva Trollesbro.</p> <p>Den løbende interne evaluering har foregået på flere planer og i flere forskellige regi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lærerne har sammen med kursisterne evalueret undervisningen. • Lærerne mødes med og uden projektleder for at evaluere projektet. • Kvartalsvise møder med baggrundsgruppen. <p>Udslusning og opfølgning er sket via forberedelse i samarbejde med kursisten, ved overgangsordninger og ved at udbygge samarbejdet med Reva Trollesbro.</p> <p>Medarbejderudvikling var en del af projektet og medarbejderne har løbende skulle kompetenceudvikles gennem specifikke kurser, intern kollegial supervision og eksterne generelle kurser og efteruddannelse. Dette beskrives nærmere nedenfor.</p>
<p>Organisering og styring</p>	
<p>Organisatorisk forankring</p>	<p>Projektet har formelt været forankret hos Sprogcenter Nordsjælland og er gennemført på sprogcenteret i Hillerød.</p>

<p>Organisering</p>	<p>Et fast lærerteam på 3 lærere har været tilknyttet projektet i hele perioden. De har i projektets seneste år fået endnu en lærer i teamet. Lærerteamet har haft det fulde ansvar for undervisningens planlægning og gennemførelse. Lærerne har desuden været taget kontakter ud af huset til fx sagsbehandlere og har delt kontakten vedrørende de enkelte kursister imellem sig. En af de tilknyttede lærere er vejleder og har stået for visitationen af kursister til projektet.</p> <p>Projektets leder har været en afdelingsleder, som har været ansvarlig for økonomi og koordination mellem projektets deltagere. Samtidig har hun været involveret i det pædagogiske udviklingsarbejde fx ved at deltage i det overordnede projekts netværksmøder.</p> <p>Forstanderen for sprogcenteret har fungeret som sparringspartner for projektlederen, har deltaget i enkelte møder med UC2 og har derudover deltaget løbende i projektets udvikling.</p>
<p>Visitation</p>	<p>Visitationsproceduren har været under løbende udvikling i projektet. Dette har foregået ved visitators egen evaluering af samtalerne og via kollegial supervision, hvor en kollega med mellemrum har overværet enkelte visitationer. Efterfølgende har kollegaen evalueret samtalen med visitator i forhold til fokuspunkter aftalt fra gang til gang.</p> <p>Det er projektets erfaring, at der ved visitation af traumatiserede, er visse forhold, man skal være opmærksom på:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Omgivelserne skal være imødekommende, og visitator skal være opmærksom på visitantens ønsker om placering i rummet. • Visitator skal aktivt og bevidst indbyde til et positivt samvær og dermed skabe trygge rammer for visitationen. • Det er vigtigt, at holde pauser i visitationen og at afsætte god tid til visitationen. • Der skal ske en rolleafklaring, så det står klart for visitanten, at der er tale om en frivillig situation, hvor det i samarbejde skal afdækkes, i hvilket omfang vedkommende kan deltage i undervisning. • Det skal gøres klart, hvilke krav der stilles i tilbudet fx i forhold til fremmøde. • Det er vigtigt, at kursisterne forklares, at deres problemer er almindelige, og at de ikke har en sindslidelse. • Udover at være sig sin professionelle rolle bevidst, kræver arbejdet også nogle menneskelige ressourcer af visitator. Det kan være meget hårde oplevelser, der berettes om, og visitator skal vide, hvordan hun eller han reagerer på andre folks lidelser og skal kunne sige fra, hvis det bliver for meget. <p>En visitation af traumatiserede kræver herudover afklaring (og løsning) af flere forhold end en normal visitation. Det er vigtigt at få afklaret forhold omkring:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fysisk og psykisk tilstand herunder om, der er foretaget en lægelig udredning, om vedkommende er under behandling, medicinforbrug, alle sansers brug fx syns- eller hørebesvær mv. • Fysiske begrænsninger, der skal tages højde for (der kræves måske en særlig stol eller lignende). • Andre barrierer for undervisning (fx kan færdsel med offentlige transportmidler være en hindring for nogle). <p>Visitationen har i alle tilfælde været afholdt med deltagelse af kursist,</p>

	<p>visitator, sagsbehandler og tolk, og den afsluttes med en underskrivelse af en samtykkeerklæring om udveksling af oplysninger mellem sagsbehandler, behandlere, undervisere m.fl.</p>
<p>Undervisning</p>	<p>Kursisterne er primært blevet undervist i hold á 4-5 kursister opdelt efter deres dansksproglige niveau.</p> <p>Undervisningen har været struktureret i temaer som fx 'bolig', 'sundhed', 'kend din kommune' og 'arbejdsmarkedet'. Temaerne har været tilbagevendende og differentierede niveaumæssigt holdene imellem. Temaerne blev valgt ud fra kursisternes individuelle læringsplaner og deres ressourcepapirer fra psykoedukationen. Temaerne indgår desuden i Undervisningsministeriets mål for danskuddannelserne.</p> <p>Overordnet har der været arbejdet med at skabe en struktureret hverdag for kursisterne. Struktur og forudsigelighed er med til at give kursisterne tryghed. Derfor har ugens og dagens rytme været fastlagt. Der har været lavet ugeskemaer, og undervisningsdagene har fulgt et fast tidsskema, hvor fx korte pauser har været afholdt på samme tidspunkt hver dag.</p> <p>Der har været arbejdet med at øge kursisternes selvtillid og styrke deres tillid til andre mennesker, for derigennem at opbygge deres personlige kompetencer. Dette er blevet gjort bl.a. ved at give dem opgaver, de kan klare, og ved at de oplever at blive i stand til at overholde de aftaler, der laves med dem. Der er samtidig blevet lagt vægt på, at kursisterne bliver bedre til at tage ansvar i hverdagen/undervisningen ved at være medbestemmende og deltage i planlægning af undervisningen og evaluering af samme.</p> <p>For at styrke kursisternes sociale kompetencer og deres engagement i undervisningen, har den konkrete undervisning bl.a. indeholdt arbejde omkring plancher, som kursisterne i små grupper skulle udarbejde. De havde efterfølgende ansvaret for at invitere de andre kursister til en præsentation af deres arbejde.</p> <p>Der er ligeledes blevet arbejdet med forskellige tiltag for at styrke kursisternes hukommelse fx éngangskameraer, hvor kursisterne har fotograferet deres hjem eller praktikplads og senere har skrevet om deres fotografier og oplevelser eller holdt oplæg for klassen.</p> <p>Siden 2005 har der været arrangeret 'fredagsundervisning'. Her er undervisning for hele kursistgruppen blevet afholdt samlet, lærerdækket af 3 lærere. Dette er blevet gjort med udgangspunkt i ressourceknaphed, men også for at arbejde med temaer af mere vedvarende karakter for hele gruppen. Således kan kursisterne arbejde i grupper med andre end dem til hverdag. Det giver en mulighed for at styrke kursisternes sociale kompetencer.</p> <p>For at styrke kursisternes bevidsthed om egen situation, er der desuden blevet arbejdet med psykoedukation i undervisningen.</p> <p>Motion har været et fast skemapunkt. Det teoretiske udgangspunkt har bl.a. været Peter Levines "Væk tigeren" og Babette Rothschilds "Kroppen husker - Om krop og psyke i traumebehandling". Det skal under-</p>

	<p>streges, at gymnastikprogrammet <i>ikke</i> har været terapi eller afspænding, da bevidst afspænding for mange PTSD-ramte vil kunne fremskynde en traumereaktion, øge deres hyperarousel, angst og modtagelighed for flashbacks. Baggrunden for gymnastikprogrammet har været viden om vigtigheden af at afhjælpe muskelspændinger og øge kursisternes kropsbevidsthed. Mere muskelstyrke medvirker til at øge selvtiliden og formindsker følelsen af sårbarhed og hjælpeløshed. I sidste ende styrkes kursisternes følelse af kontrol over egen krop.</p> <p>Som et sidste punkt er modultests blevet en fast del af undervisningen. Indtil videre er i alt 13 kursister blevet testet, men arbejdet med forberedelse til test omfatter hele kursistgruppen. Forud for den egentlige test ligger danskræning med specifikt henblik på testkrav, og desuden er kursisterne blevet trænet i at gå til test dels ved, at der er blevet talt om, hvordan testen foregår, dels ved afholdelse af såkaldte prøvetest.</p> <p>Endelig har projektet tilbudt eneundervisning for kursister, der har haft behov for dette i forbindelse med deres indslusning i projektet. Der har også været tilbudt eneundervisning for kursister, der egentlig falder udenfor projektets målgruppe, fordi sprogcenteret blev bedt om at løse denne undervisningsopgave for kommunerne. Fx er 2 kursister i øjeblikket tilmeldt projektet som synshandikappede. Disse 2 modtager eneundervisning, der er tilrettelagt med øje for deres særlige situation. De deltager i begrænset omfang i den almindelige undervisning. Eneundervisning har typisk foregået 2x2 timer ugentligt.</p>
Kompetenceudvikling	<p>Lærerteamet har været på korte kurser tilrettelagt af CEPAR. Desuden har de 3 lærere, der har været tilknyttet projektet siden start, afsluttet den 1-årige videre/efteruddannelse for integrationsmedarbejdere tilrettelagt af SYNerGAIA i Herning, mens den sidst ansatte stadig er tilmeldt uddannelsen. Der er af økonomiske grunde ikke planer om, at teamet skal fortsætte på den tilknyttede overbygning.</p> <p>Herudover har der været afholdt møder med bl.a. specialundervisningscenteret Egedammen i starten af projektet.</p>
Tværfagligt samarbejde	
<i>Samarbejde med sagsbehandlere</i>	<p>Samarbejdet med sagsbehandlere har bl.a. foregået i den etablerede baggrundsgruppe, der har bestået af sagsbehandlere og/eller ledere af integrationskontorer fra 4 kommuner sammen med repræsentanter fra Reva Trollebro og Egedammen.</p> <p>Desuden har sagsbehandlerne deltaget i visitationen, de halvårlige evalueringssamtaler, og de 5 udviklingsprojekters netværksmøder rundt om i landet.</p>
<i>Samarbejde med behandlere</i>	<p>Der er ikke udover samarbejdet med Reva Trollebro etableret samarbejde med behandlere.</p>
<i>Andet tværfagligt samarbejde</i>	<p>I Hillerød findes et frivillignetværk 'flygtninge venner', der er etableret uafhængigt af sprogcenteret. For at styrke kursisternes kontakt til lokalsamfundet, har der i begrænset omfang været arrangeret møder med netværket, der driver en mindre café på sprogcenteret. Desværre har</p>

	<p>kursisternes muligheder for at deltage i andre arrangementer været bremset af diverse barrierer, se afsnittet 'barrierer' nedenfor.</p>
<p>Sammenhæng mellem undervisning og behandling</p>	<p>18 kommuner har henvist til projektet, og disse kommuners praksis vedrørende behandlingstilbud til traumatiserede er meget forskellige. Derfor har projektet oplevet, at de kursister, der er i behandling, i høj grad har haft kontakt til forskellige behandlere/behandlingsinstitutioner.</p> <p>Pga. det ressourcekrævende arbejde, der ville ligge i at skabe og fastholde kontakt til behandlerne, er der ikke indledt samarbejde med disse. Projektet har i stedet søgt at skabe et "helle" eller et "fristed" for kursisterne med muligheden for normalitet, og lader dem selv styre i hvilket omfang, de vil delagtiggøre sprogcenteret i deres situation, når det gælder behandling.</p>
<p>Udslusning</p>	<p>Der er i projektet udarbejdet grundige udslusningsplaner og nedskrevet overvejelser om undervisning i forbindelse med udslusning. Der har både været arbejdet med fuldtids- og deltidspædagogik, hvor en kursist eventuelt har været i praktik 3 dage om ugen og har haft undervisning 2 dage.</p> <p>Det er projektets erfaring, at vurdering af, om en kursist er klar til udslusning, skal hvile på følgende kriterier:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dansksproglige kompetencer • Overskud i forhold til at kunne yde en ekstra indsats • Sociale kompetencer (kan han/hun indgå i et nyt fællesskab) • Behandling og medicin • Familie- og boligforhold • Fremtidsplaner • Selvstændighed • Omstillingsparathed. <p>Herudover er der udarbejdet retningslinier for udslusning til almindelig sprogcenterundervisning, til aktiveringscenter og til praktik.</p> <p>Delvis udslusning er kompliceret. Det kræver, at der kan etableres et læringsrum med de samme krav om tryghed og genkendelighed, som beskrevet under punktet 'undervisning' for både kursister, der deltager i undervisningen alle ugens dage ('stamgruppen'), og kursisterne med individuelt tilpassede undervisningsplaner. Projektets erfaring med at få en sådan gruppe til at fungere er, efter 6 måneder, at det kræver, at følgende kriterier skal være opfyldt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stamgruppen skal fungere som en social enhed. • 2-dagskursisterne skal besidde en basal social parathed. • 2-dageskursisterne skal have en dansksproglig kompetence på niveau eller over stamgruppens niveau. • Specifikke rutiner af faglig og social karakter etableres på de dage, hvor 2-dagskursisterne er tilstede (temaer, fødselsdagsfest, skønlitteratur). • Rutiner skal være etableret for de kursister, som bliver undervist 5 dage om ugen, så genkendeligheden er knyttet til ugedagene. • Uoverensstemmelser og konflikter mellem kursisterne skal afvikles samme dag. • Der skal være lavet klare aftaler om varigheden og formålet med det nedsatte timetal mellem kursist, sagsbehandler og læ-

	<p>rer, og dette skal evalueres løbende.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Der skal foreligge en individuel læringsplan. • Kursisterne på holdet skal kunne arbejde selvstændigt og i grupper. • 2-dagskursisterne skal kun forholde sig til én lærer, så det skal være den samme lærer, der underviser begge dage. • Stamgruppen skal være informeret og forstå årsagen til en medkursists nedsatte timetal, og de skal kende mødegangen for de pågældende kursister. 																		
Vurdering af resultater og effekter																			
Målgruppens udbytte																			
<i>Kvantitativ progression i projektperioden</i>	<p>Dansksproglig progression</p> <table> <tr> <td>Ingen fremgang på moduler</td> <td>28</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 1 modul</td> <td>10</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 2 moduler eller mere</td> <td>3</td> </tr> </table> <p>Sociale kompetencer</p> <table> <tr> <td>Ingen fremgang</td> <td>16</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 1 niveau</td> <td>15</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 2 niveauer eller mere</td> <td>10</td> </tr> </table> <p>Interkulturelle kompetencer</p> <table> <tr> <td>Ingen fremgang</td> <td>19</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 1 niveau</td> <td>18</td> </tr> <tr> <td>Fremgang på 2 niveauer eller mere</td> <td>4</td> </tr> </table>	Ingen fremgang på moduler	28	Fremgang på 1 modul	10	Fremgang på 2 moduler eller mere	3	Ingen fremgang	16	Fremgang på 1 niveau	15	Fremgang på 2 niveauer eller mere	10	Ingen fremgang	19	Fremgang på 1 niveau	18	Fremgang på 2 niveauer eller mere	4
Ingen fremgang på moduler	28																		
Fremgang på 1 modul	10																		
Fremgang på 2 moduler eller mere	3																		
Ingen fremgang	16																		
Fremgang på 1 niveau	15																		
Fremgang på 2 niveauer eller mere	10																		
Ingen fremgang	19																		
Fremgang på 1 niveau	18																		
Fremgang på 2 niveauer eller mere	4																		
<i>Udslusning</i>	<p>Målgruppen har været svagere end forventet, men det vurderes i projektet, at arbejdet nu begynder at bære frugt, da der opleves en stigning i kursister, der får tilpasset deres timetal på grund af deltagelse i aktiviteter udenfor projektet.</p> <p>Konkret er:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 2 kursister udsluset til den normale undervisning på sprogcenteret, således at de deltager 3 dage i den normale undervisning og 1 dag i projektet om ugen, • 1 er i arbejde hos en frisør og deltager i undervisningen 4 timer om ugen, • 1 er på arbejdsprøvning på Reva Trollesbro 2 dage og på projektet 3 dage om ugen og • 1 skal være i på kommunens aktiveringssted 2 dage og på projektet 3 dage om ugen. 																		
<i>Kvalitativ vurdering af projektets effekt for målgruppen</i>	<p>Det har i projektet bevidst haft første prioritet at udvikle kursisternes sociale kompetencer, da det er blevet set som en forudsætning for gruppen af traumatiserede for at kunne komme videre med den dansk faglige læring, og for at kunne opnå udslusning.</p> <p>Arbejdet med at skabe trygge rammer, forudsætninger og muligheder for en undervisning, som de traumatiserede kursister profiterer af, vurderes af projektet at være til gavn for målgruppen. De fleste af kursisterne møder stabilt til undervisningen, og fravær fra undervisningen er som oftest begrundet i aftaler med sagsbehandler, psykolog, læge eller lignende. Når det handler om at skabe tryghed som basis for at kunne modtage undervisning, er der en afsmittende effekt, og nye kursister</p>																		

	<p>finder sig hurtigt tilrette blandt de andre kursister.</p> <p>De fleste kursister deltager aktivt i undervisningen, og ved gentagen evaluering er nogle kursister begyndt at komme med forslag til undervisningsemner/-metoder. Kursisterne udviser selvstændighed og påtager sig et større ansvar, når det drejer sig om undervisningen, indholdet i den og måden den gennemføres på. Samlet set synes undervisningsformen at have en gavnlig effekt på kursisternes selvtillid og håndtering af deres hverdag.</p> <p>Hertil vurderes det fra sagsbehandleres side, at kursisterne især har socialt udbytte af tilbuddet. De får en basal forståelse for samfundet og tør begive sig ud i flere situationer, og det går hurtigere i dette tilbud, end det ellers ville være gået.</p> <p>Det er evaluators vurdering, at udarbejdelsen af en grundig visitationsprocedure er kommet målgruppen til gode. Afklaring og håndtering af diverse barrierer inden kursisten starter i projektet øger den enkeltes læringsmuligheder, og er med til at skabe gode rammer for læring i hele projektet.</p> <p>Det forekommer ligeledes sandsynligt, at målgruppen vil profitere af arbejdet med udslusningsprocedurer, som kan skabe ro omkring kursisten, samt imødekomme en stor del af de uklarheder (og dermed usikkerhed for kursisten), der kan opstå i samarbejdet om udslusningen diverse parter imellem.</p> <p>Endelig fremhæves det af projektet, at der også er tale om progression i de dansk sproglige kompetencer. Denne er dog ikke blevet målt, da den har været af en sådan karakter, at den enten ikke er blevet afdækket af modultests eller er blevet erhvervet af kursister, der pga. af deres psykiske tilstand ikke har været i stand til at tage en modultest.</p>
Læring	
<i>Organisering og styring</i>	<p>Det er projektets vurdering, at det er vigtigt med kontinuitet i lærerteamet, hvis man vil fastholde de erfaringer, der løbende opnås. Samtidig understøtter stabilitet i lærerteamet kursisternes behov for kontinuitet og tryghed.</p> <p>I takt med, at antallet af kursister steg på projektet, har der ligeledes været behov for at sprede ansvaret for kontakten til eksterne samarbejdspartnere ud på hele lærergruppen, frem for at det udelukkende var én person, der varetog dette område.</p> <p>Det har været hensigten fra starten af projektet, at der skulle tilbydes undervisning på både Hillerød og Helsingør sprogcentre. 2 undervisere fra Helsingør har derfor været tilknyttet projektet i Hillerød og har arbejdet her. Denne løsning er man dog gået væk fra. Dette skyldes, at det pga. af faldet i nytilkomne flygtninge og indvandrere skønnes mere rigtigt at fastholde en koncentration af både lærerkræfterne og denne specielle gruppe på én adresse, da konstruktionen ellers i for høj grad vil være sårbar overfor sygdom, udskiftninger blandt lærere o. lign.</p>
<i>Visitation</i>	<p>Ved sit fokus på visitationen som udviklingsområde, har Nordsjællands Sprogcenter fået indkredset centrale forhold vedrørende både for og</p>

	<p>indhold i visitationen. Det drejer sig specielt om den særlige opmærksomhed, der kræves af visitator, behovet for afklaring omkring kursistens psykiske og fysiske tilstand og eventuelle behov for særlige redskaber så som en speciel stol mv. Se i øvrigt under punktet "Visitation" ovenfor.</p>
<p>Undervisning</p>	<p>Projektet har under forløbet erfaret, at det er vigtigt, at kursisterne har en følelse af, at de er velkomne, og at der skabes tryghed omkring deres undervisningssituation bl.a. ved hjælp af faste strukturer. Det hjælper kursisterne til at blive mere udadvendte. Undervisningen skal være rummelig, og der skal være plads til, at man ikke altid kan deltage fuldt ud. Man skal kunne sætte sig lidt hen, gå en tur mv.</p> <p>De fleste af kursisterne har problemer med hukommelsen, og det kræver en bredere undervisning. Man skal have mange gentagelser, og ting skal genhuskes. I en almindelig undervisning ville man gå videre fra ét område til et nyt - og ikke vende tilbage til tidligere stof i så høj grad som her.</p> <p>For at styrke kursisternes sociale kompetencer er par-arbejde og gruppearbejde centralt. Traumatiserede har ofte svært ved at løse et problem sammen med bare én anden.</p> <p>Arbejdet med psykoedukation har hjulpet kursisterne til at få ord på, hvad der er 'galt' med dem. Det har hjulpet dem til at forstå, hvorfor de ikke har kunnet lære, og at det skyldes normale reaktioner på unormale omstændigheder. Projektets undervisere vurderer, at det er vigtigt, at det er personale udefra, som afholder psykoedukationen. I undervisningen kan man arbejde med temaer, der understøtter psykoedukationen, og man kan efterfølgende drøfte forløbene på holdene. Adskillelsen af undervisning og behandling skal dog fastholdes.</p> <p>Psykoedukationen har også været et godt redskab i arbejdet med at normalisere det at deltage i projektet. Når kursisterne får ord på deres problemer og får talt åbent om deres situation, styrker det dem i deres syn på sig selv som kursister frem for klienter.</p> <p>Endelig har der fundet en stor læring sted omkring kombinationen af udslusning og undervisning. Det afspejles i projektets erfaringer beskrevet under punktet 'Udslusning' ovenfor.</p>
<p>Kompetenceudvikling</p>	<p>Det vurderes i projektet, at kompetenceudvikling er central for at kunne arbejde med traumatiserede. Det er vigtigt, at lærerteamet har en forståelse af, hvad det betyder at være traumatiseret. Samtidig anses det for centralt at holde sig opdateret på området, fx omkring behandlingsformer. Her opleves det, at netværksmøderne har været gode, ligesom efteruddannelsen har givet mulighed for en kontinuerlig udvikling af teamets kompetencer.</p>
<p>Tværfagligt samarbejde</p>	<p>Det er evaluators vurdering, at samarbejdet med kommunerne generelt, i baggrundsgruppen, omkring statusmøder og visitation har været en god konstruktion. Arbejdet med traumatiserede byder på komplekse problemstillinger, og det er derfor vigtigt at udveksle erfaringer mellem de involverede instanser.</p>

	I forhold til samarbejdet med Egedammen, er det evaluators vurdering, at dette er mislykkedes på grund af fagligt forskellige opfattelser af arbejdet med traumatiserede.
<i>Sammenhæng mellem undervisning og behandling</i>	<p>Projektet har ikke prioriteret samarbejde med behandlere. Da kursisterne kommer fra mange forskellige kommuner med forskellig praksis vedrørende henvisning til behandling. Projektet har derfor ikke samarbejdet med de mange forskellige behandlere, som kursisterne har kontakt til.</p> <p>Generelt vurderes det fra projektets side, at behandling og undervisning udmærket kan kombineres, men at det er vigtigt for kursisterne at have et "fristed" med normalitet, hvor de selv kan bestemme, i hvilket omfang de vil medbringe deres problemer.</p>
Barrierer	
<i>Ift projektets gennemførelse</i>	<p>Især med hensyn til gennemførelsen af tværfaglige samarbejdsinitiativer, har projektet mødt modstand. Under forløbet gik behandlingsinstitutionen CEPAR konkurs, hvilket betød at dele af psykoedukationsforløbet måtte udskydes, og kompetenceudviklingen af lærerteamet blev påvirket. Dette kan have betydet en langsommere progression for kursisterne, bl.a. da arbejdet med individuelle læringsplaner ligeledes blev påvirket.</p> <p>Etableringen af et samarbejde med behandlere mere generelt har været begrænset af sagsbehandlerens opfattelse af, at det er deres rolle som henvisende og betalende myndighed at varetage kontakten til behandlere.</p> <p>Samarbejdet lærere og sagsbehandlere imellem har generelt været godt. Sagsbehandlerne har dog oplevet en manglende forståelse for deres vilkår fra sprogcenterets side, fx i fht krav om ressourcebevidsthed. Det er kommet til udtryk i uoverensstemmelser om beslutninger vedrørende kursisternes økonomi, boligsituation mv. Hvor underviserne ikke altid har kunnet forstå sagsbehandlerens dispositioner.</p> <p>Samarbejdet med Reva Trollesbro har været påvirket af målgruppens sammensætning, samt modvilje fra kommunernes side til at betale for en eventuel udredning. Dette har betydet, at kun én kursist i projektforløbet er blevet afklaret hos revalideringscenteret.</p> <p>I forbindelse med styrkelsen af kursisternes netværk, har projektet oplevet kursisternes økonomiske situation som en barriere for deltagelse i diverse arrangementer med frivillignetværket 'flygtninge venner'. Omkostninger til fx transport vurderes at have afholdt kursister fra at deltage i arrangementer, der ikke burde være en økonomisk byrde.</p>
<i>Ift opnåelse af resultater og effekter</i>	Det forhold, at projektets målgruppe har været langt svagere, end man havde forventet, da projektet blev konstrueret, har været en barriere for at nå de mål, som man oprindeligt havde fastsat. Således har målgruppen været mere traumatiseret end forventet, samtidig med at deres generelle uddannelsesniveau og erhvervsfaring har været meget

	<p>begrænset.</p> <p>På grund af målgruppens karakter har det således taget længere tid end forventet at etablere forudsætninger for læring hos de traumatiserede kursister – og dermed også at forberede dem til udslusning.</p> <p>Kursisternes progression i dansksproglige kompetencer er i Nordsjælland blevet målt ved almindeligt afholdte modultests. Billedet af kursisternes udvikling sløres således af deres manglende evne til at koncentrere sig, at huske og deres ofte kraftige nervøsitet i testsituationen. I alt 13 af projektets kursister er blevet fundet parate til at gennemføre en test. For de øvrige 28, der ikke er testet, er der pr. automatik blevet noteret en fremgang på nul. På baggrund af det foreliggende datamateriale er det evaluators vurdering, at dette kan have skævvredet billedet af kompetenceudviklingen i projektet. Projektet føler sig heroverfor overbevist om, at det ikke giver et retvisende billede af kursisternes reelle dansksproglige kompetenceudvikling.</p>
<p>Forankring</p>	<p>Der er planer om at fortsætte projektet efter afslutningen af deltagelse i det samlede udviklingsprojekt. Rammer og indhold for den fortsatte undervisning drøftes aktuelt i den nedsatte baggrundsgruppe. Planen er, at målgruppen for den kommende traumeundervisning skal være den oplevede målgruppe fra det nuværende projekt. Mål for undervisningen skal sættes derefter. Det fremtidige tilbud vil først og fremmest komme til at bestå af danskundervisning og dernæst praktik og arbejdsprøvning.</p>

11.5 Sønderborg

Beskrivelse af projektet	
Formål	Formålet er at skabe et undervisnings- og integrationstilbud, der tilgodeser traumatiserede flygtninge/indvandreres særlige behov.
Målgruppe	
Forventet	Oprindeligt var målgruppen traumatiserede irakere og afghanere, som højst havde opholdt sig i Danmark i tre år.
Faktisk	<p>Projektet oplevede en meget træg start, hvor kommunerne ikke i det forventede omfang henviste kursister til projektet. Målgruppen blev derfor udvidet ved at fjerne begrænsningen til to nationaliteter samt fjerne 3-års grænsen.</p> <p>Sønderborg har i løbet af projektperioden haft 16 kursister, hvoraf 7 er mænd og 9 er kvinder. Kursisterne stammer hovedsageligt fra Afghanistan (7 kursister) og det tidligere Jugoslavien (7 kursister), mens de to sidste kursister har national oprindelse i Irak.</p> <p>Kursisternes uddannelsesmæssige baggrund varierer - fra ingen formel skolegang til videregående uddannelser. Kun halvdelen af kursisterne haft et job i hjemlandet. Ingen har erhvervs erfaring i Danmark.</p> <p>Projektet har oplevet, at kursisterne har været hårdere belastet end forventet.</p>
Indhold og metode	
Baggrund for valg af metode og indhold	Forud for projektet havde Sprogcenter LOF-Sønderborg gennem en år-række oplevet, at den almindelige sprogcenterundervisning ikke kunne rumme de traumatiserede kursister og har på den baggrund gennemført et pilotprojekt med undervisning af traumatiserede flygtninge i samarbejde med RCT. Med udgangspunkt i disse erfaringer ønskede man at etablere et mere permanent særligt undervisningstilbud, der kunne tilgode de traumatiserede kursisters særlige behov omkring undervisning, tværfagligt samarbejde, visitation og udslusning.
Beskrivelse af indhold	<p>Forud for projektstart eksisterede der ikke et tilbud til traumatiserede kursister. Projektets udviklingsmål ved projektstart omhandlede derfor udvikling af metoder og materialer indenfor:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Undervisning • Samarbejde med de henvisende kommuner (sagsbehandlere) • Samarbejde med RCT • Visitation • Evaluering af kursister • Udslusning og opfølgning. <p>Desuden var det et mål at opkvalificere projektets medarbejdere til arbejdet med de traumatiserede flygtninge, og at videreformidle den indsamlede erfaring og viden til de øvrige medarbejdere på Sprogcenter LOF-Sønderborg.</p> <p>De udviklede metoder og materialer, samt kompetenceudvikling beskrives nærmere nedenfor under de relevante punkter.</p>

Organisering og styring	
Organisatorisk forankring	Projektet er forankret i Sprogcenter LOF-Sønderborg, men er organiseret som en selvstændig enhed indenfor Sprogcentret.
Organisering	<p>Projektteamet består af tre undervisere, hvoraf den ene er projektleder. Der er fastlagt ugentlige teammøder for projektteamet, og derudover er der mulighed for samarbejds møder efter behov.</p> <p>Projektlederen er ansvarlig for visitation, afholdelse af 3-kantssamtaler, projektplanlægning, samt den løbende kontakt til interne og eksterne samarbejdspartnere. Formålet med denne struktur er todelt: Dels at sikre, at det altid er den samme person (projektlederen), der varetager kontakten udadtil, og dels at sikre et overblik hos en og samme person. Desuden forestår projektlederen en del af undervisningen for på denne måde at også have en daglig kontakt med kursisterne.</p>
Visitation	<p>Til forskel fra det almindelige sprogcentertilbud, hvor visitationen fokuserer på det dansksproglige, handler visitationen af de traumatiserede kursister først og fremmest om at skabe en god kontakt til kursisten og præsentere projektets mål og indhold. Det er vigtigt, at samtalen ikke stresser kursisten og fremkalder angst. Visitator sørger derfor for at:</p> <ul style="list-style-type: none"> • afsætte rigeligt tid til visitationen, så der også er tid til pauser • placere kursisten i rummet, så han/hun har godt udsyn og er tæt på døren • sagsbehandleren – en kendt person - deltager • skabe en stemning, hvor kursisten føler sig velkommen og opnår en personlig kontakt • bevæge sig roligt og stille under samtalen • samtale om det "almindelige" i kursistens problemer • beskrive hvad kursisterne laver i undervisningen og hvorfor, så kursisten får et indtryk af, hvad han/hun går ind til • ikke tale/"fylde" for meget i samtalen. <p>I tre tilfælde, hvor sagsbehandleren på forhånd havde skønnet det ville være nødvendigt, har visitator gennemført visitationssamtalen i kursistens eget hjem. I alle tre tilfælde er kursisten efterfølgende startet i projektet.</p> <p>I det omfang det skønnes nødvendigt, konsulteres RCT Jylland.</p>
Undervisning	<p>Kursisterne er inddelt i to grupper efter dansksprogligt niveau. Det ene hold er danskuddannelse 1, mens danskuddannelse 2 og 3 er fælles om hold nummer to. Derudover er der mulighed for eneundervisning for kursister, der skal indsluses.</p> <p>Undervisningen er bygget op omkring moduldansk, fx alfabetisering, udtaletæring, grammatik og emner som "arbejde" og "bolig". Den består af almindelig lærerstyret undervisning, gruppearbejde og individuelt arbejde.</p> <p>Danskundervisningen tilrettelægges således, at den på en gang er <i>gennemskuelig og tryghedsskabende</i> for kursisterne, men samtidig er <i>fleksibel</i> nok til at kunne tilgodese kursisternes forskelligheder, svingende humør, manglende koncentrationsevne, m.m. Det <i>gennemskuelige og</i></p>

	<p><i>tryghedsskabende</i> opnås ved at tilrettelægge undervisningsdagen omkring en række faste ritualer og tydelige mål, således at strukturen er ens fra dag til dag. Det <i>fleksible</i> element handler om at gøre undervisningssituationen rummelig, både fysisk og psykisk.</p> <p>På det mere konkrete niveau omsættes disse grundlæggende principper til en undervisning, der er tilpasset de traumatiserede kursisters behov på en række måder:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sofasnak. Som start på undervisningsdagen samles alle i sofa-gruppen, hvor der drikkes kaffe og snakkes om aktuelle begivenheder, vejret og ting kursisterne har bemærket på vej til sprogcenteret o.lign. Formålet er at mindske angst og uro ved at gøre starten på dagen forudsigelig, støtte hukommelse og øge kursisters selvværd gennem den omsorg de modtager fra og giver til hinanden under sofasnakken. • Valgkort. Som afslutning på sofasnakken, vælger kursisterne eftermiddagens individuelle program ud fra valgkort. Det sker for at give kursisten mulighed for at tilrettelægge en del af dagens program (indenfor forudsigelige rammer) og derigennem genoptræne evnen til at træffe forskellige valg. • Logbog. Kursisten skriver dagligt logbog over dagens aktiviteter for at støtte hukommelse og skærpe bevidstheden om oplevelsen af dagens aktiviteter. • Motion. Hver dag motionerer kursisterne enten fælles eller individuelt. Formålet er tosidet: <i>Dels</i> at øge kropsbevidstheden, og <i>dels</i> at forbedre den fysiske konstitution og derigennem også styrke psyken. • Psykoedukation. Undervisningen i psykoedukation gennemføres af en psykolog og omhandler primært PTSD-symptomer og angst samt børneopdragelse. • Værkstedsforløb. Kreative aktiviteter inddrages også i tilbuddet, især sy- og tegne/male-aktiviteter.
<p>Kompetenceudvikling</p>	<p>Ved projektstart har der været afholdt en kursusdag for projektets samarbejdspartner på RCT Jylland. Desuden har to af projektets medarbejdere deltaget i et efteruddannelseskursus om traumatiserede kursister ved SYNerGAIA, og alle projektmedarbejdere har deltaget i de netværks- og conferenceaktiviteter, der har været en del af UC2 projektet.</p>

Tværfagligt samarbejde	
<i>Samarbejde med sagsbehandlere</i>	<p>Samarbejdet med sagsbehandlere består af:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Trekantssamtaler hver tredje måned mellem sagsbehandler, kursister og projektleder. Samtalen handler dels om det dansk-sproglige, men også om sociale forhold som børn, der skal passes, teenagerbørn, der hører høj musik, o.lign. Efter samtalen sender projektlederen evaluering af kursisten, de indgåede aftaler og fastsætte mål på skrift til sagsbehandleren. Udover de undervisningsrelaterede mål (dansk, motion, osv) kan målene fx handle om at lave aftaler med sit barn eller deltage i forældremøder. • Hurtig udveksling af vigtige informationer pr. mail. • Nyhedsbreve fra projektlederen til alle samarbejdspartnere.
<i>Samarbejde med behandlere</i>	<p>Godt halvdelen af projektets kursister er i behandling hos RCT Jylland, psykiater og/eller psykolog. Derudover går nogle kursister til fysioterapeut.</p> <p>Når en kursist henvises til behandling, henvender projektlederen sig til behandlingsstedet for at opnå samarbejde med henblik på at skabe sammenhæng mellem behandling og undervisning. Projektlederen orienterer behandlingsinstitutionen om, hvordan man arbejder med kursisten i undervisningstilbuddet, og at man også står til rådighed for hjælp af praktisk karakter – fx at finde vej til behandleren, at lave aftaler, o.lign. Det er projektlederens erfaring, at behandlingsinstitutionerne for eksempel kan overse tolkebistand til de traumatiserede flygtninge (patienter).</p> <p>RCT har gennem hele projektperioden stået til rådighed med vejledning og sparring for projektet.</p>
<i>Andet tværfagligt samarbejde</i>	Der har ikke indgået andre former for tværfagligt samarbejde i projektet.
Sammenhæng mellem undervisning og behandling	Projektet oplever, at undervisernes viden om at kursisterne går i behandling, giver kursisterne tryghed. Det hænder, at kursisterne tager emner op fra deres behandling i undervisningen for derigennem at få bearbejdet den indsigt, de opnår i terapien/behandlingen – og derigennem er projektet med til at understøtte kursisternes terapeutiske forløb.
Udslusning	Projektet i gang med at udvikle et samarbejde med den fælleskommunale jobformidler om at skaffe praktikpladser (aktivering) til udslusning af kursisterne. Tanken er, at jobformidleren via sit netværk med virksomheder skal opnå aftaler om praktikpladser til traumatiserede kursister. Derefter tager projektleder kontakt til arbejdspladsen og orienterer om traumatiserede personers udfordringer i hverdagen. Og til sidst besøger projektleder og kursist virksomheden og træffer aftale om praktikken. Praktikken vil være en brobyggerordning, hvor kursisten kombinerer undervisning og aktivering. Baggrunden for disse kombinationsordninger er at skabe tryghed for kursisten i overgangen, således at de nye udfordringer ikke bliver for uoverskuelige. På sigt er det håbet, at de udslusede kursister vil kunne magte beskæftigelse, typisk et fleksjob.

	Aktuelt har projektet tre kursister, som skal i aktivering tre dage om ugen og deltager i undervisningen de to øvrige dage.
Vurdering af resultater og effekter	
Målgruppens udbytte	
<i>Kvantitativ progression i projektperioden</i>	<p>Dansksproglig progression</p> <p>Ingen fremgang på moduler 4</p> <p>Fremgang på 1 modul 9</p> <p>Fremgang på 2 moduler eller mere 3</p> <p>Sociale kompetencer</p> <p>Ingen fremgang 8</p> <p>Fremgang på 1 niveau 7</p> <p>Fremgang på 2 niveauer eller mere 1</p> <p>Interkulturelle kompetencer</p> <p>Ingen fremgang 9</p> <p>Fremgang på 1 niveau 6</p> <p>Fremgang på 2 niveauer eller mere 1</p> <p>NB: Tabellen inkluderer fire kursister, som er stoppet i projektet, fordi deres psykiske helbredstilstand var for dårlig til at profitere af undervisningstilbuddet.</p>
<i>Udslusning</i>	I løbet af projektperioden er 1 kursist overgået til ordinær beskæftigelse via en overgangsordning med løntilskud. Som beskrevet ovenfor er tre kursister på vej i et kombinationstilbud med tre dages undervisning og to dages aktivering.
<i>Kvalitativ vurdering af projektets effekt for målgruppen</i>	<p>Det er projektets klare vurdering, at undervisningstilbuddet har en positiv effekt for målgruppen. <i>De primære</i> effekter er i forhold til kursisternes mestringsevne i hverdagen – dvs. de bliver bedre til at håndtere hverdagen. Effekter kan opdeles i to effekter:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Effekter på kursistens selvopfattelse. Deltagelsen i undervisningstilbuddet er med til at påvirke kursisternes selvopfattelse. <i>Dels</i> fordi de via undervisningen i psykoedukation og omgangen med de øvrige kursister får en begyndende indsigt i og forståelse for egne symptomer og reaktioner, og <i>dels</i> fordi de opnår en større selvtillid og et større selvværd ved at opleve små sejre i hverdagen og at personalet <i>vil</i> dem. • Effekter på kursistens evne til at have relationer til andre. Den øgede selvtillid og selvværd bidrager til, at kursisterne bliver bedre til at indgå i relationer med andre, fx at yde og modtage omsorg, at turde stole på andre, o lign. Konkret ser projektet, at kursisterne er omsorgsfulde overfor hinanden, fx når en kursist har det dårligt, eller når der starter nye kursister. Denne effekt gælder også i forhold til relationer i kursistens familie, fx forhold til og omsorgen for kursisternes børn eller ægtefælle. • Effekter i forhold til kursisternes behandlingsforløb. Undervisningstilbuddet understøtter kursisternes behandlingsforløb og giver mulighed for en ydre spejling af den indsigt de opnår i behandlingsforløbene. Se "Sammenhæng med behandling". <p>Projektet vurderer, at der også er sket fremskridt i kursisternes dansksproglige kompetencer. Disse effekter er dog sekundære i forhold til</p>

	effekterne på kursisternes mestringsevne. Se barrierer.
Læring	
Organisering og styring	<p>Projektet har gode erfaringer med at lade én person være fast kontaktperson for de eksterne samarbejdspartnere.</p> <p>Inddragelsen af RCT i projektet har været værdifuldt og bidraget til den faglige opkvalificering af medarbejderne. Via RCT har projektmedarbejderne – som alle har betydelig erfaring med danskundervisning af svagere kursister men ingen erfaring direkte med undervisningstilbud til traumatiserede kursister – opnået sparring og støtte omkring traumatiserede personers særlige behov.</p>
Visitation	<p>Visitationen til et undervisningstilbud for traumatiserede kursister adskiller sig betydeligt fra visitationen til den ordinære sprogcenter. Visitation af traumatiserede kursister handler primært om at skabe en personlig kontakt til kursisten, og projektet har gode erfaringer med at benytte de angstreducerende metoder, som er beskrevet under punktet "visitation".</p>
Undervisning	<p>Det er projektets vurdering, at struktur og ritualer i undervisningsdagen skaber den ro og forudsigelighed, som kursisterne har brug for. Ritualerne omkring sofasnak, valgkort, og motion understøtter strukturen på undervisningsdagen, og brugen af logbøger støtter hukommelsestræningen. Vigtigheden af kontinuitet gælder også i forhold til lærerstaben. I forbindelse med nyansættelse af en underviser i løbet af projektperioden, har man oplevet, at kursisterne blev utrygge ved den nye underviser, og at det tog den nye underviser flere måneder at blive accepteret af kursisterne.</p> <p>Samtidig skal der være plads til rummelighed i undervisningsdagen, så kursisterne ved, at de kan møde op til undervisningen, selvom de har det dårligt. Undervisningssituationen skal derfor kunne rumme, at en kursist sidder for sig selv og ikke deltager i undervisningen, eller at dagens undervisningsemne udskiftes med det, der bekymrer kursisterne netop den dag.</p> <p>Behovet for rummelighed i undervisningen har også konsekvenser for den fysiske indretning af undervisningslokalerne. Projektets undervisningslokaler er indrettet som fleksible læringsrum, der i sin indretning giver mulighed for at finde et roligt hjørne. Desuden har man prioriteret at indrette lokalerne hyggeligt og hjemligt for at skabe tryghed.</p> <p>Psykoedukationen ses som et vigtigt element i undervisningstilbuddet, fordi den giver kursisterne indsigt i deres egne reaktioner og symptomer. Man har dog erfaret, at kursister med lav eller ingen uddannelsesbaggrund kan have vanskeligt ved at forstå undervisningen i psykoedukation, selvom den foregår via tolk.</p> <p>Motion og værkstedsaktiviteterne virker både motiverende og rekreativt for kursisterne.</p>
Kompetenceudvikling	<p>Projektteamet vurderer, at de har opnået en kompetenceudvikling via supervision, erfaringsudveksling på netværksmøder, konferencedeltagelse, uddannelse, læsning af faglitteratur samt erfaringerne fra hver-</p>

	<p>dagen. De har således både udvidet deres praktiske og teoretiske indsigt – fx med viden om traumatologi, udviklingspsykologi, gruppearbejde, de mange intelligensers pædagogik og neurobiologi.</p> <p>Derudover har projektteamet gennemført en pædagogisk dag om undervisning af traumatiserede flygtninge for de øvrige lærere på Sprogcenter LOF-Sønderborg.</p>
<i>Tværfagligt samarbejde</i>	<p>Det er projektet, der via den daglige kontakt til kursisterne har føling med, hvad der rører sig i kursisternes psykiske tilstand, familiemæssige forhold og sociale situation. Ændringer eller konflikter i kursistens personlige forhold – fx konflikt med børn eller et anspændt forhold til børnenes institutioner – kan stå i vejen for indlæringen og danskundervisningen, og det er derfor også i sprogcenterets interesse at bidrage til at løse disse konflikter. På denne baggrund vurderer evaluatoren, at de personer, der har den daglige kontakt, både kan og bør være en vigtig part i det tværfaglige samarbejde omkring traumatiserede.</p> <p>Det er dog projektets erfaring, at det er nødvendigt at være meget opmærksom og vedvarende i det tværfaglige samarbejde. Desuden er det vigtigt at afstemme forventningerne til hinanden, især mellem sagsbehandler og underviser. Samarbejdet med sagsbehandlerne er blevet forbedret gennem projektperioden, men samarbejdet med behandlere har vist sig at være vanskeligere end forventet. (se også barrierer).</p>
<i>Sammenhæng mellem undervisning og behandling</i>	<p>Det er projektets vurdering, at sammenhæng mellem undervisning og behandling kan øge kursisternes udbytte af både undervisning og behandling, jf. ovenfor.</p>
Barrierer	
<i>Ift projektets gennemførelse</i>	<p>Forud for projektstart havde projektet indhentet oplysninger hos de omkringliggende kommuner omkring antallet af traumatiserede flygtninge/indvandrere og deres behov for et særligt undervisningstilbud. På baggrund af disse forespørgsler vurderede man, at der var tilstrækkeligt grundlag for at oprette projektet.</p> <p>Imidlertid viste det sig ved projektstart, at kommunerne ikke henviste kursister til projektet. Ifølge projektet var årsagerne, at mange kommuner fandt undervisningstilbuddet for dyrt, og desuden ønskede at se tiden an i forhold til om projektet "blev til noget". Projektet fik derfor en meget træg opstart med ingen – og derefter kun få – kursister.</p> <p>I løbet af projektperioden har projektet fået flere kursister, men oplever stadig, at nogle kommuner – særligt små kommuner – finder tilbuddet for dyrt.</p>
<i>Ift opnåelse af resultater og effekter</i>	<p>Kursisterne har vist sig at være mere traumatiserede end forventet ved projektstart, og det rehabiliterende sigte i projektet har fået større vægt. På det konkrete niveau har kursisternes traumatiseringsgrad betydet, at det tager længere tid end forventet at skabe forudsætningerne for fx praktikforløb og indlæring, og at undervisningen ikke er modul-testorienteret. (Der laves dog individuelle modultest-forløb efter behov). Desuden har det ikke været muligt at nå målet om, at alle kursisterne skulle deltage i undervisningstilbuddet i 30 lektioner om ugen.</p>

	<p>I det tværfaglige samarbejde har projektet mødt barrierer som tager udgangspunkt i de forskellige faggruppers syn på og relation til traumatiserede kursister. Projektet oplever, at det ikke er alle behandlingsinstitutioner, der har anerkendt undervisningstilbuddet som en vigtig del af kursisternes hverdag og behandling. Det gælder især psykiatrien.</p>
<p>Forankring</p>	<p>I arbejdet for at sikre projektets forankring, har projektet afholdt et dialogmøde mellem sagsbehandlere, RCT og UC2 om projektet. Formålet med mødet var at evaluere projektets virkning for de traumatiserede kursister med henblik på diskussion af, om projektet skulle videreføres efter projektperiodens ophør.</p> <p>En arbejdsgruppe – bestående af repræsentanter fra projektet/Sprogcentret og kommunerne – har indstillet til de deltagende kommuner, at projektet fortsætter i sin nuværende form. På den baggrund har de deltagende kommuner vedtaget at gøre projektet permanent.</p> <p>Projektet har modtaget midler fra EU's socialfond.</p>

